

JÉ LEN KOR

lee

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1965

Pályázati felhívás

A Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, a Pécs mj. városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, a Szakszervezetek Megyei Tanácsa a szigetvári hősi küzdelem 400. évfordulójára pályázatot hirdet zenei, képzőművészeti, irodalmi alkotásokra.

A pályaművek fejezzék ki Zrínyi Miklós és a szigetvári hősök példamutató hazaszeretetét, bátor küzdelmét, hősi helytállását a hódítóval szemben. Mutassák meg a művek, hogy a népek összefogása milyen nagy erővé válhatott a múltban és a jelenben is segíti népeinket szocialista feladataink megoldásában.

Pályázni lehet kórusművel, kantátával, zenekari indulóval; illetve grafikával, akvarellel, illusztrációval; elbeszéléssel, verssel.

A pályadíjak nem jellegűek.

Pályadíjak művészeti áganként:

I. díj	8000,— Ft
II. díj	5000,— Ft
III. díj	3000,— Ft

A pályadíjak odaitéléséről bizottság dönt. A bizottság a pályadíjakat megosztva is kiadhatja, vagy visszatárhhatja. Mindhárom művészeti ágban csak olyan művekkel lehet pályázni, melyek a nyilvánosság előtt még nem szerepeltek.

A pályadíj a szerzői jogdíjat nem érinti.

A pályaműveket 1965. december 31-ig kell benyújtani a Baranya megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályára.

Pécs mj. városi Tanács
Végrehajtó Bizottsága

Baranya megyei Tanács
Végrehajtó Bizottsága

Szakszervezetek Megyei Tanácsa

Számunk szerzői:

AKÁC ISTVÁN
BABICS ANDRÁS
BATA IMRE
BEBESI KÁROLY
BERTÓK LÁSZLÓ
DÉVÉNYI IVÁN
FANTA MÁRIA
GÁLL ISTVÁN
GYEVI KÁROLY
HAMAR IMRE
HEITLER LÁSZLÓ
KISS DÉNES
KOPRÉ JÓZSEF
LÁSZLÓ LAJOS
MOCSÁR GÁBOR
NÉMETH FERENC
PAPP ÁRPÁD
RÓNAI BÉLA
SIMOR ANDRÁS
SÓS ENDRE
STETKA ÉVA
SZABÓ KÁLMÁN
SZIJ REZSŐ
TÉNAGY SÁNDOR
THIERY ÁRPÁD

Képek:

EGRY JÓZSEF
ÉRDY GYÖZŐ
GADÁNYI JENŐ
NAGY BALOGH JÁNOS
NAGY GYULA
PLATTHY GYÖRGY
SIMON BÉLA

Előző öt számunkban – áprilistól augusztusig – Pécssett élő költők és prózáírók újabban megjelent köteteit ismertettük ezen a helyen. Szívesen vállalt feladatunknak éreztük, hogy folyóiratunk legközelebbi munkatársainak alkotásait ilyen módon is népszerűsítsük. Minden jel arra mutat, hogy olvasóink megértettek bennünket.

A fűlszöveg mellett természetesen kritikát is közöltünk a kötetekről – vagy ugyanabban a számban vagy másikkban –, s a kettő feladatát majd félévig senki sem tévesztette össze. Ez csupán az Élet és Irodalom augusztus 7-i számában közölt glossza írójának, (e)-nek sikerült, aki a legutóbbi számunkban megjelent Pákolitz-kritika és a fűlszöveg vélt (s hitünk szerint rég divatjamúlt módszerrel egymás mellé ügyeskedett idézetekkel „bizonyított”) ellentmondásainak ürügyén főlényesen gúnyolódik népszerűsítési módszerünkön.

Sokra becsüljük a szellemes glosszákat, (e) írásával azonban mit kezdhetünk? – Szerencsére olvasóink nem analfabéták, s bizonyára pontosan érzékelik a különbséget a szellemes csipkelődés és szellemtelen, rosszindulatú gúnyolódás között.

(A Szerkesztőség)

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

VIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM
1965. SZEPTEMBER

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

GÁLL ISTVÁN: Kálvária (elbeszélés) -	787
SIMOR ANDRÁS: Írógéppel, modern karddal (vers) - - - - -	796
STETKA ÉVA versei: Vasárnap, Nem lehet	797
TÉNAGY SÁNDOR versei: Este, Változa- tok egy témára - - - - -	799
GYEVI KÁROLY: Szabolcsi emberek, házak, bányák - - - - -	801
KISS DÉNES versei: Életrajz, Örök ábrák, Fiam repes - - - - -	808
AKÁC ISTVÁN versei: Teremtő oltalom, Emlékeiddel hagylak el - - - -	809
NÉMETH FERENC versei: Messzeség, Szederfák - - - - -	811
MOCSÁR GÁBOR: Melegvizű tenger (el- beszélés) - - - - -	813
BEBESI KÁROLY versei: 8 és $\frac{1}{2}$, Hideg	823
FANTA MÁRIA: Mama (vers) - - -	824
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Mi marad meg, Variációk - - - - -	825
THIERY ÁRPÁD: Árvízi meditáció - -	827
A GÖRÖG ELLENÁLLÁS KÖLTÉSZETÉ- BŐL: Nikiforosz Vrettakosz, Kosztisz Palamasz, Angelosz Szikelianosz versei (Papp Árpád és Szabó Kálmán fordításai)	830

HAGYOMÁNY

LÁSZLÓ LAJOS: A SORSUNK - - -	832
RÓNAI BÉLA: Költészet és valóság a Me- csek vidéki bányák hagyományaiban -	839

MŰVÉSZET

SZIJ REZSŐ: Nagy Gyula művészete -	849
HEITLER LÁSZLÓ: Művészek, művek és műgyűjtők - - - - -	855

J E G Y Z E T

BABICS ANDRÁS: Dr. Szabó Pál Zoltán -	858
HAMAR IMRE: Barta Lajos - - -	859
KOPRÉ JÓSEF: Emlékeim a Szabad Szóról - - - - -	865
BATA IMRE: A kiközösített üdvössége	870

S Z E M L E

DÉVÉNYI IVÁN: Kassák Lajos: Egy lélek keresi magát - - - - -	876
SÓS ENDRE: Szélszegyzetek Goda Gábor új regényéhez - - - - -	878

K É P E K

GADÁNYI JENŐ: Háromalakos kép - -	800
PLATTHY GYÖRGY: Szénfejtők - -	803
NAGY GYULA: Velence, Róma éjjel, Róma - - - - -	810, 812, 853
NAGY BALOGH JÁNOS: Önarckép -	822
SIMON BÉLA: Árvízvédelem - - -	829
ÉRDY GYÖZŐ: Nagybányarét, tanbánya	848
EGRY JÓZSEF: Balatoni halász - - -	875

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 24. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Evi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egy számlára

65-3153 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Kálvária

A szőlőhegy tetejéről lekoptatta a földet az idő; a termőréteg alól napvilágra kerül s keményre összetöppedt márgából gömbölyű, sárgás kötőbök bukkantak elő, mint óriás koponyacsontok, és e sivárságban csupán az egyik tar szikla repedésében meredezett – ottmaradt hajócsomóként – valami hosszúszerű, szintelen fűféle, amely teljes szélcsendben is ide-oda lengett és hajlongott fáradhatatlan siratóaszszonyként. – Erre a tenyérnyi, kopár hegytetőre épült egy kápolna, s a faluból felvezető kocsit mentén kőbe faragott stációk sorakoztak: ez volt a Kálvária.

Negyvenöt koratavaszán innen kémleltük reggelenként a vidéket.

– Vonulnak – mondta apám a mieinkre. – Csak a rosseb elenné őket, akkor legalább már ezektől nem kellene félnünk!

Az oroszok ágyúit még csak éjszaka, messziről hallottuk.

Apám, két évi frontszolgálat után, nemrég érkezett haza. Késő éjjel, a kertek felől lopódzott el a házig, éppen csak megkoccantotta a konyhaajtó üvegjét, a sötétbe kifutó anyámmal suttogott pár percig; aztán már ment is ki a szőlőbe. A tizedesi egyenruhát lerúgta, gondosan összehajtogatta, és bedugta a szomszéd présház nádfedele alá; a permetező hacukát húzta fel, amit a gálics kád mellett tartott. Én ettől kezdve minden hajnalban, csak úgy csomag nélkül, a kabátom zsebébe gyömszőlve az enniavót, kísétáltam hozzá. A hegyen másfelé is lapultak szökött katonák. De a mi öreg pincénk különösképpen alkalmas volt a megbújásra, mert több járata volt, akár a rókalyuknak: oldalra nyílt belőle egy kis pálinkafőző helyiség, amelynek különkijáratán meg lehetett lépni az alkalmatlankodó finácok elöl, az alsó pincéből pedig a szomszéd pincébe. Imre bátyámékhoz lehetett átmenni. Valamikor ez mind a módos Horváth nagyapáé volt, ő fúraltatta össze a hegyet, mert annyi sok bora termett – az örökösök aztán már csak egy-egy lyukat jussoltak belőle.

A Kálváriáról messzire el lehetett látni. Egy széles, vizenyős völgyben a Zala folyó nyújtózott, és innen fentről nézve, a márciusi buzgó napfényben, mozdulatlan fehéren vakított a víz felszíne, mintha frissen öntött ólom lenne. A komoly folyó körül, egészen a látóhatárig – egymásba gabalyodva és torlódva, rakoncátlanul bukfencezve szerteszét – domb domb hátán púposodott. A vízpart élénken zöldellt, a hólé áztatta szőlőhegyek pedig nyers barnák voltak, és fehérre meszelt présházak kapaszkodtak rajtuk. Az egész világ olyan tisztán és békésen ragyogott, mintha a jóisten angyalokai az ingük ujjával, egyenkint törölgettek volna mindent fényesre.

A kövesút a Zalán túl futott, s ahogy távolodott, egyre vékonyodva tűnt el a dombok között, talán nem is ért el a városig – mégis visszavonuló katonai kocsisorok kúsztak rajta megállás nélkül, napok óta (talán nem tudták, hogy a semmibe igyekeznek) ... A falunkba vezető bekötő-út kihalt volt. Kívül estünk az áradáson.

– Pucolnak – nézte apám a menekülő német és magyar csapatokat. – Messze vannak. A faluba nem mennek be. – Megfogta a vállam, és előttem eddig ismeretlen, mélyről felszakadó hangon azt mondta: – Megmentett az isten. Rosseb ezt a bujkálást! – Borostás arca nyugodt volt, szeme tisztán kélelt, és a szája sarkában a rég nem látott kis mosoly bujkált, ahogy a maga szelíd módján tréfálkozni szokott. – Te is megúsztad, fiam. Anyád jól imádkozott. Vége a háborúnak.

Én hirtelen nagy-nagy keserőséget éreztem és forró szégyent: kisemmiztek ebből a férfimunkából, és apám még nevet is rajtam ...! De zavaros és dühöd kamaszcsalódásomat nem tudtam volna megfogalmazni, így hát csak bámultam szótlanul az ő sovány és sugárzó arcát.

– Ergye haza, segíts anyádnak! – Elengedte a vállam, s a fejem felett elnézett a távolban vonuló hadak felé. – Holnap talán már én is mehetek...

A Zalán gerendahíd vezetett keresztül, egy rozogán vén, de szívós alkotmány. A feljárója – ahol a part a folyóba szakadt – alá volt aknázva, s a félig földbe ástott robbanóanyaggal telitömött faládán úgy fityegett a kunkori gyújtózsínór, mint egy meggyárgyult öreg után a gatyamadzag. Pár napig német katona állt itt, aztán eltűnt az ő; már nem őrizni kellett a hidat – csak felrobbantani. Alkalmas időben.

Három legény támasztotta a híd karfáját. Eddig ők is a szőlőben lapultak, a Horváth Feriék prészházában, iszogattak és alsóztak naphosszat; aztán lemerészkedtek a folyóhoz is, mert a csendőrök akkortájt már ki se léptek az őrsről, s különben is olyan jámborak lettek, hogy ha valaki rájuk kiált: „Hamm-bekaplak!”, betegre ijedtek volna magukat, akár a viselős asszonyok. Tudták ezt a legények, azért rajcsúroztak a hídon.

– Megakadt! – mutatott valamit Horváth Feri, aki unokatestvérem volt, a család tehetősebb ágából. A szőke bajszú, vállas gazdalegény komisz verekedő és nagy szoknya-bolond hírében állt. Aznap már legalább másfél liter bort bevett, érződött a hangján. – Megakadt! – ordította. – Itt ni, látjátok? Megakadt!

Mellette a csúnya Pálincás-fíu tipródott izgatottan, aki jókora darab legény volt, de majomként görbe lábú és hosszú karú, a feje meg lapos és sárga, mint egy megnyomott őrítők; úgy járt évek óta Feri mellett, akárha egy telivérrel fogának együvé valami csámpás gebét – a cimboraságuk (amíg itthon voltak) azon alapult, hogy az unokabátyám kötözködő kivagyiságán és gonosz viccein, amivel mindenkit molesztált, Pálincás hatalmasakat röhögött, s bamba hahotájától zengett a kocsmá, de a falu is. Harmadikként, már kint a fronton, Kismarci csapódott hozzájuk, egy alacsony, fekete képű erdőkerülő: a kutyáni gróf rengetegében száz éve mindenkinek ilyen betyárosan villogó szeme és éhes farkas-mosolya volt.

Közelébb léptem, hogy lássam, mit bámulnak.

– Ruszki! – vigyorgott Kismarci, és áthajolt a korláton.

A híd alól kiáramló víz mély gödrében valami alaktalan test himbálódzott. A sodrásban nehézkesen jobbra-balra fordult, de egyhelyben maradt, mert alulról fogta a hínár. Katonahulla volt, a front felől hozta a hólétől áradó folyó. A hátán feküdt, feje és a lába belógott a vízszint alá, a teste alaktalanra puffadt, és nem volt emberi formája. A nyakába sodródott ing alól kidagadt, mint egy sárgás bőrű dob, óriásira felfúvódott hasa. – Szorongva és megbabonázva meredtem rá: a közeledő háború ijesztő üzenetként érkezett, és hogy éppen egy orosz katona teteme, az – úgy érzem – rossz előjel! A patakból émelyítő poshadt szag csapott fel, ökreendezni kellett tőle, de nem tudtam elmozdulni onnan, mert az iszonyat a gyomromat szorította...

– Ruszki! – vigyorgott Kismarci, és áthajolt a korláton.

– Húzzuk ki! – rikkantotta Horváth Feri, és harsogva nevetett, hogy milyen jó heccet talált ki. – Hiszen látnivaló, hogy idáig akart csak úszni a testvér! Húzzuk ki!

Letrappoltak a hídról.

– Vigyázzatok, hé! – szólt Kismarci – mert a németek leaknázták a part-oldalt is!

– Oda se neki!

– Csak óvatosan...

– Egy karó kéne.

Feri visszafordult, ránnézett.

– Szaladj csak, kisöcsém, keríts valamit, amivel kipiszkáljuk!

Elődalogtam onnan. Amikor távolabb kerültem tőlük, meggyorsítottam a lépteimet, és azértis hazafelé igyekeztem. Még hallottam Horváth Feri izgatott kurjongatását. Dögölj meg! – füstölögtem magamban, kisöcséd neked a tarka kutya...

Épp beértem a faluba, amikor a hátam mögül tompa robbanás hallatszott. Asz-szonyok futottak ki a házaikból, és csoportokba verődtek az alvén.

Nemsokára megpillantottuk őket.

Egymásba kapaszkodva közeledett a három legény: néha nekilódultak, szinte futottak, aztán megtorpantak, s nehézkesen vonszolódtak tovább, mint összeakaszkodott, utca-hosszat tántorgó részek; hat tétova láb imbolygott, egyetlen, alaktalan testet cipelve. Amikor hozzánk értek, akkor láttuk csak, hogy kétfelől Pálinkást támogatják; az alacsony Kismarci átfogta a derekát, és erőlködve szinte a levegőbe emelte komája hatalmas testét, hogy annak csak gépiesen lépegetnie kellett – Horváth Feri pedig a másik oldalról ölelte, s a magasba tartotta Pálinkás széttépett, fekete csonkú karját, amin a ruhafoszlányokat sötétre áztatta az ömlő vér.

Nem láttak még ilyet a faluban, mindenki ijedt kíváncsian bámulta őket. Pálinkás alaktalanra tátott szájjal, zihálva szedte a levegőt, nem jajgatott, csak a szeme dagadt ki, s értetlen, állati rémülettel meredt maga elé.

– Valaki fusson előre az orvoshoz! – kiáltotta Horváth Feri még most is hetyke hangon, s a magasba nyomta cimborája csonkolt karját.

A gyerekek nekiiramodtak az utcának, doktor Herzog háza felé. Az asszonyok körülfogták hármójukat.

– Ne menjetek be a faluba! – kiáltotta valaki. De az összekapaszkodott véres alakzat továbblódult.

Rövid idő múlva a doktor házatáját fekete tömegben özönlötte el a nép. Zörögve, két habos lóval érkezett egy dunyhákkal bélelt szekér, hogy a kórházba vigye a sebesültet, s a kocsis káromkodva hajtott bele az ember-sűrűbe. A tornácon a rokonok zavart és kókadts csoportja ülldogált. A dagadt lábú doktorné virágos pongyolájában sivalkodott, hogy a tolongók letördelik az előkert újságpapírba bugyolált rózsafáit. Közben a rendelőből (nyilván az epés kedvű, lompos öreg orvos szidására, hogy miért kellett a hulla után halászni a Zalában) Pálinkás örvengő, fájdalmas vonítását hallottuk:

– A csizmáját akartam! A csizmáját! A csizmáját...!

Aztán egyenruhások jöttek. Két csendőr kelletlenül kiabált, hogy mindenki kotródjon haza, ne zavarják a rendet. Karszalagos katonák is voltak velük. Csak akkor figyeltem fel rájuk, amikor Horváth Feri már közrefogták, s ő összekötött két kezét emelgetve, falfehéren tátozott. Kismarci megiramodott, szétlökődte a báméskodókat, de az udvar végében utolérték, leteperték, megrúgdosták, és a karját hátraszavartva hozták ki az utcára.

Értetlenül néztem őket!

Kiderült, hogy aznap reggel Árpád-sávos katonák érkeztek a faluba, katonaszökevényeket kerestek, és azt is kidoboltatták a kisbíróval, hogy az ezerkilencszáz-harmincban és harmincegyben született leventék, kétnapi élelemmel, délután négy óráig a községházán jelentkezni kötelesek.

Kábultan kóvályogtam haza. Utolért a háború.

A Fő-utcán laktunk, nem messzire a templomtól – de hátul az udvarban, a kocsi-szín mögött, az egykor ezen a családi portán álló, lebontott öreg csűr köveiből és szálfagerendáiból összezsapott kis épületben.

Az utcára néző, L-alakú sárga házban Horváth Imre bátyám (anyám öccse) élt; a befelé nyújtózó toldalék szárnyban volt a szabóműhelye. A pergő beszédű varrógépek, a vastag lapú szabásasztal s a szobába bezsúfolt, textilanyagokkal teli vén szekrények között ott pilinckázott Imre bátyám: sántán és fürgén billegett ide-oda, ha pedig fordulnia kellett, a rövidebb lábát felkapta, és a sarkán perdült meg villámgyorsan. Sánta létere, csakazértis, csuda sebesen járt, minden lépésnél a testét feldobva, és alábukba, mintha valami szájáig erő, láthatatlan vízárban gázolna, s lélegzet után kapkodva bukdácsolna fel-alá. Ha pedig sietett, akkor a rövidebb, satnya lábát kis ugrásokkal húzta maga után, és húsos mellét, gömbölyű pocakját szinte a két karja lebegő csapkodásával emelte a magasba; a liba szokott ilyen esetlenül futva-repülni.

Imre bátyám sántának született, s talán kárpótlásul kapta – ha már a paraszti sort nem bírja erővel – az élelmességét. Nem tudott, mesteremberként, egy helyben ülni, folyton-folyvást úton volt; egész nap repdesett a faluban, minden pletykában benne volt, minden veszekedésbe beleordított, trafikált a pappal és összeveszett a bíróval, aztán meg a pappal rúgta össze a patkót, és a bíróval komázott. A nagyszájú Horváth Feri hasonlított rá a legjobban, a módos családba benősült bátyjának a fia. Örülhetett Imre bátyám a mesterségének: ugyanis a gazdag Horváth nagypapa után maradt birtok elaprózódott hatuk között. Ő a városban tanulta ki az ipart, de nem a keze munkájával boldogult. A vásárosoktól vett fel rendelést, és azt más, bamba kis falusi szabókkal varratta meg. A háború alatt pedig a hadseregnek dolgozott. Ezt a nagy üzletet már nem tudta közvetlenül megkaparintani, a nála is ügyesebb városi szabók vállalták el a 14-es gyalogezred és a József-huszárok örökké fogyó egyenruháinak varrását; ő csak másodkézből kapott a munkából, de segédekkel és ingyen inasokkal még mindig megtalálta a számítását. Egyéb vállalkozásokra is kapható volt: pénze feküdt a falu kocsmájában, és ezért a mutyiban főzött pálinkát mind hozzá hozták, közben földeket szerzett – apám művelte, családi bérletben –, és a tágas istállóban állt néha húsz jószág is, valami vásáron „gondolomra” megvette, aztán egy másikon továbbadta. A nyüzsgést és a pénzt egyforma mohón kívánta. A házát, még a nyáron, kiadta a bombázás elől lehúzódó pesti menekülteknek, egy idős házaspárnak; ennek a Schlosser úrnak, a textil-kereskedőnek, ő évek óta szerény kis ügyfele volt, fontoskodva mesélte róla: „megvehetné az egész utcasort!” – és elégedett vakkantásokkal nevetett, hogy ez a nagy ember, lám, most az ő védelmére szorul...

Amint beértem az udvarra, Imre bátyám kiperdült a műhelyből, félkézzel a csúcsos hasán alácsúszkáló nadrágját fogta, és kajánul harsogta felém:

– Megyünk háborúzni, kisöcsém?! Ripittyára verjük a muszkákat, mi?!

Szakálltalan, elhízott gyerek-arcán elégedetten remegett a vastag hús, hogy végre a családban is történik valami! Nem gonoszkodásból tette – szeretett a maga módján, amikor összeverekedtem a gyerekekkel, mert „sánta kecskét” kiabáltak utána, másnap hozott nekem egy kisbárányt –, de hiába, túl mohón érdekelte őt minden esemény.

– Majd a leventék visszafoglalják Pestet, azt mondja Schlosser úr! – Az ajtófélfának dőlt, és rázkódott a visszafojtott nevetéstől. – Csak a taknyotokat törlik le, és visznek egyenest a frontra...

Anyám előrohant a konyhából, és ráförmedt az öccsére.

– Miket beszélsz, te bolond! Nem megy ez a gyerek sehová se! – És jó hangosan hozzátette: – Napok óta beteg, te is tudhatod!

– Be-teeg? – álmélkodott. Aztán kirobbant belőle a hahota. – Egyfolytában rotyog belőle a bátorság, mi-hi-hihhhhhehe?!!

Anyám hazarángatott, bedugott az ágyba, kapkodva és összevissza szidott, hogy miért jöttem el a hegyről, miért nem előbb indultam, miért nem maradtam apám mellett, miért csavargok én mindig el – közben belém töltött egy csupor forralt bort, rámrakta a kék dunyhánkat, úgyhogy hamarosan vörösre főttem alatta.

– Beteg az öcsém, be-teeeeg! – hallottuk egyszercsak az udvarról Imre bátyám hangját. Aztán betoppant ő maga, vele a kisbíró, és a hosszú Fülöp-gyerek, aki a mi korosztályunk rajparancsnoka volt a leventében.

Anyám elállta a szoba ajtaját.

– Beteg a fiam! – mondta elszántan.

Fülöp, vékony nyakán gömbölyű cékla-fejét anyám kontya fölé dugva, belesett rám.

– Beteg vagy, Pista? – kiáltotta csalódottan.

Intettem, hogy igen. Tényleg gyengének éreztem magam, és zavartan ijednek. Ez a felelősség, hogy jelentkeznem kellene, de nem engednek el itthonról, úgy tornyosult fölöttem, akár egy hegy, és összenyomott tehetetlen picire. Kisgyerek lettem hirtelen, aki helyett majd csatározik az anyja. Lejjebb bújtam a dunyha alá.

– Beteg, nagyon beteeg! – lamentált Imre bátyám is nagy hangon.
– Igenis, beteg! – ismételte meg anyám, de a hangja már szorongó volt és kétségbeesett. Ettől belémnyilalt a félelem, pedig tulajdonképpen menni szerettem volna. Görcsösen a lábam közé szorítottam az ágyneműt.

A nagyfejű, pár szál bajszerű kisbíró recsegősen azt mondta:

– Menni köll neki, ez a parancs!

– Dehiszen gyerek még! – sikoltott az anyám, és ettől, magam se tudom miért, sírnom kellett. – Beteg is, láthatják, beteg...

– Nem jól gondolkozól, Julis – recsegte rábeszélően a kisbíró. – Ha nem jelentkezik a fiú, katonák gyűnnek érte. Azok aztán nemcsak őt húzzák ki az ágyból, hanem szétnéznek a házban, tán még a hegyen is... Katonaszőkevényeket keresnek, na! – mit magyarázzam neked...?

Nagy csend lett. Tudtam, hogy anyámnak most választania kell, és önzőn azt kívántam, hogy kiáltson: beteg a gyerek, nem engedem! De ő hallgatott. Háttal állt, nem láttam az arcát. Nem is akartam látni. Gyűlöltem a hátát is. Szivárgott a könnyem, s a nedvesre maszatolt dunyha egyszeriben pállott szagú lett. Most már tényleg beteg voltam.

Imre bátyám félretolta anyámat az ajtóból. Hozzám bicegett, tenyerével megkereste az arcom.

– Csupa víz ez a gyerek – szólt meghökkenve. – Beteg, tényleg be-tteeeg...

Ellöktem a kezét. Erre a jól ismert, éneklősen kaján hangra azért is dac öntött el.

Fülöp besivitott a konyhából.

– Hát nem jössz, Pista?!

– Megyek! – nyögtem kétségbeesetten, és lerúgtam a dunyhát. A kisbíró, a kezében szorongatott íven, kipipálta a nevem, aztán Fülöppel és Imre bátyámmal együtt gyorsan elkotródott.

Anyám zokogni kezdett.

Amíg a csomagot készítette össze, egyfolytában sirdogált, nem szólt egy szót se. Én komoran figyeltem őt. A nagy ijedtség, ami idáig nyomott, eltűnt rólam. Nem bántam, hogy világgá mehetek ebből a házból, ahol úgyse szeretnek. Az élémrakott ételből elszántan és rengeteget faltam, mert úgy éreztem, hogy ezután már örökkön-örökké csak magamra számíthatok.

Anyám búcsúzóul magához szorított, és sírva suttogetta:

– Az apád miatt – az apád miatt nem tehetünk másként...

Egyszeriben mindenkinél erősebbnek és fontosabbnak éreztem magam; hősnek, akire számíthat a család. Apám csak lapítson a vacak hordói között, majd én bevégzem ezt a háborút! Kirohantam a házból.

– Sok szerencsét, vitéz úr! – kurjantott utánam Imre bátyám, és én harciasan meglóbáltam a pakkomat feléje. Aztán még hallottam, hogy az anyám kirobbanó keserűséggel rátámad: „te disznó, te szívtelen disznó, temiattad kellett ennek a gyereknek...” Iszkoltam ki az utcára, hogy szabaduljak onnan. Rohanás közben minden olyan egyszerűnek tűnt: hatalmasnak éreztem magam, aki átgázol majd az orosz csapatokon...!

A községházán, amikor a nevemet olvasták: „Szeglet István?” – magabiztosan és harsányan ordítottam: „Igenis, jelen!!!”

Délután lekísértek minket a falu túlsó végére, a Zala mellé épült malomhoz. Mi összeszedett leventék s a két fogoly: Horváth Feri és Kismarci, de még a karszalagos katonák is, lisztes és búzás zsákokat rakódtunk. A faluból tizenöt szekeret rendeltek ki, hogy a városba menekítsék a malom raktárát.

Sötétedésre végeztünk, és útnak indultunk.

A kocsioszlop egyik tágasabbra hagyott sorközében meneteltünk. Az előttünk zötyögő szekér végében, hosszú lábát lógatva, egy vödör fejű, bivaly-nagy őrmester ült a zsákoknak támaszkodva, kezeügyében fegyverrel; pedig mi, kamaszok, így egymástól még inkább bátorságra kapva, amúgy is engedelmesen trappoltunk utána.

Levente-csoportunk középebe állították be a két fogolyt. Vidáman voltak, mert Horváth Feri – akit falunk csendőrei mégiscsak tartottak valakinek – egy demizson pálinkát kaphatott a családjától. Mire kiértünk a kövesútra, már nem látta olyan feketének az éjszakát. A front-élményeivel dicsekedett. Valami réz masinákat emlegetett, amiben az oroszok a teát főzik, meg falemezekre mázolt öreg szentképeket – ezekért minden pénzt megadtak némely emléket gyűjtögető tiszt urak, és nem kérdezték, hogy honnan van.

Még otthon hallottam tőle ezeket a történeteket, mert átjáromattunk hozzájuk a pincébe, és kérdeztem is aztán az apámtól: igaz ez, csak így megy ez?! Azt válaszolta: háborúban a katona azt visz el, amit talál – már akinek olyan a természete... Nekem akkor is jobban tetszett a legények vidám mesélése, mint apám rossz kedvű dűnnyögése.

A kemencéből húzkodták ki a lányokat! – harsogta teli szájjal az unokabátyám (mert az őrmester is csak rőtyögött a beszédén, és ivott a pálinkájából, ha hozzákerült a demizson). Az egyik faluban meg egy verembe gyűjtötték össze az asszonyokat, s napokig rájuk jártak; de hirtelen tábori csendőrök érkeztek, és megijedtek ettől, mert hadbírótság elé vághatták ilyesmiért az embert, hát gyorsan kilopták őket a faluból, s az erdő szélén jól rájuk ijesztettek: fussatok, mert ezek agyonlőnek benneteket! Pucoltak a gyévuskák, és áldották a megmentőiket... Nem lett volna semmi hiba a háborúval, ha az a marha tél nem jön! – mondta Kismarci. De ahhoz a hideghez nem volt senki szokva, akinek ember formája van.

Egyszer csak – onnan a szekér végéből – azt kérdi tőlük az őrmester: ha ilyen vitézek voltatok, miért pucoltatok meg?! Megrebbentek erre a legények, s motyogtak, hogy volt nekik érvényes szabadságos levelük, csak elvesztették... Nagyot röhögött az őrmester, mert benne is dolgozott a Horváth Feri pálinkája, és azt mondta: valami jobb mesét találjatok ki, mire a városba érünk, különben holnap már a kutyák húzkodnak szét benneteket!!!

A legények nem szólaltak meg többet, odalett a vidámság. Az eső is szemetelni kezdett. Már vagy tíz kilométert tettünk meg, s a jókedvünk valahogy elpotyogott az úton. Az éjszakában csak a szekerek csikorogtak gyászosan és egyhangúan.

Amikor a kustányi erdőhöz értünk, Kismarci megszökött. Kiugrott közülünk, átzöttyent az útmenti árkon, s úgy összekötözött kézzel nekiiramodott a sötét mezőnek. Nagy kavarodás lett: a kocsisor eleje továbbment, a vége megtorlódott, katonák rohantak el mellettünk, és vaktában lődöztek. Az őrmester ránkordított, hogy ne mozduljunk; dehogyis mertünk mi, akárcsak vacogni is! Kirángatta közülünk Horváth Ferit, és ököllal csapott az arcába. Aztán a szekér végéhez kötötte, mint egy borjút, és odaült melléje a puskával.

Továbbindultunk. Már senki se mert megmukkanni. Az unokabátyám szörtyögve szívta az orrát, és meggörnyedve ment előttünk. Sirt. Semmitől a világon nem rémültünk volna így meg! Vakon és öntudatlanul botorkáltunk, akár egy gyász-menet. Borzasztó sötét lett az éjszaka...

A városban, a lebombázott házsorok között, temetői csend volt, és a csipkés tetejű falakra ráomlott a sötét. A Fő téren, magas talapzaton, még állt a Kossuth szobor, bal kezét a szívére szorította, s a kinyújtott jobb karjával mutatta, hogy „arra” repült a feje; a bronz nyakat szálkásra tépte egy robbanás. A megyeháza előtt, a virággruppokban, mint óriási vakondtúrások, friss halmok emelkedtek. A temető bejött a városba.

A vasútállomás lomha épülete még épnek látszott. Ott a szekerekről leparancsolták a hajtókat, hogy mehetnek haza. Az öreg gazdák és a hadiözvegyek, akiknek azt mondták a faluban, hogy csak fuvarozni kell a városig, nem akarták otthagyni a kocsijukat, lovukat. Koldusként menjenek haza?! A férfiak káromkodtak, egy aszszony letérdelt a katonák elé és úgy zokogott. De az őrmester a levegőbe lőtt – erre aztán rémülten szétfutottak.

Minket, leventéket betereltek az egyik váróterembe. A villany nem égett, és a többi faluból felhajtott társaink között vakon tapogatózva próbáltunk helyet találni.

– Szundi, gyerekek! – kiáltott az ajtóból az őrmester. – Senki nem pofázik, mert széttépem!

Az egyik ablakmélyedésbe húzódtam, hátamat a falnak vetettem. Azok a fiúk, akik még délután, mielőttünk érkeztek ide, a padokon és az asztalok tetején egymásnak dölve hortyogtak. Szánalmas kis rongycsomók, fekete ember-kupacok domborodtak körülöttem. Valaki vékony gyerekhangon nyöszörgött álmában. Egyszeriben elfogott a kétségbeesés: miért vagyunk mi itt?! A falumbeliek elvesztek a sötét holdvilágban. Egyedül voltam. Fáztam és rázott a remegés, az ijedség.

Valahol egy irodaajtót nyithattak ki, mert az udvarra fény esett, és megvilágította a szemközti vécé meszelt falát. Katonákat láttam. Horváth Feri a falhoz nyomták, s ő nem mozdult, csak hátrakötött két keze rángott; az ujjait kinyújtotta, ökölbe szorította, és megint remegve kinyújtotta. Lövés csattant. Unokabátyám lecsúszott a fal mellett, és oldalra dőlt. Már nem mozgatta az ujjait. Az irodaajtót becsukták, sötét lett az udvar.

Mindezt olyan báván és ijedtség nélkül néztem, hogy hirtelen nem értettem, miért ráznak, pofoznak engem a körülöttem álló fiúk. Egyáltalában hogyan kerültem ide?! Aztán meghallottam, mert csak nehezen ismertem rá a saját hangomra, hogy ordítok, én ordítok: „Haza akarok menni! Haza, haza...!” Amikor végre abbahagytam a kiabálást és sírni kezdtem, valaki még pofonvágott a sötétben, s utána békén hagytak.

A teremben alvók többsége fel se ébredt a ricsajra.

Hajnalban arra riadtam fel, hogy a fal tövében, ahol fekszem, remeg alattam a padló. Egy borzalmas dörrenés szinte megsiketített. Légítamadást kaptunk. Feletünk, talán a tető alatt bömböltek a repülőgép-motorok, regett az épület, s odakint, a peron keramit kockáin, jégesőként kopogott a géppuskasorozat. Egy pillanatnyi csend után, még fel se emeltem a fejem, újabb hullámban szakadt ránk a bombázás; tudtam, hogy a szomszédban, avval a tompa puffanással, a fal szakadt le, és figyeltem, hogy én még élek-e?! A sáros padlóhoz nyomtam az arccmat, és velem rángott az egész Föld.

Alig távolodtak el a gépek, kitörtük a váróterem ránk zárt ajtaját, és egymáson átgomolyogva rontottunk ki a peronra. A sinek mellett magyar és német katonahullák feküdtek. Egy mozdony a hátsó felére döccent, első kerekeit az ég felé rúgta, kazánjából kidőlt a parázs, és a tűzhalomban láng nélkül égett a fűtő teste. A gurító felől egy elszabadult szerelvény gördült be az állomás elé, a feltépett sineken kisiklott, első kocsija komikusan bukdácsolt a talpfákon, aztán a vagonok zengve összerolódtak, és engedelmesen megálltak. Az állomás épülete lángolt, két szárnya romokban hevert.

Egy szó nélkül, egymásra se nézve szétfutottunk. A legtöbbben a város felé igyekeztek. Én a sinek mellett rohantam, amíg csak ki nem értem a mezőre. Eszelős rémület űzött hazafelé. Nem éreztem fáradtságot. Néha megtorpantam, fuldokolva levegő után kapkodtam, és gépiesen iramodtam tovább. Csupa láb voltam, két futó láb, semmi egyéb...

Reggelre a faluban voltam.

Otthon teljes felfordulás fogadott. Éjszaka már a kustányi erdőben folytak a harcok, bármikor ideérhettek az oroszok. Mindenki menekült ki a szőlőbe. (Török elől, német elől, amióta világ a világ, mindig a hegyre futott a falu; így mesélik ezt az őregek.)

Imre bátyám két lovát anyám már befogta. Vesszőből font ülés-kast tettünk a székér derekába, abban gubbasztott Schlosser úr nagykabátban, fekete kalapban, ölében tartva az orvosságos üvegeit, s a felesége mellette ült, egy degesz ágypárnán. A mi, lepedőbe összekapkodott, cókókunk a saroglyába került. Imre bátyám váratlanul kijelentette, hogy ő pedig otthon marad. Egy nyomorékot úgyse bántanak, őrzi hát a házat; nem bírt a kíváncsiságával, látni akarta, mi lesz a faluval?! – Én aztán fent a pincében átaludtam az egész napot, még evéshez se tudtak felébreszteni.

Másnap reggel apámmal felkapaszkodtunk a Kálváriára. A város felé tankok vonultak, ameddig elláttunk, se eleje, se vége a hadoszlopnak. Ellenben a falu bekötő-útján lovaskocsik kocogtak. Oroszok voltak. Nem beszéltünk róla, tudtuk, hogy azok. Visszamentünk a préházba, leültünk, hallgattunk, vártunk. Egymásra se néztünk. Schlosser úr nagykabátban, kalapban, az ölében szorongatta az orvosságait; telt képe piros volt, de a szeme alatt ráncos, lötytyedt bőrű táskák fityegtek.

Kora délután megjelent a kisbíró. A faluból jött, pár száz bajsa lekócskadt a meredek kaptatón. Azért zavarták ki, hogy hozza a parancsot: mindenki térjen haza. Kérdeztük, milyenek az oroszok? Kucs mába szorított nagy fejét ide-oda tekergette, és nem tudott mást kinyögni, csak hogy fogjunk be azonnal, és indulás haza, mert ez a parancs...

Mielőtt a faluhoz vezető útra értünk, a szőlők között, a dombháton, szürke egyenruhás katonákat vettünk észre. Géppisztolyuk a hátukra vetve, úgy vártak minket. A kisbíró ténfergett ott velük, és ő szólt, hogy álljunk meg, mert az oroszok minden kocsit megnéznék, németeket és fegyvert keresnek. Egy furcsa sapkás katona lépett mellénk. Gigomboltatta a nagykabátokat. Amikor apámon meglátta a zöld zubbonyt, – felvette alulra az egyenruhát, mert félt, hogy ellopják mire megint kijövünk, pedig befestve milyen jó lesz az még! – dühösen hadart valamit. Dermedten meredtünk rá a bakról. Schlosserné olyan rémülten szorította melléhez a ridiküljét, hogy azt nem lehetett észre nem venni. A katona intett neki, hogy mutassa. Kikattintotta a táska zárját, belekotort az aranyórák és vastag karperecek közé; burzsuj, burzsuj! – mormogta gyűlölettel. Az asszony nyikkani se mert, ült mozdulatlanul, egy degesz ágypárnával a hátsó fele alatt – (összegyűrt százpengősökkel volt az kitömve, később tudtuk meg) – mellette Schlosser úr, nagykabátban, fekete kalapban, ölében szorongatva az orvosságos üvegeit. A katona a saroglyában megpiszkálgatta a mi lepedőbe kötött pakkunkat is, és aztán elfordult tőlünk. Apám gyorsan a lovak közé vágott; az arca fehér volt, remegett az álla, soha ilyennek nem láttam. A kényszerű zsugoriságával majdnem nagy bajba került!

A hegyről levezető mélyúton egymást érték a szekerek. Alig jutottunk ki a horhosból, a falu alatti mezőn ismét meg kellett állnunk. Fegyveres katonák gyűjtötték össze a hegyről lefelé ereszkedő kocsikat. Ott járkáltak közöttünk, a lovakat váltogatták. A mi kocsink elől, elvága az istrángot, Imre bátyámnak mind a két lovát elvezették. Nem szólt ott senki egy szót se, a sok ember némán kuporgott a kocsik tetején. Amikor vége lett a rekvirálásnak, aki tudott, hazahajthatott. Miértünk a faluból küldte vissza a szomszéd a megmaradt, öreg csódórét.

Alkonyatkor értünk a faluba. Az utcán végig álltak a furcsa, lapos oldalú, hosszú orosz szekerek. A templom-kertben, a díszfenyőre, híradósok galyaztak fel, s mindenféle drótokat huzigáltak a plébánia és a község háza felé, ahol a tisztek laktak.

Minden ház tele volt katonával. Mi is a műhelybe zsúfolódtunk be, ez az egy helyiség maradt megszállatlan. Imre bátyám a lovai miatt háborgott.

– Ezt nem hagyom annyiban! – mondta dühöngve. – Nem hagyom annyiban!

– Jesszusom, Horváth úr, bajba ne sodorjon bennünket! – pityegte Schlosserné. – Rájár most a rúd a magunkfajtára, el kell viselni a veszteséget.

– De a lovaimat nem hagyom! – vicsorogta ő. – Olyan isten nincs!

Kapkodva átbiccegett a nagyházba, a beszállásolt oroszokhoz, velük próbált beszélni; aztán láttuk, hogy az egyik katonával kifordulnak az udvarról.

Az orosz parancsnokságra kísérték; ebből aztán baj lett persze... Nemsokára jöttek a hírhozók, akik a község háza környékén laktak, hogy a parancsnokságon összeveszett az öreg Kereki bácsival, aki mind egykori hadifogoly tolmács az oroszok mellett; ez a Kereki bácsi egy nyomorult foltozó suszter volt, gyűlölte Imre bátyámat, aki még most is csak ordítani tudott vele, és hamar a fejéhez vágta, hogy a háborúból élt, abból szedte meg magát jó zsirosra. Németbarát az egész család, majd elmond ő mindent az oroszoknak! Mert az is, lám miként lehet, hogy a leventéket elvették, nem is jött vissza közülük egy se, de az ő fiúkat hazaengedték! Majd igazság derül mindenre! Nem olyan világ lesz itt ezután, hogy akinek kőháza van, annak hangja is van...!

Apám épp a szomszédban volt, azt mondta hát az anyám:

– Fuss apádért és menjete ki a hegyre! Nehogy bajba kavarjon benneteket ez a bolond Imre. Elvihetnek az oroszok...

Kimentem a házból.

De a sötét udvaron, egyedül, hirtelen úgy elkapott a remegés, hogy majd lerogytam a földre. Katonák jönnek értem és elvisznek... Miért?... Mert megszőktem a németektől...? Vagy mert elmentem velük...? Katonák jönnek és elvisznek! – nem tudtam másra gondolni. Valami bamba és állati ijedtség ráta a testemet. Rohanni, rohanni, rohanni kellett!

A kertek alatt, a felázott földúton menekültem ki a faluból. Futás közben a mezőn és a szőlőben egyre az volt az érzésem, hogy üldöznek, jönnek utánam; pedig tudtam, hogy egyedül vagyok. A présház ablakában ügyetlen ujjakkal kerestem meg a kulcsot, és az alsó pincébe bújtam. – Csak ekkor jutott eszembe, hogy az apámnak nem szóltam, otthagytam őt.

... Álomban egy magaslaton álltam, és a távolban csillogó, fehér tankok vonultak, méltóságteljesen és gyönyörűen, akár egy lakodalmi menet, s én elragadtatott vágyakozással bámultam őket – ám hirtelen eltűnt alólam a hegy, már egy szűk horhosban szorongtam, s nyikorgó tengellyel, magasra rakott szekerek közeltek felém, menekülni akartam előlük, csakhogy a lábam szikla-nehéz volt, mozdítani se bírtam, s ezért száz karral ragadtak meg az ismeretlenek; a kocsik elől, elvagdossa az istrángjukat, kifogták a lovakat, azok nyerítve száguldottak el, s a helyükre egyes-egyedül engem kötöttek, és én vonszolni, vonszolni kezdtem (nem is tudom, hogy mit, mert nem nézhettem hátra) valami óriási terhet, minden lépésnél lerogyva a sáros földig – aztán a pokoli erőlködés közben egyszer csak megmerevedtem, nem mozdultam többé, nem voltam élő már, fal voltam, egy fehérre meszelt fal; valakit hozzámlöktek, homloka koppant rajtam, kurta lövés csattant, és az összekötözött kezű fogoly lecsúszott a lábamhoz, s ahogy a teteme oldalt dőlt, megláttam az arcát: az apám volt! – és én kiáltani se tudtam, sirni se, fal voltam, élettelen fal, s mégis rettenetesen fájt valami bennem, zokogást hallottam, mintha zokogna körülöttem az egész világ – és a saját sírásomra felriadtam...!

Harmadnap értem jött az apám. Menjek haza, mondta, jó tavaszi idő van, a földekre ki kéne hordani a trágyát, szántás alá. Hát az oroszok? – hebegtem. Azok már messze járnak, elvonultak a front után, azért kellett nekik a friss ló. És Imre bátyámat nem ölték meg?! Nincs annak semmi baja – vonogatta apám a vállát –, azon kívül, hogy az egyik lába rövidebb a másikonál...

Kiléptünk a pincéből, és a szorongás egyszeriben leszakadt rólam. Mintha vízből buknék fel, pattanásig mohón tágult a tudóm. Körülöttem az egymásra torló dombok, lent a völgyben a Zala folyó, olyan ismerősnek tűnő, de először látott vidék volt: a Kálvária hegy kicsi halom, a Zala folyó vékony pántlika, a falu, itt alattunk, egy maroknyi ház csupán.

Apám a félszemét becsípve, alulról lesett fel rám, a szája sarkában bújkált egy kis tétova mosoly – de én azt is láttam, hogy a szeme mélyebbre süppedt, halántékán megvetemedett a szürke bőr, és a nyaka vékony lett, s gödrös az álla alatt. Milyen gyerek voltam még, amikor én járogattam ki hozzá reggelenként a hegyre; és most ő jött értem, mert a munka, az élet nem indulhat meg férfikéz segítségével nélkül.

– Hát akkor menjünk! – sóhajtottam gondterhelten. – Várnak otthon.

Ő engedelmesen bólintott, megfordult, s én a szőlők között kanyargó szűk ösvényén magam elé engedtem az öreget.

ÍRÓGÉPPEL, MODERN KARDDAL

Kedves Bálint, férfi volt Ön,
penészes vár jó vitéze,
kujon nemes, nemes hadnagy,
bajnok ifjak példaképe,

csatázott derék törökkel,
engedelmes janicsárral,
magyar nyelvvel, gyatra karddal,
engedetlen furulyával.

Magyarország: silány végvár.
Magyarország: latin versek.
Kedves Bálint, férfi volt Ön
Lope és Cervantes mellett

Múzeum az ősi várfal,
Ön pedig Balassi strófa.
Vitézmódra verekedni,
ez lenne a férfi dolga.

Van itt álnok, van itt szajha,
van itt kőfic, van itt tolvaj.
Tudja mennyi dolgunk van még
naponta e naplopókkal?

Node nem kívánok Önnek
ilyen úntató csatákat,
mikor a Halhatatlanság
nemesebb zsoldjába állhat.

Majd mi, elkorcsult utódok,
mérközünk e hitvány haddal,
adni emberségből példát
írógéppel, modern karddal.

STETKA ÉVA

VASÁRNAP

Vasárnap van és reggel,
Mit csinálsz most vajon?
Játszol az emlékekkel,
Hallod a sóhajom?
Vasárnap van és reggel,
S én szeretlek nagyon.
Játszol az emlékekkel,
Hallod a sóhajom?

Vadfüvek beszélgetnek,
A rét most csupa gyertya,
Teveled beszélgetnek,
Sudár a két fa lombja.
Gesztenyefa a másik,
A rét most csupa gyertya,
Szeretlek mindhalálig,
A rét most csupa gyertya.

Kőris vagy, tölgy vagy, bükk vagy,
Gyertyánfa épp vagy nyírfa,
Akarod, nem, velem vagy,
Mint a lét olyan tiszta,
Titokzatos az illat;
Illat a lélek titka,
Akarod, nem, velem vagy,
Keletre dől a nyírfa.

Gesztenyefa a másik,
Rezdülsz a levelekkel.
Ez a fa megvirágzik,
Velem vagy este, reggel,
Dalolunk mindhalálig,
Játszunk az emlékekkel.
Szeretlek mindhalálig,
Rezegsz a levelekkel.

Az érzelmek, az álmok,
Tán a világ virágzik.
Arra kérlek, ne menj el,
Az egész rét virágzik.
Ragyog a tisztaságod,
Az érzelmek, az álmok.
Arra kérlek, ne menj el.

Ragyog a tisztaságod,
Arra kérlek, ne menj el.
Az érzelmek, az álmok
Rengnek a levelekkel,
Az érzelmek, az álmok.
Vasárnap van és reggel
Egy szép fa megvirágzott,
Szeretlek mindhalálig,

Gesztenyefa a másik,
Hallod a sóhajom,
Szeretlek mindhalálig,
Talán ez a bajom,
Talán csak ezért élek,
Ezt hozták az emlékek,
Lángolnak a vidékek,
Ragyog a fájdalom.

Mégiscsak örömeink:
Hallod a sóhajom.
Vasárnap van és reggel,
Mit csinálsz most vajon?
Meddig ér életünk el,
Meddig a fájdalom?
Ha meghallod a hangom,
Elindulsz majd, tudom.

S mégiscsak örömeink
Zengeti be a rétet,
Mégiscsak halvány fények
Ragyognak az úton.
S a délszaki növények
Visszaverik a fényed,
S a szerelemben éled
Öröm és fájdalom.

NEM LEHET

Nem lehet kizárni engem a boldogságból,
Úgy élünk, mint a hajdani madarak.
Élnek, szállnak, suhognak a fecskék, az álmok, a reggeli álmok
Sírni szeretnék, ha rád gondolok, valóban.
Maradj velem, emléked éljen bennem,
Mint a csillagok, a lombok, az ősz.
Segíts, hogy egyszer megértsem majd a véghetetlen
Szenvedést, amely szivedben lüktet,
Amíg sárgul a lomb,
S lángol az ősz.

TÉNAGY SÁNDOR

ESTE

Este a költők hangosan énekelnek,
szívükben megvilágosodik a dal,
állhatatosak, megszállottak,
akár a hittérítők és a forradalmárok.

Este minden egyszerűbb,
az asztalilámpa karcsú fénye alá
húzódik a világ,
minden, mi lényeges, jól látható
s minden lényegtelen a sötétbe mosódik.

Este a költők nem figyelnek:
hallgat-e rájuk valaki,
mondják, mondják az egyedül-pontos szavakat,
posztópapucsban, házikabátban
repülnek a város fölött,
amíg a város tingli-tangli dalocskákat énekel.

Este a költők magukra zárják az ajtót,
hogy jobban érezzék önnön szabadságukat,
jelszóként írják a szobafalra:
a költők szájából semmi sem hasztalan,
s lekattintják a rádiót, mert hinni akarják,
hogy fontosabbat is tudnak mondani,
mint az Esti Krónika.

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

1

Erőtlenül, meggémberevedve,
ha széthull szinte csontod,
ne gondold az egyetlen-Egyre.
Magadat tovább rontod.

Élj akár végleg mozdulatlan,
s ne félj magadra nézni.
Vígaszt is kár keresned abban,
hogy ő is épp így érzi.

2

Elviszed kicsiny álmod, kicsiny életed.
És életem kicsinységét is elveszed.

Hidd el, olyan nap ez is, akár a többi.
Hétfő, szerda, péntek – csak nem kell visszajönni.

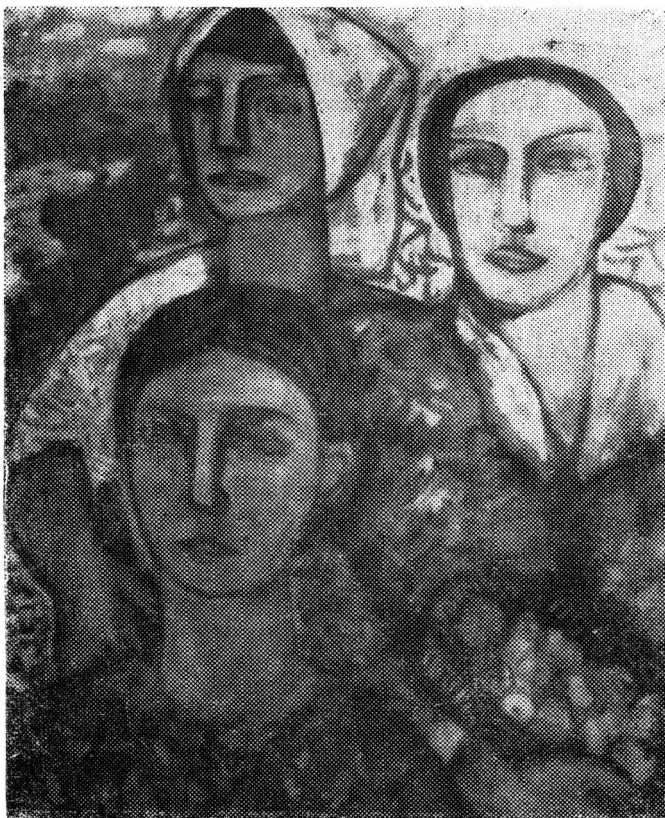
Nem kell szólni semmit. Nincs kérdés, nincs válasz.
Kinyitva minden, hogy könnyen kitalálhass.

Hidd el, olyan nap ez is, akár a többi.
Csupán csak az fáj, hogy nincs mit megköszönni.

3

Ó, arcodat letörölték,
a vonások összetörtek;
hajdan-volt hévvel pörölnék,
ha nem lennék sokkal bölcsebb.

Ó, józanság, könyörtelen,
sorsom ágyadban fekszik.
Milyen kár, hogy a szerelem
egyetlen nap alatt megöregszik.

GADÁNYI JENŐ: Háromalakos kép

Szabolcsi emberek, házak, bányák

Mint egy lapátkezü behemót legény a törekeny lányt, úgy öleli át a Mecsek Tolnát, Baranyát. Átkarolja, szorítja. Ha gyengéd akarna lenni, akkor se tudna, mert hatalmas teste ránehezedik a törekeny falvakra.

Kincseket rejteget a Mecsek. Sokmilliónyi tonna szenet a föld mélyén, de hiába, az ember könyörtelenül kihozza onnan.

Jókai „fekete gyémánt”-nak hívta ezt a kincset. Én nem hívom annak. Ilyesfajta költői túlzásokba már csak azért sem eshetek, mert nagyon közel élek a Mecsekhez. Közel vagyok hozzá, hogy tudjam: nem érdemli meg ez a rengeteg fekete széntömeg a csilingelő becézést. Akkor sem érdemli meg, ha milliárdnyi fénysugár fakad a gyomrában hordott kincséből. Mert az nem csak úgy magából fakad. Sokmilliónyi kilowattban – Voltban – Wattban – méterben pontosan le sem mérhető emberi erő és gondolat fog el abban a munkában, melynek eredménye; a fekete, éghető kőből kiszabadult energia és fény.

Nem érdemli meg, hogy fekete gyémántnak becézzem. Nem érdemli meg, mert önmagában nem kincs a szén, csak az emberi munka teszi azzá. Ez a csilingelő titulus inkább az emberi verejtéket illeti. Fényesebben csillog az, mint a fekete szén és éppen, pontosan olyan fekete mint az.

Elődök, ősök, jobbágy-őseink, ha tudnátok, mi van itt a Mecsekben meg a környékén most! Feltámadnátok örömtökből, ha tudnátok.

Őseink, elődeink mind! Ti is hittetek a feltámadásban, de nem úgy, ahogy a papok és próféták gondolják. Ti az elcsigázott munkás emberi feltámadásában hittetek, bár időnként elcsüggedtetek. Mind, akik 1720-ban szénkibúvásokra figyeltek fel, s akik 1800-ban uradalmi jobbágysorban kapartátok ásóval, baltával az aranyathozó fekete követ, hittetek. Ti mind, akik Feketehegytől – Szabolcsbányaig téli fagyban, nyár hevében, tavaszi enyhületben és őszi esőkben gyalogosan cammogtatok hegyen-völgyön át, munka és kenyér után!

Lám, mi feltámadtunk! Húsz éve elmúlt már, hogy félhalottak voltunk, az élet-ről is lemondtunk egy páran. Örököltünk töletek némi önbizalmat, harci elszántságot, de ezeket az erényeket inkább a tőkés rend kovácsolta ki bennünk, akarata ellenére, önmaga ellen; pártot, szakszervezetet, bányászdalárdákat az öröknek hirdetett Rend ellen.

Az önbizalom meg a harci elszántság mellett az alázat, a beletörődés, a csak aprócska lázongások szelleme is ránk hagyatott. Folyton párhuzamosan haladva persze a megaláztatásokkal, vereségekkel, huszonöt-botokkal, kalodával, csendőrszuronnal, pofonokkal. Durva és erőszakos volt a rend a jobbágyi korban. Rafinált és ravaszkegyetlen a tőkés időkben; ravaszabbak és rafináltabbak lettünk az ellene való harcban mi is. Így aztán jogokat is szereztünk, meg fegyvereket is. A megszerzett fegyverekkel újabb jogokat vívtunk ki a régiek mellé. Így lett kicsivel jobb ruhánk, több bérünk, kenyérünk, szalonnánk, de ezekkel együtt mégiscsak megalázzottak voltunk, mint ti, elődeink-őseink, jobbágy-bányász apáink!

ÉRZÉKENYKEDNEK AZ ÖREGEK?

– Elkinzott, kifárasztott minket a bánya, de akkor még fiatal voltam, nem ilyen rozoga mint most. Nézzed csak fiam ezt a házat – mutat az öreg bányász a szabolcsi Béke akna egyik épületére –, tudod mi ez? Ez volt a felolvasóterem. Itt kaptuk a parancsokat. Rozogák vagyunk mi már, ez a ház is, meg én is. Igaz-e Mihály?

– Igaz – mondja a 75 éves Bernát Miska bácsi Liska Ferencnek, – de minket azért még nem köll ám lebontani!

A tüdeje sipol, nagy testét botjára támasztja, liheg, kinozza a szilikózis, a bányásztüdők fekete ördöge. Örökre betelepedett a mellébe. A többiek is mind ilyenek.

Tavaly, amikor hajdani küzdelmeik színhelyétől, a Béke aknától örökre elköszönte, könnyekkel küszködtek az öregek. Pedig gyűlölték ezt a bányát, amikor benne dolgoztak, elátkozták százezerszer uraival együtt, sztrájkokat szerveztek és megfenyegették a Rendet. Az urak rendje persze végül mindig visszaütött, az ő kezükben volt a hatalom és a dicsőség. A dicsőség, hogy na lám, erősek vagyunk, s mert erősek vagyunk, mellettünk áll az igazság – mondták – s addig mondogatták, míg végül maguk is elhitték. Ez a hiedelem tette őket önteltté, ez kergette őket kalandorságba, amelynek a vége teljes pusztulásuk lett.

Ezekre is emlékeztek az öregek a 104 éves bánya utolsó napján, tavaly augusztus 8-án.

– Mit érzékenykedtek? – kérdezett rájuk jónagy hangerővel a trösztigazgató, Pataki Mihály, maga is a hatvanon túl, szintén innen-valahonnan indulván akkoriban. Cinikus hangvételbe bújtatott vidámsága mégsem sikerült. Elhalkította rögvést, amikor kezét rázott az öreg Bernáttal.

– Érzékenykedünk, érzékenykedünk, nem szégyen az, – mondta az öreg Bernát.

– Te se sértődj meg „öreg” igazgató, – mondta Müller Vili bácsi, akit a fia saját Wartburgján hozott a bánya utolsó napjára, az ünnepélyes „bányatemetésre”.

Mecsekszabolcs határában 1800-ban nyitották az első bányát.

Az Első Dunagőzhajózási Társaság 1888-ban kezdett terjeszkedni a község határában és bérbevette az addig feltárt bányákat. 1860-ban mélyíteni kezdtek és 1865-ben 212 méternyi mélységből hozták felszínre a jóminőségű fekete szenet. Már korábban 1854-ben vasút kellett a szénszállításhoz, mert a fatengelyes parasztszekerek szállítása a mohácsi országútig, költséges volt, nem hozott elegendő hasznot a társaságnak. Megépült az újhegy-űszögi vasútvonal, majd 1873-ban újabb vasút épült, – teljes nyomtávú – a szabolcsi bánya és Újhegy között. Két önműködő láncpályát is teremtettek az akna és a vasúti rakodó között.

A vasúthoz, a gépekhez műveltebb munkás kellett. A jobbágy színvonalán álló ember már nem felelt meg a követelményeknek. Szakmai képzettséghez kellett juttatni, ki kellett képezni, hogy értsen a tőkés hasznát szolgáló technikához.

– Látod Mihály, megértük – mondják egymásnak a hetvenöt, hatvan évesek, akik a feudalizmusból, a monarchiából, a kapitalizmusból és a királyságból átléptek a mai korba, a felszabadult Ember új korszakába.

– Látod, látod Mihály megértük, meg, meg, csak hogy egy kissé rozogák vagyunk már, mint ez az épület. Mi lebontjuk az öreg házakat, minket meg szépen lebont az idő, de le ám, nincs kegyelem!

– Látod, látod Mihály, azért mégis jó, hogy így van, annak a tudata se kutya, hogy ami volt, az elmúlt! Látod a Müller gyerek mérnök, saját autójával hozta ki az apját, azt az embert, aki húsz kilométereket gyalogolt valaha minden nap, hogy utána a föld alatt gürcöljön tíz-tizenkét órát.

LOVASSZÁZAD A BÁNYÁSZOK ELLEN

Az első sztrájk 1882. május 15-én tört ki Szabolcson. Bernát Mihály nyolcéves gyerek volt akkor.

– Lovasszázad verte szét a bányászokat – emlékezik vissza. – Engem is odavitt az apám. Azt mondta; gyerek, gyere csak, lássad, milyen az életünk. Jött a lovas-

PLATTHY GYÖRGY: Szénfejtők

század, kardlapoztak. Véresre verték az embereket, az én hátamra is jutott egy pár ütés. Nagyon fájt. Csúnya szavakat kiáltoztam feléjük, mert úgy éreztem, hogy nincs vétkem, jogtalanul kaptam. Két óra volt, délután, jöttek a lovasok és verték a népet. Még ötvennyolcszor került sor ilyesmire 45-ig.

– A legnagyobb sztrájkunk 1934-ben volt, de előtte az 1905-ös se volt akármilyen. Azt is a szabolcsiak kezdték július 4-én. Augusztus 15-ig tartott. Fürdőt követeltünk, tisztaságot szerettünk volna. Csipett a szénpor, csúnyák is voltunk, a gyerekek féltek tőlünk az utcán, amikor hazafelé mentünk. A 34-es sztrájk az nagy port vert föl. Azóta gyűlöltek csak igazán bennünket az urak! Október 12-én a reggeles szak Ferenc József aknáról az István aknai körletbe indult, s amikor a körvágatba ért, éhségstrájkba kezdett.

– Október 16-án reggel hatkor hagyták csak abba, nagy erőszakra, fenyegetésre, elbocsátásokra. De akkor legalább megígérték a méltóságos urak, hogy megépítik a fürdőt. Föltételük is volt: béremlést nem kérhetünk, se szép szóval, se sztrájkkal. Na, persze, volt már fürdők 1912-ben is, de az csak a földalattiaknak, azoknak se mindnek. Mi akkor azt akartuk, hogy mindenkinek legyen. A külszínieknek is. Ezt már 1905-ben is követeltük, de csak 12-ben kaptuk meg. Harmincnyolcban még mindig nem volt megadva mindenkinek, ezért megint sztrájk volt, de most már szappant is kértünk a fürdéshez, a munkához meg fejtőkalapácsot. Adtak lassan, de mondom, bért, magasabbat azt nem követelhetünk. Emberi bánásmódot azt igen. De azt is hiába. Fürdőhöz, melegvízhez, szappanhoz emberi bánásmód nem járt. A technika meg az emberszámba vétel nem járt együtt.

Hej, Bernát Mihály, hej Müller Vili bácsi! Öreg Nagy Jóska, Keresztes Mihály, Liska Ferenc, Tárnoki Antal, Mihelutti Ferenc, Börzsei Mihály, Grósz János, Müller Nándor! Hej, ti többiek, akik átgyalogoltátok a feudális brutalitásból a kapitalista profithajszába átvezető összes utakat! Ti mind, ti édes földalatti ördögök, akik onnan átjöhettetek a szabad emberség és emberi méltóság útjára, de jó is nektek!

Jó nektek tudni, hogy ha be is temették a 104 éves aknát Szabolcsbányán, nem temették be vele együtt az álmaitokat, mert azok mind megvalósulnak. Nem gyalogol a szabolcsi ember már otthontól a bányáig, meg vissza. Kék autóbuszok röpítik a bányához is, haza is.

Az olasz, a német, a cseh, a morva, a szerb, a horvát ősök és elődök utódait, akik magyarrá asszimilálódtak, de szavuk járásán, mondatfűzésükön érezni még az ősök eredeti ízeit-zamatát. Naponta négy fordulót csinál a buszvállalat, hogy mindenki beérjen és mindenki hazaérjen. Útközben felveszik-leteszik a Meszes-telepiket is, akik ugyancsak Szabolcsra járnak a bányába. Azok mindig ott szállnak fel a háromemeletes, komfortos munkáspaloták előtt, mert azokban laknak. Városi színvonalon. Ide jöttek a vályogfalú, földpadlós ikerházakból, amelyekbe régebben mindig csak egy picikét sikerült beerőszkolni a kultúráltságot egy-egy sztrájk után. Egyszer a fapadlózást, másszor a villanyt, harmadszor a vécét, meg a cserépkályhát. Mindig egy kicsit, és megint egy kicsit...

NE CSAK ERŐS, – JÓKÉPŰ IS LEGYEN A GYEREK!

Béke aknát 1964 augusztusában ünnepélyesen „eltemették” és nem is fogják feltámasztani többé. Már néhány nappal a temetési szertartás előtt újszülöttet köszöntöttek: felvonták István II. aknán a munkások vörös zászlaját. Az első szénrel teli csillét zászlókkal és zöld ágakkal díszítették, amikor kigördült a 11-es munkahelyről.

Elmondok néhány részletesebb adatot az új aknáról, hiszen ha újszülött érkezik a családba, az az első, hogy megmérjék mennyi a súlya, hány centi magas, normális e az érverése, hogyan dobog a szíve?

Hat méter az akna átmérője. A mélysége 490 méter. A torony épülete 57 méter magas. Nem szép ez a gyerek, annyi szent. Stílustalan, esztétikailag megfoghatatlan, azt csak tán az istenek tudnák megmondani, hogy honnan szedték hozzá a tervezői ötletet; mindazonáltal megkíséreltek engem is meggyőzni róla, hogy az nagyon is szép, nagyon is modern.

Francia bányászküldöttség érkezett akkoriban István aknára.

Végigsétáltak Szabolcsra, hallgatták a tolmács szorgalmas fordításait; az üzemvezetőtől kapott információkat. Az új aknatorony volt a fő téma, amikor odaértem. Magyarázzák a delegációnak, hogy az új aknatorony modernebb, látványosabb, mint a régi. „Bizony, a korszerűség, az új stílus ide is betör” – mondják a franciák.

Csak akkor robbant ki az általános kacagás, belőlünk meg a döbbenet, amikor vendégeink a régi toronyra függesztették a szemeiket, mondván, hogy tényleg, az valóban újabb formájú és szemet gyönyörködtetőbb mint a másik.

Üssenek agyon: máig is azt mondom, hogy az ötvenéves régi torony modernebb, szebb galambdúcai ellenére, mint az új.

Azzal vigasztalgotam magam, hogy az új masszívabb, erősebb, de mégis: mi-kor érjük már el, hogy újszülötteink ne csak erősek, szívósak, egészségesek legyenek, hanem jóképűek is?!

Jobb, ha folytatom az adatközlést!

Pontosan leírom, mennyibe került ez a korszerű, új bánya: 480 millió 982 ezer 599 forint 84 fillérbe. Tíz évig épült. (A régi aknát is annakidején éppen tíz évig építették!) Most, az újbán, új légaknát is kiépítettek, van egy 2000 személyes modern fürdő is hozzá. Öltözők, irodák, kompresszorházak, gépi berendezések, földalatti aknarakodók, automatikus betolószerkezettel, biztonságos fővágatokkal.

Mindezt miért?

Azért, hogy a szabolcsi bányamező szénét ezután egyetlenegy helyen hozhassák a felszínre. Az akna kapacitása 300 vagon szén naponként. A megbízható szállító-gépek két emeletes kast működtetnek az aknán. Mindkét kas 1–1 szintjén két csille fér el. Az újfajta nagy csillékből egy. Most építik a bányamezőben a 600-as nyomtávú vasúti pályát. A felszínen is. Egy-egy csille térfogata eléri a 2,1 köbmétert. Az öreg aknát felújítják, hogy onnan is kihozhassanak naponta 300 vagonnal. Ilyen módon Szabolcsbánya István aknája napi 600 vagonos teljesítményével igazi nagy bányá-üzem lesz. Az új aknát 900 méter mélységűre tervezték. Meg is teremtték az ilyen mélységű bányaművelés minden feltételét. Meghetnek bátran a föld mélyébe, ha a szükség megköveteli.

Leszállás után sokat kell még gyalogolni a föld alatt, míg mindenki a munka-helyére ér, de már nincsen messze az a nap, amikor az akna alatti bányamezőben „népesvonatok” közlekednek.

UGYANAZOK A SZAVAK – KÉTFÉLEKÉPPEN

Az apa húsz éve dolgozik a bányában, négy fia is a föld gyomrát vájja. A gyere-kek szinte az iskolapadból mentek bányásznak.

Az idősebbik megházasodott. Előállott korunk „modern” kérdése: hol lakjon újdonsült feleségével? A kis szabolcsfalui házban semmi esetre se férnek el, így is elegenden vannak benne. Albérletbe mentek a belvárosba. Kilenc hónap múlva jött az újszülött, erre kiutaltak nekik egy kétszoba, összkomfortos új lakást. „Ez a szocia-lizmus!” – kiáltottak fel boldogan. Nagyon elégedettek voltak. Fizetnek pedig lak-bér címén havi 135 forintot, ami nem sok.

Megnősült a másik gyerek is. Ő már elfért nejével a régi házban, de a papa kijelentette: csak ideiglenesen, átmenetileg maradhatnak! Épültek az új lakások sorra, beadta az igénylést, az üzemvezető támogatta, de nem kapott. Eltelt egy év, két év, három év, seholy semmi. Mindig elutasították azzal, hogy a gyerekes családok igényeit kell elsősorban kielégíteni. Szerettek volna gyereket ők is, de hát nem jött, nem tehettek róla. Elmentek a mezőgazdaságba.

Termelőszövetkezeti tagok lettek Mecseknádasdon. Nem tudták azonban megszokni ezt a munkát, visszamentek a bányához. Az elvesztegetett évek miatt azonban se hűségjutalom, se illetményszén, se másféle kedvezmény nem járt az ifjú férjnek. Azon a régi lakáslistán is mások foglalták el a helyét.

Gyerek még mindig nincs, várhat. Albérletben lakik az ifjú pár, fizet havi ötszázatot, ami sok azért az egy szobáért. „Ez a szocializmus?” – kérdezik elkeseredetten, szemben az idősebb testvérrel, aki nem sokkal korábban ugyanezeket a szavakat használta, de nem kérdőjelesen, hanem határozott kijelentőmódban.

Anélkül, hogy bármiféle ostoba párhuzamosítást tennék, – mert a mi életünk és a kapitalista rendszer emberellenes „hibái” azért minőségileg mégis különböznek! – mégis érdemesnek tartom az alábbi hiteles adatok közreadását.

Az Első Dunagőzhajózási Társaság szabolcsi bányakerületének irattárában találtam az alábbi kimutatásokat:

„Üresen álló munkáslakások száma 1932 január 19-én: 87. Ebből kétszobás 61, egyszobás 26.”

„Üres lakások 1932 március 4-én: 106.”

Ugyanebből az irattárból érdemes megnézni teljes terjedelmében két kimutatást. Ezeket:

I.

Üresen álló munkáslakások 1933 január végén

Felsőtelepen	9 lakás	28,- P lakbérértékkal
Györgytelepen	4 lakás	10,- P lakbérértékkal
Bányatelepen	1 lakás	3,- P lakbérértékkal
Rücker telepen	1 lakás	5,- P lakbérértékkal
Henrik telepen	8 lakás	27,- P lakbérértékkal
Meszestelepen (kétszobás)	36 lakás	270,- P lakbérértékkal
Meszestelepen (egyszobás)	2 lakás	10,- P lakbérértékkal
Összesen:	61 lakás	353,- P lakbérértékkal

II.

Jogcím nélkül lakott munkáslakások 1933 január végén

Felsőtelepen	23 lakás	76,50 P lakbérértékkal
Györgytelepen	11 lakás	25,50 P lakbérértékkal
Bányatelepen	1 lakás	2,- P lakbérértékkal
Zsigmondtelepen	2 lakás	3,- P lakbérértékkal
Falutelepen	1 lakás	3,- P lakbérértékkal
Rückertelepen	1 lakás	3,- P lakbérértékkal
Henriktelepen	17 lakás	55,50 P lakbérértékkal
Meszestelepen (kétszobás)	6 lakás	45,- P lakbérértékkal
Meszestelepen (egyszobás)	2 lakás	10,- P lakbérértékkal
Összesen:	64 lakás	232,50 P lakbérértékkal

Mit mutatnak ezek a számok? Sokmindent, de azt nagyon jól, hogy az akkori bányász nemigen tudta megfizetni a lakbért, különben igénybe vette volna ezeket az üresen álló lakásokat. Bérbe adta a vállalat idegeneknek, „jogcím nélkül”, olyanoknak, akik képesek voltak lakbért fizetni.

Két évvel ezelőtt nagyarányú lakásértékesítési akcióba kezdett a Mecseki Széntröszt igazgatósága. Eladták a bányászoknak a régi bányászlakásokat, olcsón. Megvették. Átalakították rögtön, összkomfortos lakásokat varázsoltak belőlük, mert volt miből.

Emellett a gyors ütemben épülő modern, emeletes házakban is laknak már a bányászok. 1964-ben csak az István aknai bányászok közül 23 család költözött új lakásba. Ebből 7 szövetkezeti, 16 állami lakás volt, valamennyi közművesített, összkomfortos.

Hol találunk manapság üresen álló lakásokat azért, mert a munkából élő ember ne tudná megfizetni annak a bérét?

Sok cikkben, regényben, filmben megmutattuk már, hogy a régi bányász se a régi már, a mai bányásznemzedék pedig semmiképp sem hasonlítható össze az idősebb nemzedékkel. A mind kultúraltabb lakások igénye is ezt igazolja. A példákkal csupán ezeket akartam ismételten aláhúzni.

„TEKINTETES BÁNYAGONDNOKSÁG MECSEKSZABOLCS!”

Hiány van műszaki vezetőkben, mérnökökben, technikusokban. Hiány vágárokbán, csillésekben. Pillanatnyilag csupán Szabolcsban hiányzik közel száz bányász. Pedig a mai keresetek sokszorosan túlhaladják az 1933-as kereseteket, amelyekből képtelenek voltak a havi 3 pengős lakbért megfizetni. A szabolcsi bányász ma átlagosan 3500 forintot visz haza. Sok ehhez képest a kétszoba, háromszoba összkomfortért a 110 vagy a 135 forint?

Nem beszélve arról, hogy a bányászkodás biztonsága sem hasonlítható össze a felszabadulás előttiekével!

Elöttem van, – idézhetném is – a „Tekintetes Bányagondnokság Mecsekszabolcs” címzéssel ellátott, formás betűkkel írott levél 1939 augusztus 24-i keltezéssel. Ebben Richter Jenő zengővárkonyi lakos, kereskedelmi érettségivel, karpaszományos szakaszvezetői rangban leszerelve, négy gyerekkel, feleséggel, mint munkanélküli könyörög „bármilyen” munkáért a bányában.

Bőven található a levéltárakban hasonló kétségbeesett hangú beadvány. Olyanok is vannak, amelyekben sokgyermekes szülők könyörögnek magasabb bérért, vagy ha már magasabb bért nem adnak, legalább a pótműszakot engedélyezzék, mert máskülönben éhen pusztul a család. Éhes gyereknek nem lehet azt mondani, hogy várj fiam, ne egyél, nincs mit, majd ha lesz!

1965 elején kereken száz ember kaphatott volna munkát Szabolcsbányán. Havi 2900–3500 forint átlagkereset, kultúrált munkakörülmények, biztonságos munkahelyek, művelődési lehetőségek, fürdő, étkezde, sportpálya, jutalomudulás, orvosi ellátás ingyen.

Szokványos adatok, – mondhatná valaki, – igen, de csak nekünk, a mi „szocialista fülünknek” megszokottak, mert nálunk ezek természetes dolgok. Mondjuk csak el a művelt Nyugaton, a tőkés életformában, még munkásemberek sem hiszik el nekünk, azt mondják, ez vasfüggöny mögöttől jött propaganda.

*

Nagy hegy ez a Mecsek. Nem méreteiben, hanem kincseiben és mélységeiben, gyümölcseiben és szépreményű jövőjében. Húszezer bányásznak ad kenyeret, ez a húszezer pedig 300 ezernek szentet.

Emberfeletti vállalkozás volna ezt a Baranyát ölelgető behemót legényt minden oldalról megmutatni, elemezni. Meg kellene írnom előbb a Mecsek lélektanát – mert az is van neki – ki kellene bontanom múltjából jövőjét, vissza kéne adnom emberformáló, alakító hatását, amit azzal valósít meg, hogy miközben ennyi embert foglalkoztat, közben anyagilag és erkölcsileg is emberhez méltó szintre emel.

De mert erre nem vállalkozhatom, csak egy darabkáját fényképeztem le és adtam át az olvasónak.

KISS DÉNES

ÉLETRAJZ

Megszült anyám s azt hitték: végem.
Gyöngé voltam, láthatta bárki.
Megbotlottam árnyékban, fényben,
amikor tanultam járni.

Csigák másztak elém s giliszták
és én tudtam: övék is az út –
Néztem templomok túske-tornyát,
ég húzába mért szúrták maguk?

Valakinek volt egy labdája,
kiskutyája így lettem én:
némán kocogtam utána
s belemartam a pálya fűvén.

Álltam, ültem, futottam, szöktem
bármit csináltam, baj volt.
Ősz öregapám hegy volt fölöttem,
de a porba betűket rajzolt.

Most én szülöm kinnal anyámat
s egyszer még apámat is talán –
S nem mondhatom: otthon várnak.
Császkálok félbenhagyott játékok után.

ÖRÖK ÁBRÁK

Örök ábrát csak homokba
rajzolhatsz, s ne félj,
hogyan múló, mi idő foglya:
homok, ábra, szél.

A vallomást csak semmibe
jó kiáltani.
Ami nem köt, az a tied.
Csak tudj játszani.

FIAM REPES

Nagy repülések jönnek,
szárnyuk alatt
hozzák-viszik az egeket
és ott lesz köztük
a Dánielmadár.

Nagy repülések jönnek,
felszállások az utca kövéről
s a madarak nyakában
kis fénylő tok ragyog,
legszebb üzenettel repül
a Dánielmadár.

Nagy repülések jönnek,
évek szürkülő szárnyaival,
de sose töri meg röptét
a Dánielmadár.

AKAC ISTVÁN

TEREMTŐ OLTALOM

1

Tavaszt zokognék akkor is,
ha tört szárnyú kezem
a fagy rácsait szántaná
tépetten, véresen.

Tavaszt zokognék akkor is,
ha ajkam egy szava
egy tél-dicsérő, kusza szó –
holtig megváltana.

2

Talán a végső sikoltásig
megőrzi majd szemem
csillagaid fény-áradását,
mindenséggel teljes szerelem.

Nem tudhatom, milyen jövő virraszt
szívem mélyén, és milyen fájdalom
gyötör halálra, de mégis az élet
legyen nekem teremő oltalom.

3

A bölcs derüt, az ékes őszöket
a szív áhitja, de
valami ősi lendület
mindig röpitene . . .

A bölcs derüt, az ékes őszöket
a szív áhitja, de
ma még légy zengő lázadás
vagy hulltodbba halj bele!

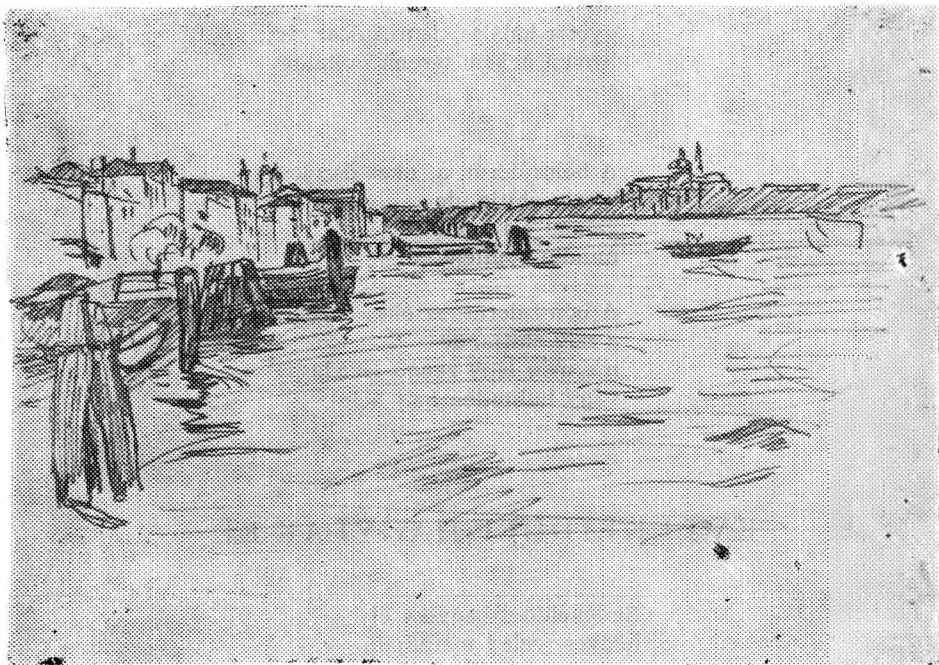
EMLÉKEIDDEL HAGYLA EL

Emlékeiddel hagylak el:
kedves, veled maradjak,
amíg ismét megérkezel.
Ó, a ma és a tegnap

ölekezése az a perc,
amikor újra látlak.
A fájdalomról énekelsz,
ha fognak messzi tájak. –

Nemcsak a test, s az ösztönök,
jaj, de a tiszta szándék
néz a szemedbe, s könyörög!
– mindég reád vigyáznék.

A gyávaság perceiben
kék szerelem varázsa
hulljon szívedre; életem
életed folytatása . . .

NAGY GYULA: Velence

MESSZESÉG

Ez az állati bennünk, ez az egyedüllét:
hiányod fölöttem égő őserdei hold.
Árnyékom oson rohadt levélen, mocsáron,
odvas fatörzsek alatt, hol a bagoly rikolt.

Százezer év emelt föl. Dehát ez sem elég:
szelidített állat, kit visszaránt a vadon,
ez maradok, ha elhagy a szelidítő kéz,
de már nem érzem ott se létemet szabadon.

Üvölnének vadon a pontos csillagokhoz
s a holdhoz – bölcs türelmük kiméri az időt.
Üvölnének a szép és tiszta értelemhez.
Nyugtassatok meg szabályokat nemző erők.

Hiába. Ha öntudatra ébredt az állat
örökre elvesztette a horda melegét.
Ember magányát csak ember oldozhatja fel.
De technikává alvad köztünk a messzeség.

Török virágot, török új leveles gallyat.
Leveled olvasom. A tiszta papír zizeg.
Járnék inkább kopár, égigérő falak közt,
csak lépted láthatnám és parázsló fűrtjeidet.

SZEDERFÁK

Szeretném látni megint a szederfát
az út mellett kifodrosodó leveleivel,
cigánygyümölcsseivel. Szeretném
megérinteni görcsös derekát.
Szeretném kilomboztatni most
a hajába gubancolódo éjszakában.
Alatta a finom porú út,
a kerítések mohos csendje.
Lányok mennek mezítláb. Lengő
hajfonatok suhognak az esti
csendben. Tejszag úszik,
a távoli harangszó és a
szekérnyikorgás litániája
lebeg a szederfa ágán.

Kövesutak mentén elindul
szederfa fiaival. A falum
ablakszemeit kinyitja utánuk.
A házak pipázó öregek,
vonulásukra vigyáznak.
Szederfáid kísérték utamra
Pannonia, hazám, görcsös
kezeid fölöttem a szederágak.
Európa összebúvó kis
országain át egymásba
kulcsolódnak, kézről-kézre adnak
a gyerekkoromból vonuló szederfák.

NAGY GYULA: Róma éjjel

Melegvizű tenger

Az író nehezen boldogult a hallgatag elnökkel, őszintén bevallva: egyáltalán nem boldogult vele. Emiatt az író izgatottan nyeldekelt, s ha száját keményen összeczárta, csontos arca két oldalán – a belső fűtöttségét jelezvén –, izomgöbök ug-rándoztak. Hegyes, erős orra viszont kitartóan és elszántan kíváncsiskodott. Tekintete az elnököt kereste, de az nem akart odafigyelni. Zavarban van ez, mint afféle szűz-lány, vagy egyszerűen ide se bagózik? Lustán pislog bádorgfényű kék szeme s ül, mint egy bálvány, kissé elhízottan, súlyosan. Az író mégsem adta fel a reményt, sze-retett volna valami gondolatot kicsiholni ebből a bálványból.

– ...voltaképpen a szociológiai műveltségről van szó, elnök elvtárs. Vagyis arról, hogy meg kell látni a belső, rejtett mozgásokat, amik vannak és aztán ezek irányában előre számolva a kilátásokkal... Mintegy, ugye, beadagolni a mostani álla-potokat és aztán belegendolni, mi hova alakul, változik, satöbbi. Amerikában ezt már megcsinálták. Gépileg beadagolták az elektronikus gondolkodó gépbe a szocia-lizmus adatait, meg a kapitalizmus adatait. Minden vonatkozásban. És aztán a gép elkezdett dolgozni. A tekercsekben ugye, ezek az adatok...

Az elnök erre felrebbent.

– És mi jött ki? Úgy értem, eredmény.

– Két érdekes hullámvonal jött ki. Az egyik így megy felfele, – s az író fel-felé iramló cikkcakkot rajzolt a levegőbe –, ez a szocializmus vonala. A másik, a kapitalizmusé pedig így... – s egy szögletekben megtörő, láthatatlan központ kö-rül spirálisan tekeredő vonalat rajzolt, amint a plafon felé fúródik. – Ugye, milyen érdekes a különbség?

– Érdekes – bólogatott az elnök –, ez jött ki Amerikában?

– Ez.

– Hát vajon Moszkvában mi jönne ki? Ott nem adagolták még be?

– Ez olyan dolog, hogy... –, s az író elmagyarázta: a kibernetikus gépeknek nincs osztályszemléletük. Azok objektív, elfogulatlan matematikai meg mindenféle törvényszerűségek alapján, elektromos impulzusok hatására dolgoznak, tehát teljesen mindegy nekik, hogy az adatokat New-Yorkban, vagy Moszkvában adagolják belé-jük, itt is, ott is ugyanaz az eredmény jön ki.

– Érdekes – dünnyögte az elnök.

Az író viszont nem hitte, hogy az elnök mindezt pontosan érti. Óvatosságra in-tette önmagát; abból a tényből, hogy az elnök bizalmatlanul fogadta az amerikai kibernetikus vonalakat s mindjárt a moszkvai eredmény felől érdeklődött, arra kö-vetkeztetett, hogy az elnök alighanem szektás egy kicsit, legalábbis szemellenzős. Így tehát visszatért az eredeti témához, amit egy félórája feszeget már, de mintha az elnök azt sem fogná fel világosan.

– Visszatérve most már a kiindulópontoz, talán úgy tudnám még pontosab-ban... – s beszélt, egyre reménytelenebbül. Az elnökről szinte süttött a bizalmat-lanság. Az író lemondott róla, hogy ebből a beszélgetésből bármit is hasznosítson témája számára, ami pedig őt, mindig, valahányszor rágondolt, lázbahozta. Törté-netesen arról akart egy gondolkodó írást publikálni, a Képes Hetilapban, melynek amúgy munkatársa, hogy vajon miféle elképzelések élnek az emberekben a húsz év múlva kialakuló állapotokról. A helyzetről. Hazánkban.

Negyvenöt óta húsz esztendő telt el, hát nem izgalmas a kérdés: mi lesz itt egy újabb húsz esztendő időszakasz elteltével? Hogy látják ezt különféle emberek, a saját körükben, s nemcsak szakmailag, technikailag, – ez a tervezők meg a köz-gazdászok dolga –, hanem hogyan lesz minden a lélekben? Húsz év múlva?

Hova jut maga a gondolat: a szocializmus. A szocializmus, mint gondolat. Ez lenne a kérdés.

Be kellett vallania önmaga előtt, hogy bár ő maga ezt a témát pontosan, – úgy lehetne mondani – érezte, s „fogta” is, tudta, hogy van benne fantázia, mégsem bírta a maga izgalmait átvinni, átgerjeszteni másokba. Nem tudta őket ráhangolni arra a hullámhosszra, ami benne felvibrált, ha a téma, (mi lesz itt húsz év múlva, a szocializmussal, a lélekben és egyáltalán) eszébe jutott.

De ilyen nehéz és közömbös alanyra, mint ez az elnök, még nem akadt, mióta a témát feszegeti.

Ez szinte semmit sem bír belőle felfogni. Az írónak, paraszti környezetben lévén, ez jutott eszébe; „akár a lónak imádkoznék.”

– Ugye, az csak természetes, hogy az ember megpróbál, – mondta az elnök, -- előre látni. Hogy mi lesz húsz év múlva? Nálunk, elvtárs, most folyik valami tudományos felmérés. Távlati terv, érti az elvtárs. Egy egész bizottság csinálja a meggyétől. Ezt a tervet kellene az elvtársnak elkérnie. Abban minden benne van. Mondom, benn van a megyénél. Ott csinálják. Egy egész bizottság.

Az író arcán az izomgörcsök vadul vibráltak, szinte táncoltak: hát csakugyan egy lónak imádkoztam én? Nem igaz, hogy ez az elnök ennyire buta. Ha ennyire buta lenne, nem ajánlotta volna a szomszéd járásból, Kuttogóról az a jófejű Szakadati. Azt mondta: ha okos, értelmes elnökkel akar beszélni, keresse meg Hadast, Hadas Sándort, annak biztosan lesznek érdekes gondolatai. Az folyton problémázik valamin. Mindenféleképpen.

Ez? Problémázik?

Bizonyosra vette, hogy jó a sejtése, ami már korábban feltámadt benne: ez az elnök azért gombolkozott be ennyire előtte, mert ő íróként mutatkozott be és vidéken el van rontva a hangulat az írók ellen, legalábbis az ilyen körökben. Az újságok mindig belekötnek az írókba. Azzal gyanúsítják őket, hogy eleve feltett szándékkal csak a rosszat, meg az árnyékot látják meg az életben, a negatívumokat túrkálják, – s tessék. Már eleve így fogadják aztán, begombolkozva.

– Nagyon sajnálom, hogy feltartottam a munkájában az elnök elvtársat –, s őühösen fújtatva felállt.

– Nem tesz semmit, elvtárs, ha máskor is erre jár, csak tessék bátran benézni hozzánk. Azokat a terveket pedig, ahogy mondtam, a megyénél... csakis a megyénél...

Negative, persze, csakis negative, azért ez a látogatás sem volt teljesen haszontalan, vigasztalta magát az író, kint az utcán. Sőt. Bizonyos szempontból igenis, hasznos volt. A cukrászda felé menet formálgatott egy gondolatot, majd míg a feketét issza, feljegyzi, valahogy így: egyes vezetők, akikről a maguk körében a közfelfogás azt tartja, hogy értelmes, reálisan gondolkozó, megfelelő látókörű emberek, értetlenül állnak, ha a fantáziát megmozgató kérdésekre kell válaszolniok. Perspektíva? Ehh! Hogy mi lesz itt húsz év múlva? A lélekben? Hol tart majd maga a gondolat: maga a szocializmus, mint gondolat? A fejekben és egyáltalán...

A cukrászdában kért egy duplát, leült a műanyagtetejű asztalka mellé, feljegyezte ezt a gondolatot és elhatározta: ezentúl majd jobban megválogatja, mikor és kinek mutatkozik be, mint író s kinek úgy, ahogy az valójában dokumenttel igazolható: a Képes Hetilap munkatársa. A fenébe ezekkel a bizonytalan bulikkal, mikel.

*

Murin, miközben a motorról szállt le, meglátta, hogy a Béke Tsz székházából egy szőke, hegyes orrú, városias ruházatú férfi gondterhelten jön kifelé s hirtelen az jutott eszébe: ez is Hadashoz jött, s most dolgvégezetlenül megy el... Jól megjárja, ha nem tud Hadassal találkozni. Ha potyára motorozott volna át Mártonkáról hozzá. Megállapodtak pedig, hogy szerdán, a délutáni órákban átjön, megbeszélni egyet mást, amit telefonon nem lehet. Hadas azonban szótartó embernek bizonyult: az irodájában várta Murint.

- Tele vagy látogatókkal, láttam, most ment el töled valaki.
- Egen, valami író.
- Író? Nofene. Mit akart? Írni rólatok?
- Tudomisen. Szamuklált. Faggatózott, hogy mit gondolok én, mi lesz itt húsz év múlva. Azt mondja: a lélekben. Mit tudom én, mi lesz itt a lélekben.
- Az írók, barátom, a lélek mérnökei. Őket ez érdekli.
- Fene se tudja, ezt mi érdekli. Szakadáti küldte ide, hát tudom én, hogy mi érdekli?

- Szakadáti? Kuttogóról?
- Ismered te közelről azt a Szakadátit?
- Hallottam már hírét. Azt mondják, rettenetesen dörzsölt.

Murin kényelmesen kinyújtóztatta a lábait, jól esett ez a nyújtózás a motorozás után. Hadas hátradült a székével, hogy csak a szék két hátsó lábán hintázott. Recsegett alatta a szék, minden évben elnyúz egyet, a nehéz súlyával. Két hüvelykujját bedugta a nadrágja övébe s nevetett.

- Nagy hintás. Áthintáztatná azt a jószagú úristent is. Az a gyanúm, hogy ezt az ideges író is -, mert igen igen ideges volt, láttam, nagyon begerjedt rám, csak úgy ugrált a szemöldöke -, ezt is azért küldte hozzám, hogy valamivel áthintázzon.

- Annyira gyanús neked ez a Szakadáti?
- Ez?

Hadas gondolkozott egy cseppet, aztán helyrebillentette a székét, két kezét összekulcsolta az asztalon. Húsos ökleit nézegette.

- Van egy tagunk, a fia oda nősült, Kuttogóra. A Szakadáti szövetkezetében dolgozik, irodán. Ez mesélt egyetmást róla, azon felül, amit én... személyes tapasztalatból tudok. Ez a fiú meséli, hogy Szakadáti felvitte magával Pestre, egy hivatalos út alkalmával. Vonattal mentek. Vittek magukkal egy demizson bort. A pincegazdaságból hozták a bort, Szakadátinak.

- Naná, - jegyezte meg Murin, - egy demizson bor, Pesten, hivatalos helyeken... nem rossz érv!

- Várjál csak, várjál. A fiúnak az volt a dolga, hogy vigye az elnöke után a demizsont. Bementek valami nagyobb hivatalba, bankba, vagy minisztériumba...

- Tudja ő azt, hova érdemes...

- Várjál csak, várjál. Szakadáti tárgyalt ott valakivel és csak úgy mellékesen megkérdezte, hogy nem telefonálhatna-e innen, ezen a telefonon, az öregnek. Miféle öregnek, talán a papa itt él Pesten? Á, csudát, mondta Szakadáti, s megmondta, kinek akar telefonálni. Mit gondolsz, kinek?

Hadas mondott egy nevet, minek hallatára Murin szemöldöke összerándult, azt mondta: ömmm...

- Gondolhatod, hogy megilletődött az az osztályvezető. Hát még mikor Szakadáti megint csak úgy, könnyedén, elmesélte, miért akar telefonálni az öregnek. Azt mondja: a *kisöreg*, mert így mondta, „*kisöreg*” a múlt vasárnap is leruccant hozánk egy kis... csett... csett... lövöldözésre, ugyancsak ízlett neki a vacsoránál a mi nedünk, takarosán beszopogatott belőle, hát megígértem neki, hogy ha legközelebb Pesten járok, hozok neki egy demizsonnal. Mire az osztályvezető: tessék csak parancsolni, elvtárs, itt a telefon, tessék talán felhívni a parlamentet... vagy a pártközpontot... Mire Szakadáti szerénykedve tiltakozott, azt mondja: mégsem. Meggondolta. Majd személyesen odaviszi a portára, ott az örségnek leadja... minek zavarná ezzel az öregget a munkájában...

Hadas göcögve nevetett.

- Hát így. Mikor kijött az épületből, a zsebében volt az írásos ígéret, értesítés levél formájában, hogy az ő szövetkezete fogja megkapni próbaüzemeltetésre azt a takarmányszárító és őrölő berendezést, aminek még csak az első példányát hoztuk be nyugatról... Két és félmillió beruházás, teljesen állami pénzen, azt a jószagú úristent...

- Akinek, barátom, ilyen összeköttetése van! – mondta sokat sejtetően Murin.
- Van? Ennek?

Hadas megint hátrabillent a székkal, úgy látszik, ha kijön a sodrásból, nem tud nyugton ülni.

– Egy frászt van. Az, akinek a nevét mondta, soha életében nem járt Kuttogón. Se vadászni, se nedűt szopogatni, nem is tudja, hogy Szakadáti a világon van.

– De viszont Szakadáti, úgy látszik, ismeri az embereket, kire mi van hatással.

– ...nem is szereti a nedűt. Én tudom, mert én már voltam vele együtt fogadáson. Megfigyeltem. Egy fröccsöt ivott, kadarkából. De ez semmi... ahogy Szakadáti élvezem akart kibabrálni, ez ahhoz képest semmi, csak egy kis szélhámosság.

– Nagyon haragszol te arra a Szakadátira?

– Tudja a fene. Meg is értem, meg nem is. Sokszor bámulom az eszít. Egyszer, a megyénél valami értekezlet szünetében beszélgettünk. Arra ösztönöztek bennünket, hogy fokozzuk ezt is, fokozzuk azt is, belterjesség, meg az öntözés, meg a száz holdra jutó számosállat, meg a... de hisz ezt te jobban tudod, te is csináltad ezt valamikor.

Arra célzott, hogy Murin azelőtt a járási tanácsnál dolgozott, onnan jött ki Mártonkára, kihelyezett tsz elnöknek.

– Azt mondja nekem Szakadáti: ezek csak dumálnak, a nagy okosok. Inkább azt súgnák meg bizalmasan, hogy mikor milyen konjunktúra jön, árváltozás, vagy valami. Én tudtam, hogy ennek a Szakadátinak milyen jó orra van, hát megkérdeztem tőle: te talán megtudtál valamit? Lesz valami változás? Hááát, azt mondja, odafent, Pesten, a hizott sertésről... rebesgettek valamit. Hogy talán... talán... Felelemlik az árakat? Valami ilyesmi. Mert most, azt mondja, minden szövetkezet a marhahizlalást forszirozza, mert azon jól lehet keresni, de ez a hizlalási kedv már már az ország marhaállományát veszélyezteti, holott disznóhús kellene inkább, aminek folytán a sertéshizlaláshoz akarnak több kedvet csinálni, az árakkal is. Vagyishogy felemelnék az árakat. Én mindenesetre rákapcsolok... neked is ezt ajánlom...

– Na látod –, csillapította volna Murin Hadast –, mégse annyira benfentes a Szakadáti. Változtak az árak? Ugye, hogy nem.

– Majd azután nyilatkozz, ha elmondom, hogy arról az értekezletről Szakadáti egyenesen a megyéhez ment, hogy a felére könyörögje le a sertéshizlalási tervét, érted ezt? Engem meg arra akart rászédni, hogy emeljem meg a magamét, a duplájára, érted ezt?

Hadas nem bírt tovább ülni. Felugrott a székből, s amilyen nehéz, vállas, súlyos testű ember, olyan hevesen fordult meg a tengelye körül, forgás közben hatalmasat csapott az íróasztalra.

– A jószágú úristenit, most meg a nyakamra küldi ezt a doberdós író, hogy én nyilatkozzak neki, mi lesz itt húsz év múlva a lélekben, meg magával a szocializmussal, egyáltalán. Mit akar ez megint? Mibe akar megint beugratni?

Murin csendesesen ingatta a fejét: ezt csakugyan sokallotta. Nevetett kesernyésen. A fenébe: szélhámos ez a Szakadáti? Ennyire szélhámos lenne?

– No, – s Hadas felkapta a fejét, – de te nem azért jöttél, hogy Szakadátit értékelgessük, hanem...

S kissé lecsillapodva visszaült az asztal mögé.

– Persze – mondta Murin –, azért jöttem, mert van egy gondolatom. Tervem. Elképzelésem. Velel akarom megbeszélni. Beletartozik abba, amit a te iménti látogatód feszegetett.

– Az azt szerette volna tudni, hogy mi lesz húsz év múlva. A lélekben.

– A lélekben? Abban is.

– No, monddad.

*

Murin a lefojtott kutakról beszélt, amiket az olajkutatók hagytak maguk mögött a szántóföldek között. Lefúrtak a földbe, úgy látszik, mindig tudták, hova fúrjanak, mert mindegyik kútban, megfelelő mélységben találtak valamit. Vagy olajat, vagy földgázt, de leginkább mind a kettőt. Meleg vizet viszont mindenhol.

– Egy nagy tenger van alattunk, – mondta Murin, széles lendülettel, – egy egész tengerre való meleg víz. Az olajosok aztán a kutakat lezárták, elmentek más-hová fúrni, kutatni és most ott az olaj, a földgáz a kutak mélyén. Meg a melegvíz, egész tengerre való.

– No, ez érdekes. – Hadas megfészkelődött, recsegett nehéz teste alatt a szék.

Ekkor valaki egyet koppantott az ajtón s máris belépett. Nyilván nem idegen, ha ilyen bátran benyit. Cigányos arcú, középkorú férfi, szürke vászonnadrág rajta, a lábán poros szandál s a férfi szemöldöke is, arca is finom országúti portól szürke.

– Azt hittem, egyedül találalak – mondta mentegetőzve.

– Nem baj, csak beszélgetünk – s Murinra mutatott – Murin elvtárssal, ő most a mártonkai elnök.

– Találkoztunk mi már – mondta a jövevény s kezet nyújtott Murinnak – abból az időből, amikor még a járási tanácsnál dolgozott az elvtárs.

Murin nem emlékezett, hogy ismerné ezt az embert.

– Ő pedig – fordult Hadas Murinhoz – az egyik brigádvezetőnk, Széles Imre. No, Imre, üljél le. – S újra Murinhoz: – Már ne haragudj, hamar végzünk mi, nem akarom megvárakoztatni, mert nagy útról jött ez az Imre. De viszont el ne felejtse a szavad, ott hagyta abba, hogy alattunk melegvízű tenger van.

Széles Imre leült az íróasztal fal felőli végéhez, az asztalra könyökölt, látszott rajta, hogy fáradt egy kicsit.

– Hát igen. Akor elmondom a kezdetétől. Ma hajnalban, négy órakor...

De Hadas félbeszakította s Murinnak magyarázta:

– Hogy világosan lássad, van hús, huszonöt emberünk, növényápolók, nagyobb-részüket a Széles brigád tagjai, akik egy idő óta nem vesznek részt a közös munkában.

– Igen. – S Széles Imre újrakezdte. – Ma hajnalban négy órakor, azon a megbeszélt helyen, vagyis a Hősök utcájában, Szemző Béniéknél, belül a kapun, az orgonabokrok alatt, leültem egy kis székre. A kerítés hasadékan át éppen oda láttam, ahova kellett.

Murin érdeklődően odafigyelt.

– Félőtig semmi mozgás. Akkor jött az első ember, az én brigádomból és bement Homok Sándorékhoz. Attól kezdve egymás után szállingóztak. Tizennégyet számoltam meg. Mind bement Homokék udvarára. Öt órának pár perc híja volt, amikor Bélaújvár felől bejött a faluba egy teherautó, rajta ponyvaborítás. Homokék a falu széli hídtól a harmadik házban laktak. Namármost. A teherautó ájtott a hidon, ott megállt, lefarolt az árok partjára, várakozott. Homokék udvaráról kijött az a csapat ember, de még közvetlenül a teherautóhoz is érkeztek egy páran. Felkapaszkodtak rá, aztán a ponyvát hátul összezsúrolták és a teherautó elindult.

– No, ez érdekes – jegyezte meg Hadas, de láthatólag nem jött különösebben izgalomba, mintha mindezt tudta és várta volna, sőt, mintha éppen ezt várta volna.

– Én aztán motorral utánuk eredtem.

A brigádvezető elhallgatott. Ránézett a két elnökre s aztán tekintetét az asztalra szögezte és nyugtalan fojtottság volt a hangjában, amikor ezt mondta:

– Ha nekem valaki tíz évvel ezelőtt azt mondta volna, hogy így fogom követni a falumbelieket, leskelődve, mint a mozifilmeken, azt mondtam volna: inkább törjön el mind a két lábam máris.

– Ha muszáj – mondta tűnődve Hadas –, ha egyszer ezt is beadagolták...

– Hogyan? – kapta fel a fejét Széles.

– No, csak monddad – legyintett Hadas.

– Követtem őket. Persze, messziről, nehogy felismerjenek. Még szerencse, hogy százaz az út, nagy port vert fel a teherautó, messzire látszott, merre halad. Így haladtunk Bélaújvár felé.

– Afenébe... – ütődött meg Hadas.
 – De ott meg se álltunk, letértünk Szedresnek.
 – Szedresnek?
 – De nem mentünk be a faluba, hanem az útelágazásnál jobbra, egyenesen, Kuttogónak.
 – Aha! – S Hadas felélénkült, minek jeleként megint hátrabillentette a székét s az asztal szélét markolászta.
 – Itt is átmentünk a falun.
 – A fenébe is! – Hadas elkomorult. – Lementetek tán a térképről?
 – A falutól már nem haladtunk messzire. A csatorna partján a gépkocsi letért jobbra. Tudtam, hogy azon a földúton már nem fog messze menni, hát kerestem egy helyet, ahonnan messze végigláttam a csatorna partján. Úgy is lett, ahogy elgondoltam. Mentek vagy egy kilométert, a gépkocsi megállt, az emberek leszálltak róla. Ide jöttek, a kuttogó csatorna partjára.
 – Oda mentél aztán hozzájuk?
 – Oda. Mit gondolsz, mit csináltak?
 – Mit? A fene tudja, mije van ott annak a zsványnak.
 – Hagyma. Nem találnád ki: százhatvan hold vöröshagyma. A mi embereink oda mentek, hagymát kapálni.
 – A fenébe! Most már hagymázik is Szakadáti?
 Széles Imre elhallgatott, cigarettát vett elő, rágyújtott lassú, ejtett mozdulatokkal, mint aki nagy munka szünetében végre pihenőt kap s rágyújthat egy cigarettára. Addig mindhárman csendben voltak. Gondolkozva várták, míg Széles Imre kényelmesen rágyújt és kifújja az első füstöt.

*

Ej, gondolta Murin, ez már azért túlzás. Hadasnak, a jelek szerint, lassan az agyára megy a Szakadáti elleni... gyűlölet, irigység, vagy mi? Hadas talán bizony a sor végén állt, amikor a dörzsöltséget, ravaszságot, élelmességet osztották a leendő tsz-elnököknek? S most amiatt jegyzi meg Szakadáti minden tettét, figyelteti gyanakvoan, mert az élelmesebb, s megtalálja a kisajtókat, meg mindent, ami kell? Hiszen –, s Murin tünődve nézegette a gondba merült Hadast –, hiszen, ha így elnézlek, te sem vagy jobb, mint az a másik. Vetélytársak vagytok, az az igazság.

Még osztályvezető volt Murin, amikor megtudta, miképpen fondorlatoskodott ki a szövetkezetének Hadas jópárezernyi jogtalan hasznát egy őszi szőlőátvételtkor, mustbehordáskor.

A környékbeli szőlős szövetkezetekkel együtt ő is behordatta az állami pincészetbe a szőlőjét, mustját. Cukorfok szerint fizettek érte. Tizenötől tizenharcig egy volt az ár, a tizenharcra felüli fokokért többet fizettek –, annál a határnál megemelkedett az ár. Gyenge borok teremnek itt, mindenkinek egyformán felül volt a tizenötön, de alul a tizenharcra. Hadas csúsztatott valamit az átvevőnek, aki aztán mindenkinek tizenöt fokkal vette át a mustját. Senki nem tiltakozott, mert a pénzt, ami járt, mindenki megkapta. Csak éppen annyi történt, hogy a tartályokban, hordókban jócsomó be nem irt, el nem számolt cukorfok gyülemlt fel. Ez mind Hadasnak jutott a csúsztatás fejében. Minden szőlőjét, mustját minőségi felárral adta át.

No, gondolta Murin: ésszerű kell lenni. Ami ebből a legfőbb tanulság: neki is a helyén legyen az esze, amikor Hadassal közös vállalkozásba akar kezdeni. Murin elgondolta, milyen is ez a Hadas: lassú és nyugodt pillantásai mögött gyors és fürge tekervényes gondolatok vibrálnak, a paraszti óvatos ravaszság meg a messzetekintő átfogó képesség jó arányban keveredett benne, hát persze, most is azon töpreng: mint lehetne kihasználni mindazt, amit Széles Imrétől Szakadáti gyanús és zavaros dolgairól megtudhat. Hát – gondolta Murin –, ésszerű kell lenni.

*

No – gondolta Hadas –, a kiskoma azóta megtudta, feltétlenül megtudta.

hogy Széles Imre ottjárt, motoron. Azóta már neki is eszébe jutott, hogy mi sem estünk a fejünk lágyára. Tudja ő azt – épp Szakadáti nem tudná –, hogy most olyan nyílásba dugta bele az ujját, amibe, ha nem vigyáz, könnyen becsípi. Ezt a dolgot most alaposan végig kell gondolni: Szakadáti százhatvan holdon hagymát termel. A hagyma jó dolog, nem vitás. Csak hogy érteni kell hozzá, szakértelem nélkül kockázatos. Ezen a tájon nem termeltek eddig hagymát, az itteni parasztok nem értenek hozzá. Lejebbek, délnek, Makó környékén viszont sok a hozzáértő hagymakertész... gondoljunk csak bele, mit spekulálhatott ki Szakadáti? Azt, hogy onnan hozat kertészt. Bizonyára ezt csinálta. Dinnyével is szoktuk: Hevesből fogadunk dinnyéseket, fele jövedelemre. És Imre azt mondja: a csatorna partján van az a százhatvan hold. Öntözni akarja? A hagymát? Atyaúristen! Hadas homlokát könnyű pára lepte be, pedig a gond, ami kisajtolta, nagy volt és nehéz. Arra a temérdek pénzre gondolt, amit Szakadáti az öntözött hagymából ősszel bezsebel.

*

– Hagymázik, de hogyan? – S Széles Imre, kifújván az első füstöt, folytatta. – Mit gondolsz, miért jártam oda egész nap? Ha már hozzákezdtem, mindennek a végére jártam.

– Mondjad, csak mondjad!

S míg Széles Imre beszámolt, miket tudott meg ezen a hosszú, fárasztó útján, Hadas hallgatagon ült. Nem szólt közbe. Mindent értett, felfogott. Szembogara ide-oda röpködött az asztal lapján. Nem volt ott semmi, nem is látott ő semmit, csak töprengett s mint valami kifeszített szálra, fűzte fel gondolataira a bonyolult, de lassan kitisztuló helyzet tényeit. A lényeg a következő:

Szakadáti leszerződött százötven hold hagymát. Makói fajta hagymát. Elment Makó környékére, onnan csábított magához hagymakertészeket. Egynek egynek adott hat nyolc hold hagymaföldet, ki mennyit vállalt, fele jövedelemre. A hagymások ide települtek, tavasztól őszi kunyhókban laknak, családotul. Széles Imre járt azokban a falvakban is, ahonnan Szakadáti a feleseit hozta. Ott egyik másik tsz-elnök a haját tépi: a legjobb hagymások hagyták cserben, elmentek valami istenverte Kuttogóra, felesnek. De ez még mindig nem megoldás, mert egy hagymás nem győz megmunkálni nyolc hold hagymát. Szakadáti úgy egyezett meg velük, hogy ő majd szerez nekik munkaerőt, vagyis napszámosokat, amikor szükségük lesz idegen munkaerőre. És valóban: innen is, Hadasék falujából is, meg máshonnan is – ellátja a feleseit napszámosokkal. Hajnalonként valósággal belopakodik egy ponyvával fedett teherautó a falu szélső házaihoz, felszedi a jelentkezőket s mennek a szövetkezeti tagok, napszámba, Szakadáti feleseihez. A hagymások, a szövetkezeten belül tehát afféle kis magánvállalkozókként működnek, 15–18 forint órabért fizetnek a napszámosaiknak, mert a hagyma ősszel dűti a pénzt, van miből...

Erre Hadas nem bírta tovább, felhördült: te jószagú úristen, ez már pofátlan-ság. Széles Imre fáradtan abbahagyta:

– Hát ez van.

*

– Most a barátunk –, s Hadas a brigádvezető után intett, de Szakadátira gondolt – feladta a leckét. Mi a te véleményed, Murin elvtárs, erről a legújabb bulijáról?

Murin sok mindenre gondolt, míg a brigádvezető beszélt. Egy kicsit megdöbbenve, egy kicsit felháborodva, meg –, hiszen volt ő már annyira elnök, hogy ez az érzés is felébredt benne –, egy kicsit bujkáló irigységgel is hallgatta, milyen zavaros, de amúgy bizonyára jövedelmező, nagy pénzt hozó vircsaftot csinált Szakadáti a hagymával.

– Jó buli, jó zavaros buli – mondta őszintén –, de hogy ennek sok köze nincs a szocialista gazdálkodáshoz és hogy Szakadáti nagyon mellé vert a vonalnak, annyi szent.

– Te is így látod? Jól beadagolt. Annyi szent; jól mondod! – Hadas szinte vidáman hangoskodott. – Magának is beadagolt, meg abba a bizonyos gépezetbe is beadagolt rendesen!

– Miféle gépezetbe?

Hadas rikkantva felnevetett:

– Épp az az író, akit láttál elmenni innen, magyarázta, hogy Amerikában van egy gépezet, ami gondolkodik. Ha abba beleadagolják a kapitalizmus adatait, meg a szocializmus adatait, a gép ezt feldolgozza és megmutatja, mi lesz az eredmény. Vagyis, hova fejlődik ez, hova amaz. Nahát, ebbe a gépezetbe most Szakadáti beleadagolt. Beleadagolt a szocializmusba rendesen. Kíváncsi lennék, mit mutatna az a gép Amerikában, hogy mi jön ki ebből.

– Most csak az a kérdés – mondta egy kis szünet után Murin –, hogy tulajdonképpen a gépezetnek melyik felébe adagolt bele?

– Ezt mire érted?

– Hogy vajon a kapitalista oldalba egy kis szocialista adatot nyomott bele, vagy pedig a szocialistába egy kis kapitalistát?

– Nohát –, s Hadas fürgén legyintett –, az a gép olyan okos lehet, hogy maga magától is el tudja dönteni, mi hova való.

Aztán felállt, nyújtózkodott, elülte a fenekét.

– De hogy ez a Szakadáti mi mindenre gondolt! Lehet tisztelni az eszét. A tekerő hétszázát, leszerződött száztiz holdat. Hallottad, száztiz holdat szerződött, ezzel szemben százhatvan holdon termelteti. Az ötven holdat biztosan a gabonából lopta el, csakhogy még felezés után is meg legyen papíron a magas átlagtermés... Arra is kíváncsi lennék – folytatta töprengve Hadas és ez már gyanús volt Murinnak, mert azt a képzetet keltette, hogy Hadas már azon töri a fejét, hogyan lehetne a Szakadáti féle hagymabulit még okosabban megszervezni, mondjuk, jövőre –, csak arra lennék kíváncsi, hogyan tudta megoldani, hogy ne a saját szövetkezeti tagjai menjenek napszámba a magas órabérért a saját felesükhöz... Ebben is kell legyen valami stikli, mert azok az emberek se hülyültek meg teljesen... azok is szívesebben megkeresnek naponta kétszáz forintot, mint egy harmincnyolcforintos munkaegységet...

Visszaült a székére s ott folytatta:

– Ezt valahogy meg kellett faggyúzni, mert ha nem, ott marad a szövetkezet munkaerő nélkül, elmegy mind, napszámba, a saját felesükhöz...

Murin beismerte, hogy ez az elnök szeret bonyolult leckéket feladni önmagának és szívós a gondolkodásban. Valamire hirtelen rá tud látni, van érzéke a belső, rejtett okok és összefüggések felfedéséhez is. Ha nagyon őszinte, Murinnak be kellett látnia, ezekből a tulajdonságokból Hadasban több van, mint benne.

– No, de abban egyeztünk meg, hogy nem felejtéd el a szavadat. Ott tartottunk, hogy alattunk tenger van, melegvízből.

*

Murin annyit gondolt már a melegvízű tengerre, hogy olykor úgy jelent meg a szeme előtt, ahogy mondta: lágyan hullámozó végtelen víz és forrón gőzölög. Fölötte az égbolt, mint a szurok, fekete, nem is égbolt az, ami ráborul, hiszen a föld mélyében hullámozik, ring ez a tenger, töményen, súlyosan és sötéten, mintha tintából volna. A hullámok sem olyanok, mint az igazi nyílt vizeké, hanem csak lomha remegések nyugtalanítják ezt a forró tengert, ideges vibrálások, borzongások futkároznak rajta s a hullámok taraján vörösös fények villognak. A föld alatti tűz vörösségét verik vissza a hullámormók, a tűzét, amely benn ég a földben, a súlyos és tömör magmában. Ez a kép, persze, csak vízió és látomás, mert a melegvíz a föld mélyében nem hullámozik, nem sík és mélytömegű tenger, hiszen a kőzetekben, a földrétegekben, mintegy szívacsban beszívódva forrnak a lenti vizerek, forr a tenger, kövek közé préselve, láthatatlanul. De ott van, meleg és a vize valóban tengernyi.

– Nem ismerem pontosan a mechanikáját, de azt tudom, hogy a lezárt kutakat meg lehet nyitni úgy, hogy melegvíz jöjjön belőlük. Egyikben ötven, a másikban hat-

van, hetven fokos a víz, melyikben milyen mélyre fúrtak, és mit találtak ott. Ez a melegvíz ott van a kutakban, és én arra gondoltam: ki kéne hozni onnan. Azt a tengert fel kéne szabadítani.

Murin vigyázott rá, hogy megőrizze a nyugalját, nem szerette volna, ha Hadas felfigyel rá: mennyire odadta magát ennek a gondolatnak.

– Sok mindenre fel lehetne használni. Üvegházat, hajtatóházat fűthetnénk vele. Primőröket, érted, termelhetnénk. Vagy mondjuk: csibenevelőt. Nekünk lenne legkorábban rántani való csirkénk, tudod, micsoda pénz az? Vagy a melegházban virágot. Szekfűt, rózsát, tulipánt, amit akarsz. Paradicsomot, uborkát, ahogy gondolsz. Karácsonyra repülővel vihetnéd az uborkát Londonba, Prágába, mindegy. A fűtőanyag ott van, olcsón, szinte ingyen, alattunk.

S lábával a padlóra dobantott. Hadas odapillantott, mintha azt várná, Murin talpa alól máris felbuggyan a gőzölgő forrás.

– Látsz benne fantáziát? Én látok. De egyedül nem bírok vele. Drága dolog egy ilyen hajtatóház, mit tudom én, hány millió. És ha már csináljuk, csakis minél nagyobb méretekben érdemes. Látsz benne fantáziát?

Sikerült megőriznie a nyugalját, de belül izgatott feszültség dolgozott: mit válaszol vajon Hadas? Nem létezik, hogy Hadas is éppolyan közönyös legyen egy ilyen gondolattal szemben, mint az a taplófejű Dobó Endre Diószegen, aki mindenre unalmasan legyintett, amikor Murin ugyanezt a tervet eléje tárta: ááá, – azt mondta –, nem érdemes, túl nagy a kockázat, decemberben lefagy a szekfű, amint a melegből a hidegre kihozod, azonnal lefagy. Meg aztán a közösködés... csak a baj van vele. De Dobótól csakis ezt lehet várni, mert az örökké csak eszik, szeli, rágja a szárazkolbászt, örökké rág, mint a hernyó, mit várjon tőle az ember? De Hadas –, ő bizonyára másképpen fogadja.

– Úgy gondolsz, hogy közösen csinálnánk?

– No, persze. Mindent fele-fele arányban. Terheket, munkát, költséget is, meg persze a jövedelmeket is.

– Vagy pedig, kinek kinek az anyagi erejéhez mérten.

Aha! Hadas már spekulál. Merev bálványarca mögött már nyüzsgönek, pattognak a gondolatok és máris le akar csapni: magának akarja a többit. A nagyobb részt. Mi másért mondaná: „kinek kinek az anyagi erejéhez mérten.” Azért mondja, mert az ő szövegkeze jobban áll, nagyobb az anyagi ereje.

– Nem – mondta Murin s elmosolyodott –, nem. Fele, fele. Az úgy testvériesebb.

– De ahhoz – mondta Hadas és a hangjában nem volt túl nagy lelkesedés – olyan kút kellene, amelyik mindig biztosan megadja azt a vizet, ami kell. Megcsinálod, aztán egy év múlva elapad a víz.

– Az a tenger, alattunk, szerintem kimeríthetetlen. De arra valók a szakemberek, hogy kijelöljék nekünk azt a kutat...

– Hát, arra... – dűnnyögte Hadas.

– No – kérdezte halkan, szinte oda se figyelve Murin –, beadagoljuk?

– Mit? – kérdezte felpillantva Hadas, mert az esze már nem azon járt, hogy belevág-e a vállalkozásba, vagy sem, hanem azon, hogy kihez kéne menni Pesten, ebben az ügyben, kinél kéne kopogtatni, hol kellene megnyomni ezt a dolgot, hogy minél hamarabb és minél kedvezményesebben sikerüljön.

– Ezt a melegvízes vállalkozást, abba a gépezetbe, amiről beszéltél.

– Aha! Ami kimutatja, hogy miből mi lesz a végén. Jó lenne, bizony, ha most volna itt egy olyan gép.

– Tehát: beadagoljuk?

– Azt kérdezed, hogy mernék-e rá vállalkozni?

Hallgattak egy sort. Hadas csak a formát kereste; hogyan mondjon igent, ami mégsem teljesen igen. Végül ezt mondta:

– Aludni kéne rá egyet. De méginkább kettőt.

Pedig tudta, hogy az éjjel aligha lesz alvás: konokul és nehéz töprengésekkel mindig a melegvízzel bajlódik majd, ami alattunk van és amit ki kellene szabadítani.

S dühös lesz magára az éjjel, miért nem neki jutott eszébe ez a melegvízű tenger? A fenébe is: öregszik ő, vagy pedig belelustult az agya az évek óta tartó biztonságba? Murinnak eszébe jutott a melegvíz, Szakadátinak a hagyma... ojj, a jószágú úristenit, az a hagyma is, bizony az is szerez egy-két álmatlan órát Hadasnak, annyi már előre látható.

– Azért mondom, hogy éppen kettő aludjunk, mert holnapután Pestre megyek, gépkocsival, hát mehetnénk együtt... Útközben beugranék érted, kora hajnalban, Mártonkára. Odafele aztán... – s nyugat felé, Pest irányába intett a fejével –, kiszagolnánk egyetmást, hogy lehetne hozzákezdeni, meg mindent, ami kell.

Murin is éppígy gondolta el.

– Demizsont – kérdezte halkán, szinte sűgva Murin, mintha titkos hallgatózóktól tartana, pedig csak ketten voltak a szobában –, egy ötlitereset, tele muskotállal, mit gondolsz, vigyünk-e?

Hadas elhúzta a száját.

– Ilyen útra az sohse árt. Legfeljebb megisszük hazafelé jövet.

– De – s Murin figyelmeztetőn felemelte az ujját –, fele fele arányban!

– A bort?

– A bort? Azt is. Testvériesen.

NAGY BALOGH JÁNOS: Önarckép

8 ÉS 1/2

Még itt imbolyognak a szélben
 Fellini roppant vasszerkezetei:
 állványzatok
 a soha meg nem építhető műhöz,
 melyhez csupán állványzatok építhetők,
 állványzatok
 a megfaraghatatlan szoborhoz,
 mely méretei miatt megfaraghatatlan –
 vasvázak a szél építményeihez.

Még nem bontották le
 ezeket az állványzatokat,
 pedig a film már elkészült,
 pedig a bohócok már eltáncolták táncukat
 ez állványzatok tövében,
 önmaguk árnyékában.

HIDEG

Már láttál zenélő köveket,
 – önmaguktól mozdúlnak el helyükről,
 zenélő növényeket,
 – teljes szélcsendben is mozognak:
 építik önmagukat,
 zenélő könyveket,
 – olvasatlanul is méltóságteljesek,
 láttál már üres csészét
 rendeltetés nélkül,
 elhagyatottan csillogott
 a szoba sohasem bolygatott zugában, –

ilyen volt az a szó is,
 amit kimondani sem volt bátorságod,
 csupán a borzongást éreztette tested:
 testembe is átáradt
 abban az ölelésben:
 két teljesen csupasz
 és mindenétől megfosztott,
 életéből kiűzött ember
 ölelésében
 a kórház kihalt folyosóján,
 hol aszparátuszok zöldelltek a virágtartókon,
 és egy fa rügyező ágai
 súrolták az ablaküveget.

MAMA

Te, hatalmas, és elérhetetlen!
Ugy vajdusz bennem, mint magzat
és igyekeznél nekem megszületni újra
s ezért porusom s bőröm kell adnom érted
és minden gondolatom!
Éjszakáim magja vagy, mozgó magzatom
s a világegyetemet szűröd belém,
arcomra vizek gyűrűit rajzolod
jaj, ingovány kezeiddel boronálsz hajam
és sikoltasz a holddal,
sikoltasz a napért
hogyan fény legyen
hogyan villámló reggel legyen!
Fákból, füvekből szűrödsz belém
levegővel töltesz meg és emberi szivem
kéred lakásul...
te, Hatalmas és Elérhetetlen!
Kinom csillogó harmatát iszod
s újra mosolyt kérsz
mert valamikor tiéd volt
és újra inni kérsz és enni
és a vízben tükörcsképeid
alakomból formálsz vissza!
És futsz, senki meg nem állíthat
hogyan távol tekintetemben
meg ne szüless újra,
ember nem törölheti le szavaidat számról
minden új mozdulatomban
percenként visszaszületsz
bennem
anyám.

MI MARAD MEG ?

Ruhaszárító kötelek,
zsiros edények mértanában
mi marad meg a szerelemből?
Ha majd foltozott álmainkat,
lelkünk minden fehéreneműjét
idegeinkre teregetjük,
mi marad meg a szerelemből?
Ha majd külön kis lábasunkban
sütjük-főzzük ehetetlenre
régi vágyaink maradékát,
mi marad meg a szerelemből?
Ha majd a megszokott ruhákat
vesszük magunkra reggelente,
s meztelenséget látunk mégis,
hogya egymás szemébe nézünk,
mi marad meg a szerelemből?
Ha majd ízetlen lesz az étel,
mert láthatatlan nyilvesszőkkel
átlózzuk be az asztal lapját,
mi marad meg a szerelemből?
Ha majd a mosogatóvízzel
nem lódítjuk ki önzésünket,
ha a mosott fehér ruhákkal
nem lobogunk a tiszta égre,
mi marad meg a szerelemből?
Mi marad meg a szerelemből?

VARIÁCIÓK

Diófa és kutya

Ime az örök nyugalom:
kitárt karú öreg diófa,
zöld levél-petrencét ölel,
és áll az ablakom előtt.

Mintha a pasztell esti égre
festette volna valaki
még Hérakleitosz idejében
hagyatékul és mementóként.

Nevetem hát a berezelt
kutyát, ki a bokor mögül
neki-neki ütügeti
hangja ideges kalapácsát.

Feszítővas

Nyugalom, bőgő tehenek
fehér karámja,
oduban alvó nagy bagoly,
szélcsend keresztjére feszült
vérző végtagú őszi erdő,
izzó dűlőúti por,
romok holt lelke, felhőkarcolók
messziről látszó éjszakája,
tengerek tükör-szeszélye,
üzöttek álma,
égzengés utáni süketség,
torokba szorított kiáltás,
örültek nyugalma . . .
feszítsd a méla teheneknek,
csengesd az álmodó bagolynak,
suhogd az erdő gyér hajába,
pörgesd a porba, éjszakába,
akaszd a tengerek vizébe,
menekülők lázas szemébe,
csattantsd az égzengés után,
nyilalld az elszorult torokba,
hogyan nem is létezel, csalóka
idegzetünk teremtetted téged,
útjaink fölé reménységnek,
lelkünkben élő délibábnak,
két mozdulat vélt határának,
tetteink feszítő vasának,
örök oknak a küzdelemre.

Árvízi meditáció

Az idén megdőlt az országban néhány folyami rekord: a leghosszabb ideig tartó árvíz, minden idők legmagasabb nyári vízszintje, az eddigi legjelentősebb gépi mozgósítás, a legtöbb homokzsák, van választék, de azt hiszem: szívesen lemondunk volna ezekről a szomorú és veszélyes rekordokról. Utólag persze minden egészen más, mint a veszély óráiban, a nehéz helyzetek emlékéét körülveszi a nyugalom fel lazult levegője. Végigmegyek megint a gátszakaszokon: a katonák hetekkel ezelőtt hazamentek, kiosztották már az árvízvédelmi kitüntetések is, a gátoldalon most kimerült homokzsákok száradnak, s amit az ember a veszély idején először csak remélt, később hitt benne, az ma már bizonyos: a folyó kifáradt, nem bírta tovább, s ez egészen más helyzetet teremt közöttünk s a folyó között. Dunafalvánál a kompra várak, a révészek legalább félórát késnek, de senki se zúgolódik, az emberek ráérnek, lassú a víz, lassú a levegő s lassúak az emberben lejátszódó fordulatok, tudom, hogy mindenki s minden a veszély utáni belső bénultságban él. Az élet mechanikus rendben folytatódik: a károk megállapítása, a felhasznált anyagok begyűjtése, a visszaköltöztetés, meg minden más, de a lelkek mélyén valami egyelőre megmaradt a veszélyből.

Irigylem azokat, akik fellélegeznek, s azonnal képesek összegezni. Ez nagyon nehéz. Az este a természet kegyetlenkedéseiről beszéltünk, a barátom azt mondta: a víz a legalattomosabb. Az árvíz két hónapja alatt sokszor ott voltam a folyó mellett, sokszor csak ácsorogtunk, egy időben olyanok voltunk, mintha lemondtunk volna valamiről, pedig nem igaz, csak szomorúak voltunk és bizalmatlanok, a folyó, amihez engemet is mély, titkos barátság fűzött, s fűz ma is, akkor egészen más volt, alattomos és szívós, nem értettem: én gyerekkoromban egy egészen más folyóval kötöttem barátságot.

Vagy zivatar söpört végig a védelmi szakaszon, vagy majdnem leszédült az ember a gátról, olyan hőség volt. A gáton, mint egy katona, de hiszen katonák voltak ők is, az egyik vízügyi technikus jelentett: megfogtuk a buzgárt. A gát mögött homokzsákokból képzett kis medencékben mozdulatlanul állt a víz, vízzel a víz ellen, az ország megtanulta a legbonyolultabb víztechnikai megoldások lényegét: ellennyomó medencék, buzárok, fóialepedők, Pátrialemezek. A víz a gát alatt jött át, ott a középső, mondták, nézzem meg, benne van a kráter, ahol feltört a víz, de megfogták, s arra gondoltam: a mozdulatlan víz ezidáig nem keltett bennem ellenséges érzést. Ez egy négy kilométeres szakasz volt, a 14.300-as szelvény, száznyolcvan delfohtak itt akkor.

- Mióta vannak itt? - kérdeztem a miskolciakat meg a szolnokiakat.
- Amióta megkezdődött.
- Mennyit szokott aludni?
- Ha napi négy órát sikerül, akkor jó.

Kölked alatt van egy domb, két hét alatt 60 erőgép meg 200 teherautó szétbontotta. Amikor az ember helikopterrel végigment a gépek meg a föld felett, az egész olyan volt, mint az ötéves tervek nagy ipari építkezéseiről készült szovjet filmek impozáns munka képsorai. Gépek? Emberek. Kalsecz Imrék, Gombás Lukácsok, Kalmár Imrék, Szilágyi Elemérek, gépészek, mérnökök, katonák, Marosi Kálmánok, Lukicza Lászlók, akik május huszadikától kezdve megállás nélkül dolgoztak az árvízvédelemben. Megkérdeztem Kalmár Imrét: nem pokoli ez a 35 fokos meleg? Azt mondta: inkább ez, mint az eső, melegben lehet dolgozni, de esőben megbénulnak a gépek. A katonák, akik nélkül aligha írhatnék arról, hogy biztonság volt, s akik nélkül a világ valószínűleg dermesztő híreket hallott volna rólunk meg a folyó-

ról. A gépészek, meg a gépek, s mielőtt igazságtalan volnék: azt szoktuk mondani, hogy gépekben szegény ország vagyunk, s ilyenkor rösteljük magunkat, gépekben tényleg nem vagyunk valami gazdagok, de ezt az óriási méretű védekezést pusztán emberi erővel nem lehetett volna megoldani.

A szigetiek kemény emberek, ismerik a vizet, nem félnek a víztől, negyven év alatt ez volt a negyedik nagy árvíz, van aki mind a négyet átélte. A szigetiek tudták, hogy szembe lehet szállni a vízzel, s keményen, férfiasan dolgoztak a gátakon. Több mint egy hónappal ezelőtt volt az a bizonyos „kritikus” nap, ma már kezd visszatérni a szigetnek az eredeti varázsa: az érzékeny hangulatok, a könnyű kis zöld vizek, a csend, a madárcsapatok, a föld gazdagsága és megbízhatósága. A gát peremén egy vontató kúszik Szeremle felé, nagy port kavar maga után, a tanácsházán az egyik szobában a helyreállítási költségekről vitatkoznak, azután valaki magabiztosan azt mondja melletttem: az én házam a falu legmagasabb pontján van, én sehova se mentem, azután a kezembe nyomnak egy, a veszély óráiban készült nyilatkozatot: *„Alulírott Takaró János, Dunatalva, Régi-városrész, Rét utcai lakos az árvíz veszély miatt elrendelt kötelező kiürítés végrehajtását megtagadom, saját felelősségemre 3 darab szarvasmarhát, 12 darab sertést, 120 baromfit a tanyámon visszatartok, és egy férfit, két nő meg egy gyermek személy is a tanyán marad, Dunatalva, 1965. június 15. aláírás.”* Takaró János tanyájától 15 méterre tört fel az országoshírű „apabuzgár” a kilenc „fiúbuzgárral”, a feleségét azonnal a tanácselnökhöz küldte, hat kilométer, az asszony lélekszakadva érkezett meg Balogh Ferenc tanácselnökhöz: kocsit kell, de azonnal, de akkor már csak önkéntes alapon lehetett gépkocsivezetőt szerezni a tanyához, végül a tsz egyik traktorosa vállalkozott, hogy kiköltözteti Takaróékát a veszélyeztetett területre. Most, egy hónappal később azt mondja Takaró János, a nagy kaland nagy szemtanúja: elvtárs, az pontosan úgy történt, hogy pénteken reggel fél hétkor, megnézheti a naptárt is, pontosan tudom, hogy egy pénteki nap volt, inni nem nagyon mertem, enni nem tudtam, mondja, s biztos benne, hogy hős, a lelke legmélyéig biztos, és tulajdonképpen nem is tudok igazán nehezíteni rá. Később azt mondja egy tárgyilagos hang: ha a községet elöntötte volna a víz, többé nem jöttünk volna ide vissza, megszünt volna a falu.

A veszély nem zárja ki a biztonság érzését. Visszaemlékszem a kritikus helyzetekre: a víz közepén sodródtak az autóval, szekérrel, bútorral megrakott kompok, Dunaszekcsőnél is, Mohácsnál is, a mohácsi hajógyár nagy részét elöntötte a víz, az udvar másik részét feltöltötték salakkal, ott volt az ideiglenes kompikötő, a mohácsi parttal szemben tehetetlen uszályok horgonyoztak, folyt a kiürítés a veszélyeztetett területeken, azután elterjedt a hír: veszély esetén majd piros rakétákat lőnek fel a levegőbe, s meg fognak szólalni a szirénák, a gátak tetejéig ért a víz, de az emberekben volt valami megmásíthatatlan bizakodás. Most persze könnyű kijelentéseket tenni, de a legkritikusabb napokban is volt valami biztonság az ember körül. Azt hiszem, a nyolcvanötödik napon volt, amikor felírtam magamnak egy papírra: veszély és biztonság férfiasan kiegészítik itt egymást, a jóslás kockázatos, meg se kíséreltem, mert lehet, hogy akad majd mégis egy pont ezen a hosszú folyószakaszon, ahol a víz esetleg erősebb lesz, mint az ember, de ez semmit se fog levonni a helyzet s az emberek helytállásának valóságos értékéből. Takaró János elégedetten, kamaszos huncutsággal meséli most nagy kalandját a buzgárral, hősnek érzi magát, s bizonyos mértékig az is, mert a hősiesség, mint olyan, elég szimplán hangzik, elég különös és egyoldalú fogalmaink vannak a hősiesség fogalmát illetően, s ez a fogalom gyakran csak egyetlen pillanattal függ össze, pedig hősnek lenni: nem pusztán egyetlen pillanat vagy egyetlen helyzet műve.

Egy megnyert ütközetet mindig könnyű és hálás dolog összegezni, az összegezés különben is a kormányzervek meg a szakemberek feladata, az ember a saját élményeivel s tapasztalataival legfeljebb csatlakozik a hivatalos álláspontokhoz. Egy bizonyos: a folyót az erők példátlan és humánus összefogásával győzhettük le, s mindez nem pusztán humanista gesztus; emberi, szellemi, fizikai és gépi erőnek ilyen koncentráltsága s társadalmi szervezetsége csak a szocialista viszonyok között képzelhető

el. Ez belső berendezkedés kérdése, az érdekek itt nem lehetnek különmeműek, s egy folyó legyőzése nem felületi humanizmus, hogy átkisérek az úttesten egy vakembert, vagy ravaszul eloldalgok, másra háritva a kegyességet. Nem irgalmasság, nem az érdekek latolgatásának függvénye: ez jobban érdekem, az kevésbé: hanem egy minden részében szervezett társadalom együttes, személyes érdekű akciója. Ezt a százhusz vagy hány nap alatt az egész ország megérthette s valószínűleg meg is értette.

S valamit a tanulságról. A közéleti őszinteséget már megszoktuk, benne van az ember szellemi vérkeringésében: ha valami egymillió, nem kell elhitetni s elhinni, hogy csak százezer volt, vagy megfordítva, éppen ezért az összegezés figyelmeztet is: mi mindent mulasztottunk el az 1956-os árvíz óta, amit meg kellett volna tenni. Mert ilyen is van, s hiba volna, úgy is mondhatnám: szépségfolt, ha e fáradságos diadal közben erről esetleg megfeledkeznénk.

SIMON BÉLA: Árvizvédelem

A GÖRÖG ELLENÁLLÁS KÖLTÉSZETÉBŐL

NIKIFOROSZ VRETTAKOSZ

ELÉGIA EGY KIS ELLENÁLLÓ SÍRJÁRA

A te sírod földjén ejtjük ki a nevünket.
A te sírod földjén rajzoljuk városainkat, kertjeinket.
A te sírod földjén élünk. És van hazánk.

Megőriztem magamban a lelövésedet.
Forgattam magamban a keserves géppuskaszót.
Emlékszem a szívedre – kinyílt; s eszembe jutnak
Ama százlevelű rózsák: hasonlítanak
A mindenség beszédére az ember előtt –
Ekként beszélt hozzánk a szíved.
S láttuk, hogy a világ egyre nagyobbodott,
Hogy beleférhessen a szeretet.

Az első játékod – te voltál.
Az első lovacska – te voltál.
Játszottál tüzet. Játszottál Megváltót.
Játszottál Szent Györgyöt és halállal birkózó Digeniszt.
Játszottál óramutatókat, melyek éjjeltől indultak el.
Játszottál reménység-hangot ott, ahol nem létezett hang.

A tér kihalt volt. A haza elveszítve.

Ütött az óra! Szíved nem tudott túrni tovább.
Nem tudta hallgatni már tétlen a hörgő Európát.

Meggyújtottad kabátod alatt az első zseblámpát.
Szívek szíve! A napra gondoltál és indultál előre...

És játszottál, a gyalogjáróra lépve – Embert!

KOSZTISZ PALAMASZ

A GÖRÖG IFJÚSÁG

Azt, ami a bösz viharban őrzi könnyűnek
A világ-üvöltözéstől őszre vált fejet,
Azt kötöm most lelketekre, semmi, semmi mást:
Mind igyátok részegségig* huszonegy borát!

* 1821-ben kezdték a görögök győztes szabadságharcukat a törökök ellen.

MONODENDRI*

Népköltés

Sasmadár suhant a napban, szárnytolla színarany,
Tajgetosz fölött magasban és Manisz fölött,
Estelente ott gubbasztott gyászos Monodendrinál.
Ott, ahol a meggyilkoltak közös sírban fekszenek.
Csőrében dajkát hoz nékik, csillagokat szárnyain,
Hangokat és búcsúszókat tart a karmai között.
Hát ne sírjatok anyák ti, odafönt a föld színén,
Mert lehull a fák virága, meghasadnak a kövek;
Mert a Tajgetosz hegyén már vannak újra partizánok.

PAPP ARPÁD fordításai

ANGELOSZ SZIKELIANOSZ

AZ ELLENÁLLÁS

Nem márvány-csűr tanúja eme ádáz birkózásnak,
melyre Digenisz áll ki és eléje áll ki Khárosz:
a föld morajlik itt fel, – a halottak állnak talpra –
halált szegezve szembe így tiporja le halálát.
És fenn, ott fenn a hegyeken,
a csúcsokon magasban
megcsillan a Feltámadás,
visszhang harsan, hatalmas.
Görögország táncra kel, s vele mind fenn a partizánok
– ezernyi táncos ott a kar, ezernyi asztal terítve –
s tisztásain, a díszhelyen a holtak ünnepelnek.

SZABÓ KÁLMÁN fordítása

* A tömegmészárlás alkalmával 118 spártait öltek meg a fasiszták. Egész családok is voltak közöttük.

LÁSZLÓ LAJOS: A SORSUNK

RÓNAI BÉLA: *A költészet és valóság a Mecsek vidéki
bányák hagyományaiban*

LÁSZLÓ LAJOS

A SORSUNK

(1945–1948)

A felszabadulás után az országban elsőnek megjelent folyóirat a Pécssett szerkesztett SORSUNK volt. Pécsnek nincsenek olyan gazdag irodalmi hagyományai, amelyekre lépten-nyomon hivatkozhatna, viszont méltán sorolhatja a meglévő kevés közé a SORSUNK-at. Ez a folyóirat, amely a felszabadulás előtt gátat jelentett a pángermán szellemi terjeszkedés előtt, 1945 tavaszán, az új körülmények között, új feladatokkal találta magát szemben. Ezeknek igyekezett a maga sajátos eszközeivel és látásmódjával megfelelni. Újbóli megjelenését a városban lázas irodalmi szervezkedés és várankozás előzte meg, hiszen a háborúval járó megpróbáltatások nemcsak fizikailag gyötörték meg az embereket, hanem szellemileg. S nem is csak Pécssett várták a jól ismert folyóirat megjelenését, hanem az egész Dunántúlon, sőt az ország nevesebb kulturális központjaiban is. A volt szerkesztőnél, Várkonyi Nándornál és a Janus Pannonius múzeumában őrzött levelek bizonyítják, hogy Kaposvárról Takáts Gyula, Budapestről Illyés Gyula, Kodolányi János, Rónay György, Tatay Sándor és mások érdeklődtek megjelenésének lehetőségeiről, s örömmel üdvözölték első számát.

Pécssett még kora tavasszal megindult az irodalmi szervezkedés, s miközben Weichs vezérezredes Balkánról menekülő csapatai az utolsó, kétségbeesett offenzívát indították a Dunántúl birtoklásáért, s már Harkányt veszélyeztették, Pécssett irodalmi estre készülődtek. Az írók munkaközössége nagyarányú szervező munkába kezdett, baráti megbeszéléseket kezdeményezett, ahol írók, politikusok, pártfunkcionáriusok találkoztak a szellemi kibontakozás segítése érdekében. A kommunista főispán, Boros István, a szervező tehetségéről ismert író, műfordító, Csuka Zoltán, az alig két évvel ezelőtt alakult Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója, Szabó Pál Zoltán, Várkonyi Nándorral az élen szerkesztő bizottságot alakított. S bár az egyre hatalmasodó infláció, a papírhány mind súlyosabb anyagi gondokat okozott a terv megvalósítóinak, nagy áldozatvállalással elérték azt, hogy 1945 tavaszának végén méltó köntösben megjelenhetett az újjáéledt SORSUNK. 1945-ben csak két számra volt lehetőség, a rendszeres havi előállításra csak 1947-ben kerülhetett sor.

Írói tábora a háborús megrázkódtatások, változások következtében némileg át-

alakult. A régiek közül többen elhallgattak, más vidékre költöztek, viszont új, ígéretes tehetségek is felnövekedtek redakciójának oltalmában, nevelő, csiszoló hatású vitáinak tüzeiben. Mint „irodalmi, közművelődési és társadalomtudományi” folyóirat, igen széles skálán igyekezett foglalkozni a felszabadulás utáni hónapok problémáival. Ez azonban csak az első számokban mutatkozik meg, később a koalíciós pártok éles harcában mindinkább visszahúzódott attól a feladattól is, hogy az égető kérdésekre a művészet vagy a tudomány sajátos eszközeivel próbáljon válaszolni. Ma már látjuk, hogy ez hiba volt, azonban azt is el kell ismernünk, hogy akkor még nem állhattak az ideológiai tisztázódásnak azon a fokán, amely ezt a reagálást lehetővé tette volna. Éppen ezért a számonkérést a kor helyzetéhez méretezve alkalmazhatjuk.

A felszabadulás, amely utat nyitott a békés forradalomnak, számos gazdasági, politikai és társadalmi kérdést vetett fel. S a folyóirat, amely a háború éveiben olyan bátran és emberi őszinteséggel foglalkozott a szociális igazságtalanságokkal, az új körülmények között is megtalálta a szociális problémák boncolgatásának módját. Ezek egyrészt a sajátos helyi viszonyokból, másrészt az országos körülményekből tulajdonképpen adottak voltak. A helyi sajátosságokból is elsősorban a bányászság körülményei vártak megvilágításra, hiszen addig hivatalosan csak annyiban érdekelte a hatóságokat a munkásságnak ez a rétege, amennyiben munkájának ösztönzésére vagy leszorított helyzetéből való szabadulási vágyainak letörésére volt szükség. Babics András, a Dunántúli Tudományos Intézet történésze ekkor kezdte módszeres vizsgálat alá venni a bányászság életkörülményeit. Ennek első eredményeit hamarosan közölte a folyóirat. Mintha csak jeladás lett volna ez, megindult az egyszerű emberek, a munkások, a parasztok életének feltárása, és ennek eredményeként a publikációk egész sora. Munkásszociológiai, település-szociológiai, művelődésszociológiai tanulmányok vetik fel az égető problémákat, gondokat. Meglepő szorgalom a kutatásban, meglepő bátorság a következtetésben, a tisztánlátásban – jellemzi az ilyen vonatkozású tanulmányokat. Idővel azonban a túlsúlyba kerülő parasztorientáció megbillentette az egészséges egyensúlyt. Nem azért, mintha hiba lett volna a parasztság problémáival mélyebben foglalkozni, hanem azért, mert szinte már *csak* ez jelentette az aktuális problémákkal való törődést. Ezzel akarva-akaratlan egy politikai irány, mégpedig a parasztpárt tendenciája vált uralkodóvá a folyóiratban. Ennek viszont, mint ismeretes, az idők múlásával csak annyiban adott szerepet a történelem, amennyiben közelíteni tudta a parasztságot a munkássághoz. Ez azonban a folyóiratban alig tükröződött.

Mindezek ellenére maradandó az a tevékenysége is, amely a parasztság életének feltárására, a földreform hatásának vizsgálatára (az országban elsőnek!) és a „hogyan tovább” megválaszolására irányult. Akkor tett hitet a földosztás, a szegény-paraszt felemelésének ügye mellett, amikor még a „ki kit győz le” nem dőlt el az országban. A *Valóságban* csak hónapok, a *Válaszban* pedig csak másfél év múlva találkozunk hasonló állásfoglalással. Érdekes lenne kideríteni, vajon mi okozta, hogy a nagybirtoktól szellemileg, emberileg eléggé megnyomorított Baranyában, Dél-Dunántúlon, viszonylag rövid idő alatt öntudatosult a parasztság, a volt zsellérség, hiszen a változással foglalkozó tanulmányok, cikkek már nem jámbor óhajtasokat, terveket fejeznek ki, hanem tényeket rögzítenek, félelmetes emberi indulatokat, szegény-parashti vágyakat, vállalkozásokat és cselekedeteket mutatnak fel. Persze némelyek ebben is a „népiesek” vonalának továbbvitelét, a feltáró, a megrendítő, a „tényközlő” szociográfiai módszer elburjánzását látják. Pedig több volt ennél. Több volt, mert a *hiány pótlása és a felrázás* volt a célja. De több volt azért is, mert nem elégedett meg a pusztá társadalom-rajzzal, hanem a *kibontakozást* is igyekezett megmutatni, s nem is minden esetben tájékozódott helytelen irányban. (Pl. Balogh Dezső cikke már az első évben, 1945-ben a szövetkezetek létrejöttét sürgeti.)

Igen figyelemre méltó a lapnak az a törekvése is, amely azt mutatja, hogy – különösen az első számokban – milyen erőfeszítést tett az ideológiai tisztázódás ér-

dekében. (Ebben az igyekezetben nagy szerepe volt a szerkesztő bizottságban működő kommunistának, Boros Istvánnak, aki előadótermekben és a SORSUNK hasábjain is segítette ezt a folyamatot.) Két tanulmánya különösen jelentős. Az egyikben elkülöníti a szocializmus és nacionalizmus fogalmát, s másikkban a szovjet tudományos eredményeket publikálja. Ennek ebben az időben igen nagy jelentősége volt. Es ennél a gondolatnál érdemes megállnunk egy kis időre. A SORSUNK-ban ugyanis pontosan lemérhető, hogy közvetlenül a felszabadulás után a baloldali erők kibontakozása szellemi téren milyen pezsdítően hatott a nem kommunista orgánumokra is. Olyan biztató kezdet volt ez, amelynek méltó folytatása esetén, ez a folyóirat ismét az ország legjelentősebb lapjai közé kerülhetett volna. Persze annak, hogy ez nem így történt, nem csupán a későbbi ideológiai megmerevedés volt az oka, hanem az is hozzájárult, hogy egyes irodalmi körök, művelődéspolitikai tényezők nem szívesen látták egy pécsi irodalmi centrum kialakulását, erősödését, és az őszinte segítség, a baráti kritika helyett az intrikát választották. Ez a szerencsétlen körülmény összehatalmalkozott a jobboldali és polgári erők politikai, ideológiai offenzívájával, amelynek pécsi viszonylatban többek között az lett a következménye, hogy ez a haladó hagyományokkal rendelkező folyóirat az apolitikus magatartás falaival sáncolta el magát. Ezzel tulajdonképpen önmaga alól húzta ki a talajt. Mert abban a városban, ahol közvetlenül a felszabadulás után már úgy erjedésnek indult a szellemi élet, hogy a színház művészei szegényes élelmezéssel, egyszerű ruhával, de igen nagy lelkesedéssel ismét játszani tudtak, ahol „ágyúörgés közepette is énekelt a műzsa”, és irodalmi esteken fütetlen szobákban is volt közönség, ahol nagytekintélyű professzorok az infláció ellenére is megtagadták a természetbeni járandóság elfogadását – lett volna mód arra, hogy a SORSUNK megtalálja az őt megillető helyet az ideológiák harcaiban.

Amilyen sajnálatos a folyóirat ilyen értelmű megtorpanása, éppen olyan fölemelő az a vonása, hogy a szomszédos népekkel való barátság kiépítésében példa nélkül áll a maga korában. Igaz, ennek már a háború alatt is kitűnő bizonyítékát szolgáltatta, amikor teret adott az ellenségnek tekintett szovjet nép mezőgazdasági eredményeit publikáló Erdei Ferenc cikkének, vagy amikor a németek által elűldözött jugoszláv emigráns írók halála alkalmával nekrológot közölt, vagy a románok, a csehek irányában nyilvánított baráti hangot egy-egy recenzió, színházi levél, vagy képzőművészeti tárlat ürügyén.

Az országos organumokban meglelhető cikkek, tudományos fejtegetések a felszabadulás után nem nélkülözik a szomszédos népekkel való polemizálást, amely gyakran a letűnt korszak irredenta törekvéseit idézi az olvasó emlékezetébe. – A SORSUNK nem tartozott ezek közé. De nemcsak *örizkedett* disszonáns megnyilvánulásoktól, hanem a *barátság* érdekében *cselekedett* is. Törekvését segítette a kultuszminisztériumban ebben az időben működő úgynevezett Dunamedencei Ügyosztály, amely a folyóirat fenntartásához, – a szűkös lehetőségek ellenére is – anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott. Ez az ügyosztály a később Budapestre került Csuka Zoltánnal együtt igen hatásosan mozdította elő a szomszédos népekkel kiépítendő barátságos kapcsolatok felvételét. Azon a segítségen kívül, amit az imént már említettem, az ügyosztályon dolgozók cikkekkel, tanulmányokkal igyekeztek bemutatni a szomszédos népekkel való együttműködés lehetőségeit, s beszámoltak ezek felszabadulás utáni fejlődéséről. Csuka Zoltán, akinek a folyóirat újraindításában is elvéülhetetlen érdemei vannak, személyes utazásokkal, tárgyalásokkal járt elől a kapcsolatok kiépítésében.

Hogyan szolgálta a folyóirat a szomszédos népekkel kialakítandó barátság ügyét? Rovatot indított (*Dunatáj*), amelyben részletesen beszámolt a szomszédos országokban élő magyar kisebbség helyzetéről, kulturális életéről. Szinte szokatlan lehetett a kor emberének, hogy annyi gyalázkodás után, amely a felszabadulás előtt a sajtóban, folyóiratokban (nem a SORSUNK-ban!) megjelent, tárgyilagos, jóindulatú beszámolókat, kommentárokat talált az erdélyi, bácskai, felvidéki magyarság

helyzetéről. De nemcsak a magyarság sorsa érdekelte a folyóiratot, hanem a román, délszláv, cseh, szlovák és kárpátaljai népek élete és kulturális fejlődése is. Irodalmi életükről, estjeikről, új könyveikről, irodalmi társaságaik megalakulásáról adott hírt, s mind azt kereste, ami összeköti a magyarságot a kérdéses néppel. S nemcsak a jelenben kutatta az összefüggéseket, hanem a múltban is. A történelmi szálak bogyózásában, a meghamisított történelem kiigazításában nagy segítséget nyújtott Csuka Zoltánon kívül Angyal Endre, Sziklay László és Kapás Gyula. Valamennyien a szláv nyelvekben és történelemben járatos tudósok, akiknek a munkájára a folyóiratnak ekkor igen nagy szüksége volt. Számos cikk, tanulmány bizonyítja ezt az értékes munkát.

A szomszédos népek íróival, művészeivel, tudósaival személyes kapcsolatba is került a folyóirat szerkesztősége a kiadó *Batsányi Társaság* közvetítésével. Ez az irodalmi társaság a dunántúli írók legjobbjait gyűjtötte össze, de voltak köztük fővárosban élők is (Illyés Gyula, Németh László, Tatay Sándor stb). 1947-ben már arra is gondolhatott a társaság vezetője, hogy a *Magyar-Szovjet Művelődési Társasággal* (amelynek tagjai majdnem azonosak voltak a Batsányiéval), valamint a *Magyar-Jugoszláv Társasággal*, amelynek élén akkor Csuka Zoltán állt, olyan rendezvényeket hozzon létre, ahova külföldi írókat is meghívhat. Így került sor 1947 április 13-án és 14-én a horvát Miroslav Krleža és a szlovén Misko Karnjec látogatására. Az akkor rendezett irodalmi esten Krleža egyik leghíresebb drámájából, a *Glembayak*-ból adtak elő részleteket. Utána Krleža magyar nyelven köszöntötte a résztvevőket...

Bár igen nagy jelentősége volt annak, hogy a folyóirat kivette a részét a pángermán szellemi behatás leküzdéséből, például a szlávellenes koncepció szétzúzásából, nem állíthatjuk azt, hogy érdeklődése egyoldalúan csak a szomszédos, vagy a tőlünk keletre élő népek felé irányult. Sőt eléggé határozottan felfedezhető ekkor egy gall orientáció is. Mégpedig a német szellemiségtől való megcsömörlés alapján, amely az elmúlt évek egyoldalú német irányba való tájékozódásnak volt természetes reakciója. Írások bogyózzák a franciákhoz fűződő történelmi kapcsolatainkat, szembehelyezik a francia szellem könnyedségét, eleganciáját a német vaskossággal és homályossággal. A folyóiratnak volt egy levelezője, aki Párisból részletesen és rendszeresen tájékoztatta az olvasókat például az egzisztencializmus körül akkor kialakult vitákról. Ezenkívül volt tudósítója a folyóiratnak Londonban és Clevelandban is. Jó kapcsolatot épített ki a szovjet írókkal, egy számot (1947. november) teljesen az ő alkotásaiknak szentelt. De ezen kívül is majdnem valamennyi számban találkozunk szovjet vagy orosz írók műveivel.

Akadtt azonban tennivalója saját házatáján is a kulturális átalakulás folyamatában. A lap és a Társaság minden alkalmat, minden szervezeti formát megragadott irodalmi estek rendezésére, hangversenyek, képzőművészeti kiállítások szervezésére. Közvetlenül a felszabadulás után igen nehéz volt ilyen tekintetben is a helyzetük, az infláció szinte megbénította törekvéseiket. 1947-ben azonban már volt jó forint, a papírhány sem okozott akkora gondot, mint 1945-ben. 1947-ben rendezték meg a Pécsi Kultúrnapokat, amelynek résztvevői között Keresztúry Dezső kultuszminiszter, Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Berda József, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Takáts Gyula és Borsos Miklós nevét olvashatjuk a korabeli újságban. Ezen a tavaszon került sor a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, a Magyar-Francia Társaság nagyobb szabású estjeire, a Társadalomtudományi Kör Politikai Akadémiájának előadás-sorozatára. Mindezek mögött a SORSUNK írógárdája volt a legnagyobb mozgató erő. Ekkor került sor Illés Béla látogatására, aki ebben az időben az Új Szó főszerkesztője volt. Érdemes idézni véleményét a SORSUNK-ról: „Magyarországon sajnos, írói körökben még mindig azt hiszik, hogy, aki jó levegőn, vidéken dogozik, az alacsonyabb színvonalon kell, hogy álljon, mint, aki a fővárosban, rossz levegőn dolgozik. Elvből lebecsülik a Budapesten kívül álló és élő írókat, holott ez a vidéki irodalom is él és létezik. Erre a legjobb példa Pécs, ahol olyan irodalmi folyóiratot hoztak létre, amelyenre Budapesten törekszünk: egyesíti a legkülönbözőbb irodalmi irányokat egy egységes irodalmi mozgalommá. Ilyen körülmények között *nagy szolgálatot tesz a*

demokratikus egységnek általában és különösen igen nagy szolgálatot tesz a demokratikus, haladó magyar irodalomnak."

Ugyanebben az évben a fiatal művészek találkozóját is megrendezték, s lezajlott az a modern irodalmi matiné, ahol Weöres Sándor verseit mutatták be. A képzőművészeti életben jelentős esemény volt Martyn Ferenc képeinek a bemutatása.

Mindezeknél a törekvéseknél is megragadóbb azonban a folyóirat és a Társaság liceális előadássorozatainak a nyomon követése. Szerény és szívós munka volt ez, amelynek gyümölcse a folyóirat és a Társaság megszűnése után érett csak be. A szerkesztő és a munkatársak (a beteges Várkonyi Nándortól kezdve a fiatal Hunyady Józsefig) kijártak a pécsi és komlói bányászok közé, döcögős szekereken az Ormánságba, átutaztak a Duna–Tisza közére, s a Dunántúl valamennyi jelentősebb városába, és irodalmi előadásokat tartottak. Nem csupán saját műveikről beszéltek, hanem szívesen, élvezetesen tartották meg előadásaikat a magyar- és a világirodalom nagyjairól is. Kulturális missziót teljesítettek. Az ügynek és a kultúrának valami igen nagy szeretete fűthette őket, hogy fárasztó hivatali munkájuk után (hiszen valamennyien hétköznapi foglalkozású emberek voltak) útra keljenek és értőket próbáljanak nevelni azokból is, akiktől az élet ennek a lehetőségét mindaddig megtagadta. Csuka Zoltán majdnem száz levelet írt Várkonyi Nándornak a fővárosba kerülése után. Ezekből szinte hallatlan erőfeszítés tűnik elő, és prófétai lelkesedés tüze lobog. Csuka úgyszólván az egész országot járta, hol mint külügyminisztériumi tisztviselő, hol mint a Magyar–Jugoszláv Szövetség titkára. És mindenütt szervezett, előadásokat tartott, előfizetőket gyűjtött, adományozókat szerzett a folyóiratnak, amely csakis így élhetett. A pécsiek, körülményeiktől függően, ugyanezt tették. A szerkesztő és közvetlen munkatársai, Csorba Győző, Bárdosi Németh János körül kialakult egy fiatal gárda, amely nagy szeretettel, lendülettel segítette a lap terjedését, írói munkájával szinte térítés nélkül oldotta meg a lap anyagszükségletét. Néhányat meg is említek közülük: Hunyady József, Csányi László, Vasvári László, Galsai Pongrác, Kopányi György, András Endre. Más városokból: Kászonyi László, Nagy István stb.

Mert az is igen figyelemre méltó, hogy a folyóirat tulajdonképpen maga köré tömörítette Dunántúl szellemi elitjét. Székesfehérvárról, Nagykanizsáról, Szombathelyről és Sopronból érkeztek a szerkesztő címére irások és – előfizetői kérelmek. A Batsányi Társaság is nagyrészt erre a területre terjesztette ki működését, egyedül a győriek alakítottak külön társaságot és kísérleteztek önálló folyóirattal. Szinte megható ma olvasni a leveleket arról a sok tárgyalásról, amelyet a folyóirat munkatársai hivatali feletteseikkel, más városok vezetőivel, irodalmi hangadóival folytattak a boldogulás érdekében. A szerkesztő diplomáciai érzékére, ügyességére vall, hogy a nagyobb dunántúli városoknak úgynevezett „külön” számot adott. Volt szombathelyi, soproni, székesfehérvári stb. szám. Ezzel egyrészt anyagi támogatást kapott, másrészt irodalmi toborzó munkát végzett, mert ilyen esetben az illető városok állták a megjelentetés összegének tetemes részét és a helyi írók művei láttak napvilágot a lapban. Ez az irodalmi „testvér-város” mozgalom ma is követendő példaul szolgálhatna.

A SORSUNK az egész nemzet ügyét érintő kulturális kérdésekben is hallatta szavát. Igen érdekes, hogy a felszabadulás utáni első oktatási reformtervezet vitája milyen erősen lecsapódott a folyóiratban. Dunántúl ekkor a népfőiskolák, parasztyegyetemek tipikus hazája, mégis egy pécsi folyóirat foglal állást először az egységes, a munkás és paraszt osztály fiataljait egyaránt érintő oktatás érdekében. Ki tudja, talán a cikkíró, Darvas József plebejus haragja és következetessége, vagy a forrongó közoktatási helyzet megoldásának elodázhatatlansága ihlette meg a szerkesztőt? Tény az, hogy teljes egészében közölte ezt a forradalmi változásokat követelő tanulmányt. Ugyanígy kiemelkedik a folyóirat mérsékelt légköréből Ilku Pálnak ugyanebben a témában írt cikke is. Ha Darvas cikke kemény hangúnak mondható, Ilkué méginkább. Mert nem kevesebbet követel, mint a pedagógusok határozott állásfoglalását a népi állam, az új tanítási rend, az osztályiskolák megszűnésének ügye mellett. Ha csupán ez a két tanulmány jelentené kulturális kérdésekben a folyóirat radikálisabb karakterét, akkor sem lenne az utókor előtt szégyenkezni valója a szerkesztőknek. De töb-

bel dicsekedhet. Ismeretes, hogy a felszabadulás utáni években a magántőkével működő színházak válságba kerültek. Régi közönségük anyagi bázisa megrendült, a kulturális forradalom viszont még nem tartott ott, hogy az új közönség a működéshez már teljes értékű anyagi biztosítékot jelentett volna. A legtöbb színház ezért veszteséggel dolgozott, művészeit alig fizethette. Ennek a nehézségnek a jelei országos lapokat, folyóiratokat is foglalkoztattak, pl. a Válaszban Cseres Tibor írt ugyanerről a témáról. A megoldást azonban Pécsről javasolták. A kulturális forradalmat siettetni akarva, Székely György, a Nemzeti Színház akkori igazgatója veti fel a SORSUNK hasábjain a színházak államosításának gondolatát.

Országosan is egyedülálló törekvése volt a folyóiratnak az irodalmi portrészorozat. Közlésével elsősorban ismeretterjesztő funkciót végeztek, de nem közömbös az a haszon sem, amelyet ebből az irodalmi élet látott. Mert igényes, szép írások ezek. József Attiláról, Illyés Gyuláról, Csorba Győzőről, Bárdosi Németh Jánosról, Erdei Ferencről, Veres Péterről, Kodály Zoltánról, Weöres Sándorról, Bartók Béláról, Eminescuról, Gorkijról stb. jelentek meg irodalmi méltatások. A folyóiratnak ez a sorozata és a *Dunatáj* rovat állta ki leginkább az idő próbáját. Ma is érdekes, elevenen ható reális értékelések ezek. S ha még hozzávesszük, hogy egy-egy íráshoz művészi kép, fametszet készült, elmondhatjuk azt is, hogy a folyóirat országosan elismert színvonalához ez a törekvés lényegesen hozzájárult.

A SORSUNK vers és prózai termése igen egyenetlen. Kezdetben a líra túlteng lapjain, később viszont a próza irányába történik eltolódás. A régiek mellett felövekvő új gárda azonban nem is annyira szépirodalmi alkotások felé fordul, hanem a kritikai tevékenység érdekli.

A versek témája igen változatos. A háború által nyújtott megrázó élményektől a tájversekig minden megtalálható a folyóiratban. A versek sokarcúsága, amely elsősorban a tematikában és a művészi megformálásban nyilvánult meg, azt mutatja, hogy a szerkesztő folytatva a felszabadulás előtti „irodalmi népfront” – politikát (ma így hívnánk), különféle szemléletet, esztétikát valló munkatársaknak adott helyett. A sokarcúság mellett azonban néha disszonáns hangok is feltűnnek a folyóirat lírai termésében, ezekkel szemben nem ártott volna a szigorúbb és alaposabb válogatás. Művészi színvonal tekintetében, néhány fiatal költő kísérletétől eltekintve, a SORSUNK tartotta a magasra emelt mércét. A szerkesztő és a munkatársak igényessége meg is hozta a kívánt eredményt: a folyóirat lírai termése bármelyik korabeli fővárosi folyóirattal felveheti a versenyt. A költők produktumaira leginkább a mértéktartás jellemző, formabontó, avantgardista, modernista törekvések nemigen tapasztalhatók a SORSUNK-ban. Leginkább megragadó azonban a fiatal tehetségek irányában mutatott őszinte gesztusa.

A prózai termésben, ha a tematikát nézzük, erős falu felé fordulást tapasztalunk. A szociográfiai riportok és novellák olykor alig különböznek egymástól. Szó van ezekben a letűnt földesúri világ kiszolgáltatottjainak szenvedéseiről, a háború borzalmairól, a felső tízezer romlottságáról. De eléggé erősen áthatja szinte valamennyit a világból, az emberekből való kiábrándulás szelleme, olykor a nihilizmussal határos perspektívatlanság. Ennek az eszmei tisztázatlanságnak, bizonytalanságnak és letargiának politikai okai is voltak. Az átmeneti, koalíciós idők kemény parlamenti vitái, utcai tüntetések, viharos népgyűlések adtak ehhez a magatartáshoz bizonyos mértékig alapot, bár az írók eszmei tisztázatlansága, a tanácstalanság, tétovázás csupán ezzel nem magyarázható. Azzal talán inkább, hogy az írók látták egy világ rombadőlését, egy olyan „rend” sirbaszállását, amely nem volt képes az általános természeti és emberi törvények szerint elfogadható életet biztosítani polgárainak. Azt viszont még aligha látták (legalábbis nagy részük), hogy a forrongásban lévő új, a kialakulás kezdetén álló rend, milyen lehetőségeket nyújt, milyen követelményeket támaszt a szellemi újjáépítéshez. Ezért váraakoztak és tanácstalankodtak. Gyakran voltak bizalmatlanok, de ez sem róható fel annyi csodálódás, demagógia után. Konvenciók kötötték őket az általuk is elítélt régihez, viszont az újnak még a kontúrjai sem látszottak világosan. Ilyen szellemi légkörben alkottak, s ez látszik műveiken. Ezért a passzivitás, ezért a múltba fordulás és némelykor a nihilizmusig fajuló pesszimizmus.

A kritikai rovat jobban mutatja a nagy átalakulást. A régi számokban szereplő kritikusokon kívül recenziókkal jelentkeztek az új munkatársak is. Így Debreceni László, Fábián István, Galsai Pongrác, Hunyady József, Kanyar József, Kiss Iván, Kopányi György, Mészöly Miklós, Pándi Pál, Rajnai László, Szabó Ede, Szigeti Pál. Az az új nevek természetesen új nézeteket is jelentettek és ez a tematikában is megmutatkozott. Az első jelentős változás az volt, hogy a recenziókban megjelent a *marxizmus és a munkásmozgalom* kiemelkedő képviselőinek az alakja. Így az első számokban adtak hírt és értékelést a Lenin életéről megjelent könyvről, Vas Zoltán: Tizenhat év a fegyházban c. könyvéről, továbbá Makarenko, Fagyajev, Kaverin, Alexej Tolsztoj könyveiről. Másodikkak azt a lényeges változást tekintem, hogy kitágult a kritikai élet horizontja. Elsősorban a szovjet, de igen lényegesen a szomszédos és szórványosan a távolabbi népek, nemzetek irodalmi életének megismerése és megismertetése iránti igényben, törekvésben is. Ilyen címetek olvashatunk például: Délszláv népi epika – Csuka Zoltán műfordításai. (Kritikus: Angyal Andre). Vagy: Erich Maria Remarque: A diadalív árnyékában (recenzens: Bajcsa András). Elliot Roosevel: Apám így látta (Zsikó Gyula kritikája). A harmadik feltűnő jelenség az, hogy a hazai szépirodalmi termésből is a határozottabb eszmeiségű művek ismertetésére kerül leginkább sor. És ezzel együtt nagyobb tér jut (természetesen ezt elsősorban a megjelent művek témája és száma befolyásolja) a városi emberek, a polgárság és szórványosan a munkásság életéről, problémáiról szóló, vitatkozó művek bemutatásának is. Érdekes viszont – s a népies koncepciónak teljesen megfelel ez a törekvés – hogy főleg olyan könyvekről adnak számot, amelyek a polgárság életképtelenségét, vezetésre való elégtelenségét hangsúlyozzák. Végül igen jellemző a kritikai rovatra, hogy gyakran jóindulattal foglalkozik fiatal írók, költők műveinek méltatásával. Ez ismételtén azt mutatja, hogy a folyóirat egyik fontos feladatának tartotta a fiatal tehetségek támogatását. És erre a kritikai méltatás is nagyon bevált, jó eszköz volt. Sok, ma már ismert író, költő hálás azért a szerkesztőnek, hogy munkájáról itt adtak először hírt, és jóindulatú kritikában ez a folyóirat részesítette.

Érdekes, hogy a felszabadulás utáni kritikai rovatban több helyi és dunántúli szerző művéről találunk kritikát, mint a felszabadulás előtt. Erre különösen az 1945-ös esztendő számaiban mutatkozik törekvés. Ebben az évben az arány 3:1 a dunántúli írók javára. És ez volt a szerkesztő világosan megfogalmazott kívánsága is: „... A kritikai rovat foglalkozzék elsősorban a dunántúli szellemi élet termékeivel...” A kritikai hangneme tárgyilagos, a társadalmi mondanivalót azonban az évek múlásával egyre inkább számon kéri az írótól, az alkotó művésztől. Végeredményben úgy látszik, a folyóirat profiljának legradikálisabb vonását éppen a kritikai rovat adta a felszabadulás után.

Hogyan értékelhető mindezek alapján a SORSUNK felszabadulás utáni működése?

Jelentőségét, irodalomszervező, művelődéspolitikai súlyát senki sem vitathatja el tőle. Abban az időben szólalt meg, amikor az egész országban figyelték szavára, hiszen egyedül volt. Később, amikor már fővárosi orgánumok is hallatták szavukat, a legjelentősebb táj-folyóiratok között emlegették. S bár a kezdeti lelkesedés után, lelohadás, bizonytalanság környékezte, azért a rövid ideig tartó határozott karakterért is elismerés illeti, amelyet közvetlenül a felszabadulás után mutatott. Mert későbbi visszaesésének, népszerűsége csökkenésének az oka éppen az volt, hogy nem tudott felőni az új, a megnövekedett feladatokhoz. Anyagi bázisa is bizonytalanra vált, s így a folyóirat 1948 tavaszán megszűnt.

Költészet és valóság a Mecsek vidéki bányák hagyományaiban

Bányavidéken járva régi vagy új aknatornyokon akad meg tekintetünk. Szorongással elegyedő csodálkozással adózunk a műszaki tudományoknak, pedig a külszín néhány kiemelkedő építménye csak jelzi – a tengerallattjáró teleszkópjához hasonlóan –, hogy az igazi világ, a bányamunka birodalma lent van a föld alatt, elrejtve a kíváncsi, félénk emberi tekintet elől.

Jóformán nem múlik el egyetlen nap, hogy ne hallanánk vagy olvasnánk bányáink termelési eredményeiről, a bányaművelés gondjairól, sikereiről. A mai bánya a technika szédületes fejlődésének, mondhatnánk: forradalmának eleven bizonyossága. Efölötti csodálkozásunkban megelégedtünk és még ma is hajlamosak vagyunk megelégedezni arról, hogy a bányászat kezdetétől fogva nem csupán technika, tudomány, illetve a bányában dolgozóknak kenyérkereső foglalkozás, hanem ennél lényegesen több: *életforma*, amelynek sajátos *hagyományvilága, kultúrája van*. A bányaművelés technikai fejlődésétől elválaszthatatlan a bányásztársadalom tudatának alakulása: a hagyományok teremtése, változása: erősödése vagy halványodása az egymást váltó nemzedékek emlékeztetésén.

Szemléletünk fogyatékosságát, vagy helyesebben: egyoldalúságát mutatja pl. az, hogy a néprajzosok paraszti lakosságunk gazdálkodási tudománya mellett méltán nagy szeretettel és féltéssel gyűjtögették, rendszereztek és őrzik zenei hagyományait; ugyanakkor gyakran még futó figyelemre se méltatták a bányászdalokat avagy a sokszor művészi magaslatra emelkedett bányáskörösök munkáját. A népművészetben is sokáig csak a parasztság alkotásainak adtunk helyet, s csak újabban figyeltünk fel arra, hogy bányászaink is értettek nagy élményeik: gondolataik, érzéseik művészi formába öntéséhez. Vasba kalapálták, kőbe vésték, fába faragták őket. Újabban a műanyagok változatos felhasználásában jut szóhoz a bányászlelek művészi alkotókészsége.

Az még érthető és megmagyarázható, hogy a hagyományok, a bányáskultúra két említett ága, a zene és a népművészet nem vitta ki sem a szakemberek, sem a társadalom elismerését, hiszen elszigeteltebb volt, és mennyiségi tekintetben nem versenyezhetett a paraszttal, az azonban már kevésbé érthető, magyarázható, hogy a bányásköltészet, különösképpen az epika hasonlóképpen sokak számára ismeretlen maradt.

Meggyőződésünk, hogy nem haszontalan felfigyelnünk a bányásznépköltészet anyagára, amelyet a még élő hagyományok megmentésének szándékával gyűjtöttünk össze.

A mecseki szénmedence bányászaitól gyűjtött mesék, mondák, legendák, anekdoták, igaz történetek s egyéb, műfaji szempontból átmeneti vagy nehezen besorolható epikus hagyományok – véleményünk szerint – sajátos tükrözői a bányaművelés és a bányásztársadalom történetének, különféle kultuszok kialakulásának, a misztikus, babonás hiedelemvilág fokozatos felbomlásának s helyén a kritikai, racionális gondolkodás uralkodóvá válásának stb.

Nem lehet véletlen, hogy a hagyományokban tükröződő világból rendszerszerűségével, kidolgozottságával, következettségével talán az erkölcsi kép, az etikai magatartás normarendszere válik ki a legpregnansabban, amely szigorúan, mindenütt igazolhatóan az anyagi létben, a gazdasági élet, a termelés meghatározottságában gyökerezik. A parancsoló és tiltó erkölcsi normák e rendszerét mindenkinek ismernie kellett. Kezdetben és hosszú ideig később sem a bányarendtartásból, a bányaművelésnek először helyi jellegű, majd mind általánosabb érvényű kartájából, hanem sokkal inkább a szóban hagyományozódó bányásznépköltészet gazdag anyagából. Akarva-nem akarva mindenkinek hozzá kellett idomulnia föld alatt és föld fölött, ha egész ember akart lenni, teljes jogú tagja a maga szűkebb közösségének, a kolónia bányásztársadalmának.

Arra, hogy a bányászepikában tükröződő etikai rendszert minden vonásában meggrajzoljuk, elsősorban azért nem vállalkozunk, mert ez az epikus hagyományok teljes felgyűjtése után lenne csak lehetséges. Ezért megelégszünk azzal, hogy e határozott etikai világkép főbb vonásait kiemeljük a már nyomtatásban megjelent és a még kéziratban lévő adataink alapján.

Az ismert mondák jelentős része bányák felfedezéséről tudósít. Érthető ez, hiszen a bányaműveléshez, e foglalkozás kialakulásához mindenképp bányára van szükség. Természetes tehát, hogy a bányász népet régóta foglalkoztatta a bánya eredetének, keletkezésének kérdése. Gondoljunk csak a parasztság eredetmagyarázó, aetiologikus mondáira! Pl. miért olyan rövid a búza kalásza?

Ki volt – a mondák szerint – olyan szerencsés, hogy gazdag kincsű bánya nyomára akadhatott? Általában ki kellett érdemelni valamely pozitív erkölcsi tulajdonsággal. Ezek közül is kiemelkedik a gyengén, a betegen, a szegényen való segítség, mint a cselekvő szolidaritás, a részvét gyakorlása; az állatok, növények védelme. A legszerencsésebbek álmukban kapnak utasítást, másokat ébrenlétükben legelésző állat (kecske, birka, disznó, bika), madár vagy egy-egy szokatlan virág vezet nyomra. Ha értik a szót, a titkos, jötevő üzenetet, akkor kevés fáradság után föltáruul előttük a föld alatti kincseskamra.

A legtöbbször, a legtöbbnek keményen meg kell dolgoznia a szerencséért, mivel a bányásznak még a költészet világában sem hullik ölébe a kincs.

Egyik mondánk hőse a keserves erdőmunka után az éjszakánként föllobbanó, titokzatos kék lángok helyén kezd ásni kincs után. A nehéz, kilátástalan nyomorúságból való szabadulás szándéka juttatja eszébe a sok mendemondát a föld mélyébe rejtett kincsről, amely bizonyos alkalommal (főként karácsony éjjel vagy Szentiván éjjelén) lángokkal mutatja meg magát. Ásni kezd nagy bizakodással, de bizony nem talál még a mélyben sem egyebet, fényes, fekete kövekről. Ezek kiábrándító szomorúságában csak arra jók, hogy körülrakja velük a hevenyében élesztett tüzet; nehogy a lángok tovább terjedjenek az erdei száraz avarban. Valami szokatlan és váratlan mégis történik, mert a kövek is tüzet fognak, és vörösen izzanak, mint a parázs. Visz is haza belőlük a kincskereső a tarisznyájában. Elterjedt a híre hamarosan a szokatlan nagy meleget árasztó, tüzelhető kőnek, s egyre többen keresik föl a kincses gödröt, és éjjel-nappal fejtik a fekete gyémántot, a kőszemet. Így indul meg a monda szerint a bányászat a mecseki szénmedence egyik pontján, amelyet az éjszakánként ott imbolygó sok apró fényről Lámpás-völgynek neveztek el.

Meszeszerűen indul az a bányalelő monda is, amelyben az öreg szülők legkisebb, szemfüles gyermeke mindennap ott kutat a falu melletti hegy rejtelmes völgyeiben. Kötélen ereszkedik le a félelmetesen tátongó szakadékbá, és szerencsésen bejut egy titokzatos vasajtón a hegy belsejébe. Személyes bátorsága azonban még nem elég. Találkozik a békává változtatott tündérlánnyal, s tőle tudja meg, hogy a hely töméntelen kincsével egy gonosz boszorkányé, aki mindenkit megbűntet, békává változtat, aki szemet vet a föld alatti kincsekre. A legkisebb gyerek azonban még ilyen veszedelemben se veszti el a fejét. Elpusztítja a boszorkányt, kihúzza az álmában is őrzött aranyhajszálát, s ezzel a föld mélye megnyílik a bányászok előtt.

A szabolcsi bánya eredetmondája szerint a falu lakói is nagy áldozatot hoztak a kincseket őrző hegy megismeréséért. A falu legderekabb, legszebb legényei egymás után tűntek el. A hegy gonosz szelleme azért az ifjúért is eljött, akit a szülei nagyon féltettek, és hogy megmentse, hozzákötötték az ágy lábához. Nem is volt akkor hatalma fölötte az ördögnek, aki megsebzés nélkül kullogott el, de hamarosan akkora vihart támasztott, hogy az ifjú nem maradhatott az ágyhoz kötve. Ekkor az ördög őt is elragadta. A falu teljes gyászban volt, amikor megérkezett Szabolcs vezér vitézeivel. Mesebeli kalandok sora következett, de végül is nyomára bukkantak az ördögnek föld alatti birodalmában. Elpusztította Szabolcs a gonoszt, s megmentette azokat az ifjakat, akiket még életben talált. A föld alatti tartózkodás nem volt hiábavaló, mert látták, hogy a hegy belseje tele van csillogó fekete kövekkel. Ezután indulhatott meg tehát a szénbányászat Szabolcs falu mellett.

A szerencse gyermekének a kincslelés soha nem ismétlődő pillanataiban is meg kell őriznie valamit a kötelező bölcs mérsékletből, le kell győznie magában a bírvágy elemi erővel feltörő szenvedélyét, mert különben nagy árat kell fizetnie féltelenségéért. A hirtelen meggazdagodás lázában a mértéket szem elől tévesztő emberek keserves bűnhődéséről is sok monda ad hírt. Van olyan, akit magát, van, akinek feleségét, karonülő kicsi gyermekét zárja magába a varázsszóra megnyílt és a kiszabott idő lejártával összecsukódó hegy. Várni kell egy, három, hét vagy kilenc évig (bűvös számok ezek), amikor ismét megnyílik a föld, s ha bizonyosságát adja valaki az emberebbé válásának, megmenekülhet önmaga teremtetten a börtönéből, ellenkező esetben újabb próbaidő vagy végérvényes rabság következik. Akár az, akár ez a mondahős sorsa, minden-

képpen megszívlelendő tanulság a népköltészetből etikai konzekvenciákat levonni tudó utódok számára.

A meglelt kincs – a monda szerint – sohasem a fölfedező kizárólagos haszna, tulajdona, jó módjának forrása, hanem mindig egy kisebb, majd állandóan terebélyesedő közösségé, a bányászoké. A bánya megtalálásának röviden vázolt mondai felfogásából érthető meg az a tulajdonjogi koncepció, amely ugyancsak a mondákban tükröződik. A bánya mindenkié, helyesebben mindazoké, akik egy kisebb vagy nagyobb bányászközösség tagjaként benne hozzáértéssel, becsületesen dolgoznak. Érthető tehát, hogy az új gazdasági és társadalmi viszonyok, a tőkés rend, amely a magántulajdon alapján tagadta a munka jogán való birtoklást, nemcsak a valóságban, hanem a költészet világában is igen határozott ellenállást váltott ki a bányászokból. Ennek mondai vetületéről majd később.

A bánya feltalálása azonban csak a kezdet kezdete. Művelésével indul meg az a szakadatlan küzdelem, amely legfőbb ihletője, forrása a mondáknak. Napfény és sötétség ritmikus váltakozásában telik a bányász élete. A fény és árnyék, a jó és a gonosz dialektikus küzdelmének cselekvő vagy szenvedő részese. E kettősségnek igazán költői megfogalmazása a következő monda:

„Történt egyszer, hogy a legszegényebb bányász is lent dolgozott a föld alatt. – Egyszerre csak hirtelen-váratlan irtózatosszél kerekedett. Recsegett-ropogott, zúgott körülötte minden. Azt hitte, hogy az egész ácsolat menten összeomlik, s a bánya maga alá temeti. Annyi telt csak tőle, hogy meglepetésében, ijedtségében felkiáltott: –

– Segítség! – Se-gít-ség!

– Mit óbégatsz ilyen veszettül? Még semmi bajod nem esett! Meg különben sem hallja senki!

– Már nem félek, csak mondd meg, ki vagy te, aki így váratlanul rámrontottál?

– Majd azt is megtudod, de előbb te felelj a kérdésemmel! – Hajlandó vagy-e nekem egy kerek esztendeig szolgálni?

Erre bizony a szegény ember nem volt elkészülve. Csak hümmögött-hámmogott, hogy mi lesz akkor a családjával, ha ő egy álló esztendeig másnak szolgál. Olyannak, akit még nem is ismer.

Az ismeretlen hang azonban egyre türelmetlenebbül biztatta:

– Semmire se legyen gondod! Ha beállsz hozzám szolgálatra, olyan bért kapsz tőlem, amelyből meggazdagodhatsz. De ha ajánlatomat visszautasítod, innen többet el nem szabadulsz. – Persze azt is tudni akarod, hogy ki vagyok. Hát megmondom: én vagyok a gonosz tündér. Minden, amit körülötted látsz, ami fölötted és lábad alatt van, a bánya töméntelen kincse mind az enyém.

– Ilyen sok kincs! Ilyen nagy gazdaság! Mind a tiéd! Hiszen akkor nem is kell neked a magamfajta szegény bányász szolgálata! Mit tehetek én hozzá a te vagyonodhoz?

– Szabadíts meg az átok alól! Atyám átka alól!

– Hogyan? Hát téged elátkoztak? – kérdezte a bányász.

– El bizony! Király atyám a halálos ágyon átkozott el. Igaz, megérdemeltem. Két leánya között igazságosan elosztotta ezt a roppant föld alatti birodalmat. De én keveselltem részemet, s szemrehányást tettem, hogy a másik lányát jobban szereti, mint engem. Erre atyám nagy haragra lobbant, s azt mondta, legyen az enyém az egész birodalom, de ne tehessek soha semmi jót, törjek a bányákba merészkedő emberek életére, veszejtsem el őket, s fájdalomukban, szenvedéseikben leljem kedvemet. Járjak-keljek a bányában hol patkány, hol béka, hol meg denevér képében. Törjek, zúzzak, rontsák, amerre csak elmegyek. Testvérem szó nélkül belenyugodott atyánk döntésébe, ezért ő lett a jószágos tündér. Ahol tud, jót cselekszik. Segít a bányászokon. Előre jelzi a közelgő veszedelmet. Kimentti őket a bajból. Ezért áldják is őt a bányászok. Engem meg átkoznak, gyaláznak, mert én vagyok a gonosz tündér. – Az átok alól csak akkor szabadulhatok, ha helyettem, más valaki tesz jót egy álló esztendeig. Ezért van szükségem a szolgálatodra.

A jó fizetés meg a gazdagság motoszkált a szegény bányász fejében, ráállt hát az ajánlatra. Csak azt kérte a gonosz tündértől, hogy engedje haza, mert a felesége meg a gyerekei nem tudják, él-e, hal-e.

A gonosz tündér nem engedte el a szegény embert. Azt mondta neki:

– Nem ér semmit a szolgálat, ha azt rajtad kívül más földi ember is megtudja. De ne ess kétségbe, mert nálam csak három nappól áll egy esztendő.

Mit volt mit tenni, a szegény bányász beleegyezett a szolgálatba. A gonosz tündér ekkor suttogott valamit – bizonyosan varázsszavak voltak, de a bányász nem értette meg őket –; erre hirtelen szétnyílt alattuk a föld, és ők zuhantak, zuhantak, ki tudja meddig. A szegény ember nem volt már se élő, se holt. Egyre csak az járt az eszében, hogyan törik össze minden csontja, minden porcikája, ha a lába újból földet ér. De hiábavaló volt minden aggodalma. Minden baj nélkül álltak meg.

A szegény bányász szája azonban tátva maradt a csodálkozástól. A sötétség után most ragyogó világosság vette körül. Hunyorgatnia kellett a szemével, mert az aranyos fák, ezüstös vizű tó, a drágakövekkel kirakott út csillogása megvakította volna. De a legnagyobb csoda mégsem ez volt. A csúnya, vinnyogó patkány is eltűnt, s helyette egy soha nem látott szépségű tündérlány állt előtte:

Nem gondolkodhatott sokáig, mert a tündér osztogatta a parancsokat:

– Ne bámészkodj, szegény ember, hanem láss a dologhoz! – Itt ez a csákány, ez lesz egyetlen szerszámod. Nagyon vigyázz rá, mert ezzel mindent megtehetsz, de ha ezt elveszíted, te magad is elvesztél. Még én sem tudlak megmenteni.

Ma az lesz a dolgod, hogy eltünteted azt a sok követ, ami a szén közé szorult, ne legyen annyi bosszúsága miattuk a bányászoknak.

Amint a szegény ember megmarkolta a csákány nyelét, érezte, hogy emelkedni kezd, és meg sem állt, amíg a munkahelyére nem ért. Búsult, hogy nem tudja elvégezni a töméntelen munkát. De hamar megvigasztalódott, mert amint először koppantotta neki a csákány gyémánt élét a kőfalnak, az abban a pillanatban szépen csillogó feketé szénné változott. Munkája végeztével rátámaszkodott a csákány nyelére, akkor meg visszajut a gonosz tündér palotájába.

Másnap megint elindult, hogy a kapott munkát elvégezze. Elmúlt ez a nap is baj nélkül, szerencsésen. Örült a szegény ember, mert már csak egy nap volt hátra a szolgálatból, de örült a tündér is, mert közeleink érezte az átok alól való szabadulását.

A szegény bányász felesége mit sem tudott az uráról. Nem jött az haza a többiekkel, de nem is látta senki. Mi történhetett vele? Sirt, egyre csak sirt a kenyérkeresője után. Gyermekai se tudták megvigasztalni. Így múlt el két nap nagy gyászban, szomorúságban. A harmadik napon reggel fogta magát a bányászasszony, és elment a javasasszonyhoz. Ott lakott az a falu végén, a bányászasszonyok föl-fölkeresték, tőle kértek tanácsot ügyes-bajos dolgaikban.

Elmondta neki a bányászasszony, hogy nem tud hová lenni bánatában, szomorúságában. Az ura nyomtalanul eltűnt. Hiába keresik a föld színén, a föl alatt, senki sem tud róla.

– Vigasztalódj, lányom! Nem halt meg a te urad, hanem a gonosz tündér szolgálatába állt. De ha akarod, még ma kiszabadíthatod onnan. Jól figyeld meg, amit mondok, és aszerint cselekedjél! Itt van ez a csomó ezerjófű. Főzd ki ezt otthon! Utána tedd bele az urad ingét, és azt főzzed, de ne csak egy helyen, hanem a szobának mind a négy sarkában. Ha úgy csindálod, ahogy elmondtam neked, az urad még ma este otthon lesz.

Az asszony hazament, és mindent úgy végzett, ahogy a javasasszony tanácsolta. A szegény bányász meg éppen indulni akart, hogy a harmadik napot is becsülettel leszolgálja. A gonosz tündér rohan ki a palotájából jajveszékelve, sirva, átkozódva.

– Lődulj tüstént a birodalmamból! – Tűnj el a szemem elől, te szerencsétlen!

– De még nem telt le az esztendő, kedves tündér, mért űzöl el, míg le nem jár az esztendő? – mondja a szegény ember.

– Nem én űzlek el, hanem a feleséged csalogat haza!

– Hadd csalogasson, én már ezt az egy napot kibírom!

– Nem maradhatsz, mert ezerjófű levében főzi az ingedet. Én már nem tarthatlak vissza. Megszűnt a varázshatalmam fölötted.

– De akkor legalább adj valamit ebből a sok pénzből, aranyból, ezüsből! Ne menjek szégyenszemre üres kézzel!

– Adnék szívesen, annyit, amennyit akarsz, de úgyszólván hiába, nem vihetnéd magaddal. Amíg az átok nem szűnik meg rajtam, addig én nem tehetek jót sen-

kiel, teveled sem. – Ha a feleséged nem varázsolt volna vissza, akkor engem is megszabadítottál volna. Én pedig veled akartam tenni az első jót.

Alighogy ezeket mondta, cincogó, vinnyogó patkánnyá változott, s eltűnt az egyik sziklahasadékban. De a szegény bányász is ott találta magát a megszokott munkahelyén. Éppen a munka végét jelezték. Fölment ő is a többiekkel, és vascsoraidőre már otthon is volt.

A felesége azt se tudta, mit tegyen örömében. Rohanni akart rögtön a javasszonyhoz, hogy segítségét, jótanácsát meghálálja, de előbb elmondta az urának, hogyan tudta kimenteni őt a gonosz tündér hatalmából.

Az ember nem tudta, sirjon-e vagy nevesse. Nevetni szeretett volna örömében, hogy megint otthon van a maga becsületes szegénységében, de sírhatnékja támadt, amikor arra gondolt, hogy ha a felesége nem ilyen türelmetlen, akkor egy nap múlva dúsgazdag emberként tér haza családjához. De nem szólt erről az asszonynak, mert attól tartott, hogy el sem hiszi, amit mond neki. Belenyugodott a sorsába, abba, hogy belőle sose lesz gazdag ember, mivel életében mindenki csak egyszer találkozik a szerencsével, a tündérrel, aki a szegényt is gazdaggá teheti.”

A sötétség, az örökös létbizonytalanság fokozza az idegrendszer érzékenységét, s a szabadon csapongó fantázia benépesíti a föld alatti világot ördögökkel, bányarémmel, gonosz boszorkánnyal, Bergmanlival; gonosz és jó tündérekkel.

A bányász, aki leszáll a mélybe, sose tudhatja, meglátja-e még egyszer a napvilágot. A legkülönbélebb veszedelmek leselkednek rá. A természettudományok eredményeit nem ismerő régi bányász csak a képzelet alkotta költői képekkel tudta megmagyarázni, hogy ki mozditja meg a súlyos sziklát, amely agyonzúzza őt és társait, amelytől beomlik a fejtés; hogy ki fújja az egész bányát megsemmisítéssel fenyegető sújtólóelet; ki engedi szabadjárá a bányát elöntő vízáradatot. Nyilván mondabeli hatalmak, különleges erejű személyek.

Láttuk tehát, hogy a gazdag lelőhelyű bánya pozitív erkölcsi tettek, magatartás jutalma, és megtartása is csak így, ezzel biztosítható. A bányában és a bánya körül állandóan ott ólálkodik az ördög vagy a gonosz tündér, hogy visszahódítsa az emberek javát szolgáló bányát kincseivel együtt.

A szállítókast befagyasztó bányarémmesterkedésétől sem riad vissza a bányász. Elkezdí vágni a csákányával a jeget. Így förmed rá a bányarémm: „Hordd el magad innen, mert ez az én birodalmam! Ha még egyszer megkoppan itt a csákányod, elviszem a gyerekedet!” – Szinte föl se tudnánk sorolni azokat a mondarészleteket, amelyekben a bánya gonosz szelleme számonkéri a bányászokat vakmerőségükért. Persze a pusztá lét, az egzisztencia kényszere, a rendszert nagy család eltartásának gondja nem tűr félelmet, megalkuvást, gyáva megfutamodást. – Élni kell, tehát az ördöggel magával is szembenézünk! – summázható a mondák tanulsága. Nem egyszer az özvegyen maradt bányászasszony is lemerészkedik a mélybe, s ügyesen forgatja az ura kezéből kihullott szerszámot, amíg az ördög fondorlatosan meg nem környékezi.

A helytállás, a megmaradás legfőbb feltétele – a monda szerint is – a testi-lelki összeszedettség, az etikus magatartás következetessége. Akin a hatalomvágy, a bírvágy vagy a meg gondolatlan hetvenkedés úrrá tud lenni, annak megbillen erkölcsi egyensúlya, s könnyen kicsúszik lába alól a talaj.

A bányász azonban nemcsak önmagáért felelős. Láttuk, hogy közös birtok a bánya, tehát a megtartása is közös érdek, közös gond. Ha léte bizonytalanná válik, sorsában közvetlenül osztoznak mindazok, akik vele együtt szálltak le. A bányaművelés kezdeteit az egyes emberek elszigetelt próbálkozása jelzi ugyan, akik saját felelősségükre tekno vel, lapáttal, fejszével próbálnak szerencsét, – valójában azonban a bányászat kollektív tevékenység, ahol minden munkás tudatos együttműködésére, átértett és felfogott felelősségére van szükség. Egy meggondolatlan fütttyentés, egy elvétett lépés vagy mozdulat, egy jottányi engedmény valamely káros szenvedélynek (italnak, dohányzásnak), nemcsak a vétkest, a mulasztót sodorhatja jóvátehetetlen katasztrofába, hanem társait, sőt a sokszor csak szerény megélhetést biztosító bányát is. Ez a felelősség, amelyet mindenkinek tudnia, éreznie kell sorstársai iránt, napról napra megnyilvánuló erőteljes realitás, de költészet is, amelyet pozitív és negatív képekben egyaránt jól tükröznek a mondák. S voltaképpen itt kezdődik a bányászköltészet, amikor a színre lép a helyes, az etikus magatartás legfőbb öre, illetve a büntető, megtorló szankciók végrehajtója, a *Bergmanli* (Bergmannlein = Bányamanó, Bányatörpe).

A legöregebb, de még ma is élő bányászok között akad olyan, aki részese volt a hátborzongató, félelmetesen nagyszerű élménynek: „láta a Bergmanlit”. Központi alakja, többnyire pozitív szereplője ő a mondáknak. Felügyel a munkarendre, a munkaidőre. Gondja van az üzembiztonságra. Figyelmeztet a közelgő veszedelemre fényjelekkel, fűtyöléssel, kopogással. Van úgy, hogy az aknász alakjában ad rendelkezéseket a gyors menekülésre. Előfordul, hogy már néhány nappal előbb sejteti a bányában készülődő szerencsétlenséget. Segít a munkában, de csak annak, akiben megvan a készség a becsületes helytállásra, de önhibáján kívül nem tud lépést tartani a többiekkel (betegség vagy a sok gyermek eltartásának gondja miatt). Nem tűri, hogy nagy különbség, irigység szította feszültség alakuljon ki a bányaközösségen belül ember és ember, család és család között.

A Bergmanli azonban még a nehéz gondok között élő és a nagyobb teljesítménnyel a kilátástalanságból kiragadott bányászt sem engedi simán az útjára. Mielőtt a nagylelkű segítségnek igazából örülhetne, rendszerint vizsgáznia kell emberségből, igazságérzetből, mások érdekeinek, munkájának megbecsüléséből.

„Volt egyszer egy öreg bányász. Keresztvágat hajtására osztották be, de csak egymagát. Nagyon kemény volt a kő, elkeseredett a szegény ember. Leült és úgy búsult. Egyszer csak ott termett mellette a Bergmanli, ráütött a vállára: – Mit búsulsz, öreg?

– Hogyne búsulnék, amikor ilyen kemény ez a kőzet, és magam vagyok beosztva. Nem fogok itt keresni semmit, pedig hat gyereknek sok kellene.

– Ne búsulj, öreg! Majd leszek én a társad, meglátod, mennyit keresel! Csak ülj te le szépen!

Azzal elkezdett a kis Bergmanli dolgozni. Az öreg bányász csak annyit látott, hogy a csillék ide-oda robogtak, és hogy a Bergmanli a kardjával fúrta a kemény követ. Mire letelt a hónap, bizony nagyon sok munkát teljesített. Így szólt ekkor a kis Bergmanli:

– Most menj be, és hozd el a pénzt! Mondd meg nekik, hogy ha tisztán ki nem fizetnek az urak, akkor majd meglátják, mi fog következni!

Hát az öreg elment, el is hozta a pénzt. Akkor kinn az aknán keresztül tettek egy deszkát, és arra ültek mind a ketten. Egy sapka pénzen osztozkodtak. Utoljára maradt egy fillér. A bányász odadobta a Bergmanlinak:

– Te többet dolgoztál, nesze ez a tied! – A Bergmanli nem akarta elfogadni, visszdobta:

– Nem, ez a tied! – És így ment ez egy darabig, amikor megszólalt a kis Bergmanli:

– Szerencséd, hogy azt az utolsó fillért nem fogadtad el, mert véged lett volna. Ledobtalak volna ide az aknába. – Azzal ő maga ugrott bele az aknába, és eltűnt abban a pillanatban.”

A Bergmanli láthatóan a bánya rendjének, termelő és erkölcsi egyensúlyának legfőbb őre, s mindaddig a bányászok barátja, pártfogója, segítője, amíg azok a bánya iratlan erkölcsi törvényei szerint cselekszenek. E normák elleni lázadás, vagy a normákról való megfélemlkezés (fűtyülés, káromkodás, zsugoriság, részegeskedés, vakmerőség, ételgyalázás, ünnepontás, igazságtalanság tolvajlás stb.) kihívja a Bergmanli haragját. Ilyenkor a jóságos hegyi törpéből félelmetes, bosszúálló hatalom lesz.

„A bányászok pihenőben voltak. Leheveredtek, hogy majd alszanak egyet. Ketten közülük kicsit távolabbra mentek, mert az volt a szokásuk, hogy fűtyörészek a bányában, és a többiek morgolódtak ezért. Nem vették szívesen, ha együtt maradtak velük, mert tudták, hogy a Bergmanli haragszik a fűtyülés miatt.

Elindultak hát valami félreeső helyet keresni. Deszkát fektettek a földre, és arra heveredtek. Szokásuk szerint keveset beszéltek, annál többet fűtyörészek. Az egyik hamarosan elaludt, a másik is elhallgatott. Nagy volt a csendesség. Már ő is szunyókált, amikor emberi hangot hallott. Jobban kinyitotta szemét, és a járatban, nem messze a pihenőhelyüktől két emberkét pillantott meg. Mindegyiknek lámpás volt a kezében. A két törpe igen öregnek látszott. Hosszú szakálluk és bajuszuk volt, a fejükön hegyes sapka. A bányász szeméből menten elszállt az álom. A félelemről meg se moccant, csak nézte, nézte a furcsa emberkéket. Mindjárt gondolta, hogy nem lehetnek mások, mint a két Bergmanli.

Beszélgettek egymással. Így szólt az egyik:

– Gyere, menjünk vissza a hegybe! Ha van kedvük tütyörészni, csak kinlódjanak itt a kövekkel. Mi meg elmegyünk oda, ahol csupa szén minden, ott legálább nem háborgat bennünket senki.

– Én még nem megyek. Meg akarom büntetni azt a két tütyörésző bányászt.

– Hogyan bünteted meg őket?

– Elbújok itt fölöttük. Megmozdítok egy nagy követ, s addig tartom, míg holnap erre nem jönnek, akkor majd a fejükre ereszttem.

Azzal az egyik eltűnt hátul a járatban, a másik pedig fölfelé ment, és mintha kényelmes lépcsőkön járt volna, bement a hegybe.

A bányász felült és gondolkodott. Éppen vége lett a pihenőnek. Barátja is feltápázkodott, indultak vissza dolgozni.

– Örülhetsz, hogy elaludtál! – kezdte, és a félelemtől még mindig remegett a hangja.

– Miért? – kérdezte a másik csodálkozva.

– Mert nem hallottad, mit beszélgetett a két Bergmanli! Nagyon haragusznak ránk, és holnap az egyik el akar pusztítani bennünket, mert tütyörésztünk a bányában.

A másik jót nevetett.

– Érdekeset álmodtál, biztosan kemény volt a deszka.

– El sem aludtam, csak a tütyülést hagytam abba, és akkor hallottam a beszélgetést.

A másik rá se hederített, dolgozott tovább. A barátjának azonban munka közben állandóan csak azon járt az esze, hogyan kerülhetné el holnap ezt a helyet. Másnap nagy nehezen máshová könyörögte magát. A másik, aki nem hitt neki, nyugodtan ment a megszokott helyére, de még oda se ért, amikor, hirtelen nagy recsegés, ropogás támadt a feje fölött, és annyi ideje sem maradt, hogy egy lépést is tegyen előre vagy hátra, a szikladarab egyszerre a fejére esett, és rögtön agyonnyomta. A többiek nagy nehezen kiszabadították halott társukat, és kivitték a napvilágra.

Amikor a barátja meghallotta, mi történt, nem is tudta, hogy örüljön-e vagy szomorkodjék. Örült, hogy sikerült megmenekülnie a biztos haláltól, és szomorkodott, mert a barátjának ilyen gyászos vége lett. Így járt, mert nem hitt az ő figyelmeztetésének.

De őt sem kellett többet inteni, hogy ne tütyüljön a bányában. Nagyon vigyázott, hogy magára ne haragítsa a Bergmanlit, pedig mindig jobban furdalta a kíváncsiság, hol lehet a hegynek az a része, ahol minden csupa szén, és ahol nem kellene kövel kinlódniuk a bányászoknak. De nem mert kutatni. Félt, hogy a két Bergmanli ezért is bosszút állna.”

Mivel a bányász sincs mindig tudatában nagy felelősségének saját és munkatársai sorsát tekintve, megfelelkezik a követendő erkölcsi normákról, ezért ilyenkor robbanás, omlás, tűz vagy víz formájában bekövetkezik a büntetés. Ekkor kapcsolódik be erőteljesebben a mondák világába a bányászcsalád, azok, akiket a nehéz élettel küszködő férfi otthonyhagyott, s akik a kenyérkeresőt minden műszak után hazavárják. A bányász pusztulásának legsúlyosabb következménye az özvegyen maradt bányászasszony és az elárvult gyermekek kilátástalan, mostoha sorsa. A hátramaradottak életéért, boldogulásáért az egész közösség felelős. A mondák ezt a páratlan, megható szolidaritást ugyancsak tükrözik. Hallunk olyan bányászasszonyról, aki ura halála után törekenysége, gyengesége ellenére is leszáll a mélybe, hogy két keze munkájával biztosítsa a betevő falatot kicsi gyermekei számára. Látszólag igent mond a föld alatt eléje toppanó ördögnek, aki feleségül kéri. Gyermekeiért teszi, akiket meg akar tartani egészségben, maga mellett. A férfivá vált ördög azonban sorra elüldözi őket a háztól. De nem vesznek el nyomorultul, mert minden állat segítségükre van, minden fa, bokor védelmet nyújt nekik, és a remete (a bányászmesék igen jelentős alakja) jóságos atyaként gondoskodik róluk, amíg közös erővel le nem számolnak az ördöggel és cimboráival. De amikor az ördögök által összehordott kincsből egy zsákkal a remetének is visznek, csak hült helyét találják az erdőben. Ugyanez a szolidaritás az alapélménye azoknak a mondáknak, amelyek az árvák sorsáról tudósítanak.

Gyakran végzetesnek hitt szerencsétlenséggel nem szakad meg a bányász életének fonala. Hosszabb-rövidebb időre eltűnik, társai nem is találják rá holttestére, s különféle kalandokon

megy keresztül. Ezek most már kézzelfoghatóan meggyőzik a bányászt arról, hogy a bányász-élet, a bányamunka törvényeit tiszteletben kell tartania, s olyan botlást, mint amelyért megbűnhődött, nem követ el többet.

A bányalelés mondai felfogását méltatva utaltunk már a bányatulajdon, a bányahasználat kérdésére. A bányászshivatás komolysága, a becsületes munka mindennapos áldozata, az egészség és az élet szakadatlan kockáztatása, a bányász szolidaritás, az egymásért érzett felelősség magyarázza meg, hogy mért reagáltak rendkívül érzékenyen minden olyan intézkedésre, minden olyan felsőbb aspirációra, amely kétségesse tette a természet és a munka címén szerzett tulajdonjogukat a bányához. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a kapitalizmus gazdasági törvényeinek érvényesülésével párhuzamosan nemcsak politikai síkon bontakozott ki az osztály-harc, hanem a bányászmondák tematikájának bővülésével a költészetben is jelentkezik.

„Az egyik szabolcsi bányának volt egy gonosz igazgatója. Sanyargatta, kínoztá, agyon dolgoztatta a bányászokat. Haragudott is rá mindenki. Elhatározták hát, hogy megijesztik.

Volt a közeli erdőben egy vastag, korhadt fa, amelynek törzse éjszakánként világított.

Az egyik bányászlegény titokban emberalakot faragott belőle. A belsejét is kívájtá, úgyhogy abban egy eleven ember is kényelmesen elférhetett. Még mozgatható keze meg lába is volt.

Amikor készen lett, kivitte az út mellé, mert az igazgató esténként arra szokott hazahajtatni, maga meg letelepedett a tabábú mellé.

Amikor a bányászlegény meghallotta, hogy jön az igazgató hintója, belebújt a világító emberbe, és kitáncolt az út közepére.

A lovak megtorpantak, s az igazgató majd szörnyethalt. Azt hitte, kísértetet lát. A lovak pedig meg se mozdultak, hiába verte őket a kocsis.

A bányász most kiszólt a bábuból:

– Igéred-e, hogy mostantól jól bánsz a bányászokkal?

– Igérem – dadogta az igazgató.

– Megfizeted-e a bérüket?

– Megfizetem... Megfizetem! – kiabálta kinjában.

– Akkor az egyszer még elengedlek. De ha nem úgy lesz, ne találkozzunk még egyszer, mert akkor szűk lesz a világ!

Megígért mindent az igazgató, csakhogy szabaduljon. Nem is volt vele baj többet, állta a szavát becsülettel.

Csak a bányászok mosolyogtak a bajuszuk alatt. Tudták ők, honnan íúj a szél!

De az ügyes bányászlegényt hiába várták vissza. Eltűnt.

Sok mindent beszéltek róla az emberek. Az egyik azt mondta, hogy a föld nyelte el, a másik meg, hogy kincset talált, s más vidékre vándorolt.

Hanem a világító fát, amelyből a bányászlegény a kísértetet faragta, azóta is „szerencse fájának” hívják.

Ez a típusú elbeszélés már több vonásban eltér az eddig emlegetettektől. Egyrészt tartalmában, amely a bányászok kegyetlen kizsákmányolásáról ad hírt, de a kizsákmányolás elleni védekezés módja, formája még erősen a régi mondák talajában gyökerezik. Átmenet továbbá a bányászoknak a mondák fantáziateremtette világához való viszonya szempontjából is. A csodás elemeket tartalmazó mondák eredete a középkorba, sőt még távolabbi korokba nyúlik vissza. A bányásztársadalom életében főként a XVII. századtól kezdve végbemenő gyökeres változások, amelyek őket a szabad, kötetlenebb jogkörű termelő tevékenységből a büntetésnek is alkalmazott bérmunka rabszolgáivá degradálták, a hivatásuk nemességében és emberi önértéktudatukban megsértett bányászok figyelme az élet realitásai felé fordult. Ezt a nagy változást jelzik a fentihez hasonló elbeszélések, illetve az ún. „igaz történetek”, amelyek a megalázó és kizsákmányoló hatalom elleni lázadásról, egyéni kezdeményezésű sztrájkokról, az egyszerű bányász helytállásáról vagy „ördögös” cselekedeteiről adnak hírt, illetve leleplezik a régi, csodás motívumokat tartalmazó mondákat. Az egészséges kételkedés, a felvilágosult ember racionalizmusa utánajárt a titkoknak, az eddig megfejthetetlennek, s egymás után magyarázta meg a Bergmanliról szóló hátborzongató történeteket.

Az egyszerű takarítófiú vasárnap a lótetővel lent járt a bányában. Addig babrálta az elektromos jelzőgombot, amíg meg nem nyomta, s a külszínen meghallották. Akik nem tudták, hogy valaki van lent a bányában, másnap azzal ijesztgették egymást, hogy a Bergmanli veszedelmet jelzett. – Máskor meg a bányába került macska sötétben villogó két szemét nézték Bergmanlinak. – Ismét máskor egy külszíni fejtésbe belecsúszott lótlól ijedtek meg. Azt is mesélik, hogy egy macska felült a légajtó fölé. Amikor a csapatvezető kinyitotta az ajtót, a macska beleugrott a nyakába. Ettől annyira megijedt a bányász, hogy rosszul lett, és hamarosan belehalt az ijedségbe. Nyilván azért, mert az ő fogalmai szerint a bányában csak a Bergmanli vagy más félelmetes lény tanyázik, és ugorhat a gyanútlan ember nyakába.

A hagyományokhoz való viszony megváltozása a gondolkodás fejlődésének természetes következménye, s badarság volna zokon venni, ha a mai bányász nem hisz a Bergmanliban. Ha valaki ezt kívánná, az az elektromos felvonó helyett a létrákat hozhatná vissza az aknába, vagy az Eötvös-inga helyett a varázsvessző mindentudására esküdne. Természetes, hogy a bányászlelem, a bányarémm, az ördög és a Bergmanli helyét a kémiai képletek, a mechanika törvényei foglalják el a fejlődésre mindig kész bányászfejekben.

Mi legyen hát magatartásunk ezzel a hagyománykincssel szemben? Mi történjék a mosolygónivalóan naív mondákkal? Az az érzésünk, hogy a valóságosság tekintetében hitelüket veszített, leleplezett mondák még mai kopottságukban is többet jelentenek, mint a bányászepika szakszerűen regisztrált darabjait. Mai formájukban is emelkedett erkölcsiség izzik bennük. A paraszti mesék, mondák is java részükben az igazság és hamisság dialektikus küzdeleméről s az igazság győzelméről szólnak, de valamilyen mégis elmaradnak a bányászmondáktól; a közösségi gondolkodás, az egymásért érzett és vállalt felelősség, a szociális érzékenység, valamint az életre-halálra vállalt szolidaritás hangsúlyozásában.

Joggal vetődik fel azonban a kérdés: vajon mindez nem költészet-e csupán, amelynek semmi köze a valósághoz? Nem, mert az igazi költészet, – már pedig a bányászmondák igazi népköltészet – nem független a valóságtól, hanem nagyon is eleven kapcsolatban van vele. A bányászok hagyományvilágának tanulmányozása meggyőzhet mindenkit arról, hogy a mondákban hangsúlyozott erkölcsi alapelvek mennyire következetesen érvényesültek a bányászélet valóságában. Kivülállónak szinte hihetetlen az a bajtársiasság, amely még olyanokat is összekötött egymással, akik a magánéletben, a napvilágon haragosoknak, ellenségnek számítottak. Vagy nem ékes bizonyítékai-e a szolidaritásnak a saját erőből megszervezett bányatárspénztárak, segélyező egyesületek, szociális és egészségügyi intézmények abban a korban, amikor még a kötelező biztosítás stb. csak utópia volt? E néhány érvet a költészet és valóság kapcsolatának, gyümölcsöző kölcsönhatásának bizonyítására a hiányzó alapos üzemtörténeti, bányatörténeti és szociológiai tanulmányok minden bizonnyal szaporítanák.

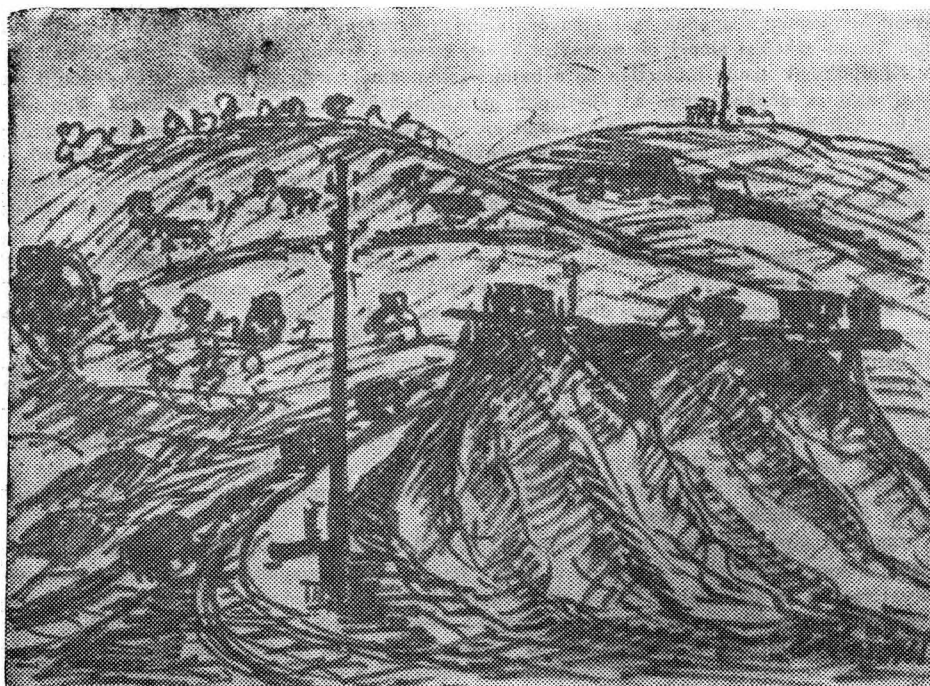
Nehezen elképzelhető továbbá, hogy az az ember, aki a régiektől kapott élőszóbeli örökséget megismerte, ha nem hitt is a csodás szereplők létezésében, a mondákban szemléletesen, költői képekkel kifejezett erkölcsi elvekből semmit se értett volna meg, s hogy egy-egy lényeges döntése előtt ne villant volna föl benne a gondolat, hogy az egyszeri (a mesebeli vagy monda-beli) bányász mit is cselekedett. Meggyőződésünk, hogy az erkölcsi cselekedetek motivációjában jelentős szerepük lehetett a mondák javallta döntéseknek, illetve a mondák teremtette gátlásoknak. Ennek bizonyítására már kevesebb lehetőségünk van. Azok nyilatkozhatnának erről kellő megalapozottsággal, akik ismerték a mondák normatív atmoszférájában élő bányászok társadalmi valóságát, s alkalmuk volt megismerni, a bányászköltészetet nem ismerő, más foglalkozási csoportokból verbuvált mai bányászok életének, termelőmunkájának valóságát is, és e kettőt össze tudják hasonlítani.

Végül is, mit tartunk a bányászmondákról? Főlényesen, a felvilágosult ember racionalizmusával megmosolyogjuk, s lomtárba utasítuk őket? Csodálkozunk azon az „egygyűsűsége”-n, amely termette és napjainkig fenntartotta őket? Van-e okuk szégyenkezni azoknak a bányászoknak, akik ismerik ezt a költészetet, s több-kevesebb művésziességgel meg is tudják szólaltatni? – Vagy talán azt is szégyelljük, ha népmesét olvasunk az égisz éré fáról, a kacsalábon forgó várról, az igazgyöngyöt síró tündérről? A valóságban ugyanis ezek éppúgy nem léteznek, mint a Bergmanli, a Bányatündér, a bányapalota és a titokzatos föld alatti birodalom.

Legyünk büszkék a bányászok mondai hagyományaira! Ezzel az elődöket becsüljük meg, akik tele szorongással, de mégis bátran, bizakodással ostromolták a föld gyomrát a belé rejtett

kincsekért, a modern gazdaságot éltető szénért, ugyanakkor szellemük, fantáziájuk a népköltészetnek, a művészetnek olyan igazgyöngyeit teremtette, mint a már összegyűjtött, és a még meg nem örökitett bányászmondák, mesék és más tündéri történetek.

A szociális gondolkodás, a munkáért, a közös tulajdonért érzett felelősség, a munkatársak megbecsülése, a tettekben megnyilatkozó szolidaritás ma nemcsak a bányamunka erkölcsi elvei, hanem egész szocialista gazdasági és társadalmi életünké. Ha a bányászmondák hozzásegítenek ezek hirdetéséhez, mindennapi életünk gyakorlatában valósággá válásukhoz, a bányásköltészet magas fokon teljesíti művészi hivatását.

ÉRDY GYŐZŐ: Nagybányarét, tanbánya

SZIJ REZSŐ

Nagy Gyula művészete

1922-ben született Várpalotán, elszegényedett kisparaszti-kisiparos családból. Édesapja nem sok érzéket árult el az örökölt pár hold megműveléséhez, pedig apái, mint jobbmódú gazdálkodók, értettek ahhoz, hogyan kell a mostoha palotai földet eredményesen megmunkálni. Így aztán megpróbálkozott a kisiparosi mesterséggel éppúgy, mint a bányamunkával, hogy aztán a Péti Nitrogénműveknél kössön ki, mint gyári munkás. Ha a fia által festett portréját nézzük, mindez leolvasható róla: félparaszti, félmunkás vonások az arcon; kusza hajzat, barna arcbőr, messzeérő tekintet – a belső nyugtalanságra vallanak. A feleségét korán elvesztő férfiú küzdelmes élet során nevelte népes családját. Nemcsak láthatta fia indulását a művészpályán, hanem tapasztalhatta azt is, hogy a palotai bányászok, a péti gyárvezetőség hogyan áll fia beérő tehetsége mellé.

Mindjárt főiskolai tanulmányai első évében, 1942-ben résztvett a firenzei nemzetközi pályázaton, amelyre a Főiskola 15 társával együtt jelölte, köztük Bótos Sándorral, Eigel Istvánnal, Hantay Simonnal és Sarkantyú Simonnal. A nagyon nehéz mezőnyben *Őnarckép*-ével az első díjat nyerte, amit kizárólag a kép művészi kvalitásainak köszönhetett, hisz a háborús viszonyok között a politikai áramlat éppen nem kedvezett az őnarcképnek ott, ahol mások németeket dicsőítő, harci jeleneteket ábrázoló képekkel szerepeltek ellenük, irányított erőteljes propaganda kíséretében. A díj eredményeképpen az 1942–43-as tanévet, mint ösztöndíjas a firenzei akadémián tölthette, ahol 1943-ban diplomát kapott és kiállítást rendezett a Palazzo Strozzi-ban. Tanárai, Felice Carena és Primo Conti, évtizedek múltán is megbecsüléssel fogadták egykori tanítványukat.

1943-ban hazaérkezett s egyideig a Főiskolán Burghardt mellett lett tanársegéd. A nyári szünidőben rendszeresen látogatta a miskolci művésztelepet, legutoljára 1944 nyarán dolgozott ott, amikor *Pásztor* című képére megkapta Miskolc város 1000 pengős díját. A frontot 1945 márciusában Várpalotán vészelte át, utána 1945 őszétől folytatta tanulmányait a Főiskolán, de Burghardt mellett más mestereket is látogatott, akik közül Rudnay Gyulára s különösen Szőnyi Istvánra gondol vissza el

nem múló hálával. Az utóbbinál, amikor jelentkezett, a mester csak annyit mondott: már régen vártam magát. – Félévet Berény Róbert mellett is eltöltött.

1948-ban megnősült, s azóta Várpalotán él. Éveken keresztül innen járt a fővárosba – sokszor hetenként többször is – részint eleget tenni megbízásainak, részint pedig ellátni közeleti funkcióit. 1954–1956 között a képzőművészeti szakosztály titkáraként tevékenykedett, s mind emberi, mind művészetpolitikai vonatkozásban emelt fővel nézhet vissza küzdelmeire, melyeket az 1955 előtti évek sivár képzőművészeti programjával, valamint az egyre jobban érezhető nyomorúság ellen vívott. Természetesen ebben a harcban csak felőrlődni lehetett. – 1958 után tevékenyen közreműködött a Veszprém megyei képzőművészeti munkacsoport létrehozásában és munkájában.

1956 után többször járt Olaszországban. Megfordult majd minden jelentősebb városában, hogy lássa a középkor és a reneszánsz nevezetesebb alkotásait. Festői érdeklődése vonzotta ahhoz a földhöz, amelyen első nemzetközi sikerét aratta, s az olasz föld később sem maradt hálátlan hozzá. 1958-ban, ebben az anyagi helyzete és művészi fejlődése szempontjából egyaránt válságos időszakban majdnem egy évig tartózkodott Itáliában. Firenzében a festő-akadémián jól sikerült kiállítást rendezett (40 képet állított ki.) Hazafelé elidőzött Párizsban és Bécsben. – Olaszország mellett járt még – 1956 tavaszán Kievben, Moszkvában, Leningrádban, szerelme azonban – szülőföldje mellett – Olaszország maradt. 1963-ban újra felkereste, két hónapig tartózkodott olasz földön, ismét Bécsen keresztül érkezett haza.

Nagy Gyula majdnem minden országos jellegű kiállításon résztvett. 1948-ban a Szinyei Társaság *Fiatalok* című kiállításán szerepelt a Nemzeti Szalonban, 1955-ben a *Csók Galériában* rendezett gyűjteményes kiállítást. 1961 szeptemberében a Vegyipari Dolgozók Csók Galéria-beli kiállításán 19 képpel. 1962-ben a *Művész a gyárban* című tárlaton, 1963-ban pedig egy válogatott magyar anyagot tartalmazó berlini kiállításon szerepelt. Az utóbbin *Szentér* című képével. Ez év szeptemberében ugyancsak a Csók Galériában a *Bakony–Balaton* című kiállításon több képe volt látható. Az 1963-as veszprémi őszi tárlaton állította ki *Fiatal vájár* és *Nyári pihenő* című alkotását. Közben Várpalotán és Pétfürdőn is bemutatta képeit. A *Vidéken élő képzőművészek* I. és II. kiállításán, az előbbin a *Kiránduló bányászcsalád*-dal, és az utóbbin *Cserták* c. képével szerepelt, s természetesen a nagy országos kiállításoknak is állandó résztvevője. A IV. Magyar Képzőművészeti Kiállításán két nagyméretű kompozícióját: *Leszállás előtt a bányában*, *Inotai Erőmű* és *Kohó* című képét, az V. kiállításon *Felszabadulás* című képét mutatta be.

Hosszú ideje az év nagyobbik felét Várpalotán tölti, csak a nyári hónapokra költözik le a Balaton mellé, alsóörsi kis nyaralójába. Felváltva festheti így kedvenc témáit, egyfelől Várpalota házait, utcáit, kertjeit, gépektől fölsebzett földjeit, árkokkal szaggatott dombjait, az erdős, sziklás, kopár Bakonyt, másfelől – Alsóörsön – a mindig új színekben fürdő Balatont és környékét.

Tájképfestészetének ezek fő ihlető forrásai. Az 1953-i nemzeti kiállítás tájképpályázatán elnyerte a Művelődési Minisztérium I. díját, Nyíradon festett képei bemutatása után pedig addigi munkássága elismeréseként 1963-ban megkapta az Egry József díjat. A díj Dunántúl legigényesebb képzőművészeti díja. Az alapítás indoklásában nem ok nélkül olvashatók a következő mondatok: „Az Egry-díj országos főhatóságú és a művészeti közelet által is elismert képzőművészeti kitüntetés. Ezért a bizottságnak nem egy rövid alkotói periódus, hanem egy művészi pálya fejlődését és eredményeit kell mérlegelnie a díj odaítélésénél.”

*

Első nagyszabású alkotásán, a *Bányászszékházban* a hajópadlóból készült homorodó falakra festett képen a bányászélet és sors elevenedik meg s mind a tematika, mind a kidolgozás magán viseli az 1950-es években erőltetett felfogásmód bélyegét. A tematikát illetően a kötelező rekvizitumot, a régi elnyomás ábrázolása mellett a felszabadulást, felfogásban pedig a fotószerűséget. De rögtön hozzá kell tennünk azt

is, hogy mindkettőből csak kevés érvényesül. A tematikus részek a leggyengébbek, tartalmilag és festőileg egyaránt. Ahol viszont festői fantáziáját szárnyra engedte, főleg a természetbe helyezett jeleneteknél, ott szép lírai részleteket ért el. Emberábrázolásán érezhető a nagy mesterek hatása, elsősorban Szőnyié. Az egész mű sajnálatos színbeli egyhangúságát a sok meztelen test egyszínű bőre okozza. Merészebb színlelentekeket viszont nem alkalmazhatott, mert a bejárat szűk tere azt nem tette lehetővé.

A hatalmas kétrészes mű így is az 50-es évek egyik legsikerültebb falfestménye, számos bravúros részlettel. Annyi esztendő múltán is több benne a dicsérhető részlet, mint az elmarasztalható.

Már ez a munkája is, akárcsak a *Pásztor-ember* (1942), világosan mutatta, hogy Nagy Gyula a hazai festészetben gyökerezik s nem is kérhetünk tőle számon mást, mint amit hitelesen, lényegéből folyóan, őszintén, a művészet rangján adni képes. Szerencsére nála a belső igazság, a művészi tehetség és az alapos mesterségbeli tudás egymás kezét fogja. S mivel művészete a magyar hagyományokból nőtt ki, benne magunkra ismerünk s így érthető, ha nem kapkod a gyorsan változó nyugati képzőművészeti divatok után.

*

Az iskolázottság, a mesterségbeli felkészülés, az alapos diszciplína azonban elengedhetetlen. Ennek szabályai csak ott vezetnek zsákutcába, ahol élmény, eredetiség és ízlés nélkül érvényesülnek. Nagy Gyula a régi nagy mestereket jellemző komolysággal vállalta a diszciplína követelményeit.

Alkotó munkásságát veleszületett tehetsége, valamint a földrajzi (táji) és társadalmi-szociális viszonyok határozták meg. Az előbbinek köszönhetette művésszé fejlődését, az utóbbiak művészete tematikájára bizonyultak elhatároznak.

A téma színben egyhangú. Várpalota kopár, erdőtől erősen megrikult környéke a festői vénát erősen próbára teszi, különösen akkor, ha a művész nem textília módján absztrahálja képpé a kijelölt táji részletet.

A látszólag élettelen, a mostoha természet által kövekkel, kopár sziklákkal betetett földeken mi szépség is teremhetne a művész számára, kivéve a gyorsan elmúló tavaszi virágzást és az őszi hervadás lázadó színvilágát? Hónapokon keresztül csak a tehénfarkkóró sárga virágain akadhat fönna a szem, azon is leginkább csak a napfelkelte még tiszta levegőjén, amikor mint száz meg száz gyertya – csak éppen nem halottak napján – sárgállik az elhanyagolt, elvadult mezőkön, az utak szikkadt partcldalain. S íme, a művész, a természet hiányzó festői szépségei helyett maga teszi széppé azt, ami nem kívánatos mint természeti jelenség, ami inkább elijesztő, semmint vonzó. Mert maga a művészet szép, akármit ábrázol is. Így szépülnek meg a bányagépektől fölmart földek s Várpalota-Felsőváros nyomorúságtól tépázott ósdi házai.

Azonban a Balaton, mint igazi élmény még hátra van: eddig csak ismerkedett vele, próbálgatta elkapni nagy pillanatait éppúgy, mint intimebb árnyalatait, s bármilyen logikusan illeszkednek is képei sorába a Balatonnak inkább csak a parti szegélyét megörökítő képsorai, az igazi fellobbanás még ezutánra várható. Mégsem jelenti azt, mintha balatoni képeit el lehetne hanyagolni munkássága számbavételekor. Semmiesetre sem, sőt, az a körülmény, hogy a víz tükre, irizáló játéka háttérbe szorul, s a hangsúly a part vidékére, az ember formálta környezetre, ember és a tó kapcsolatára esik, ez logikusan következik Nagy Gyula szemléletéből. Egry József érdeklődésének középpontjában a víz állott, annak a fénnel való kapcsolata, minden egyéb azután következett. Nagy Gyula még nem a Balaton festője, hanem a balatonmenti tájé. Ami alsóörsi tanyájának teraszáról belátható a part mellett, eddig ez következett vásznain. Ezért ezek a képek stílus tekintetében nem ütnek el egyéb tájképeitől, legfeljebb a föld eső utáni vörös színe, szemben a Bakony szürke-fekete földszínével. Amelyik képén a tó tükre jelentősebb szerepet kap, az előtér vadvirágokkal, fákkal, házakkal tűzdelt világa ezeken is hangsúlyos. Balatoni képeivel szerepelt a VI. vészpremi Őszi Tárlaton (*Halászfalu, Balatonpart és a Balaton Alsóörsnél*).

*

A tájkép fogalmába az iparvidék is beletartozik, ahogy a városképből sem hagyható ki a benne működő gyárüzem sem. A külszíni bányászat, amely ezekben az években tájalkító tényező, átformálja a természetet s nem hagy maga után vidámitó képet. A tájnak ezt a változó képét Várpalotán a felszíni bányászatban, Nyíradon a bauxittelegeken érdeklődéssel ragadta meg. Okát talán éppen abban találjuk, hogy már apja mellett ismerkedett a bányával, vagy talán abban az erkölcsi motívumban, amelyre már történt hivatkozás: a palotai bányászok anyagi támogatásában.

A gondolati tartalmak inkább üzemi képein jelentkeznek. Mivel korának gyermeke, a gépek, a laboratóriumok világa nem lehet tőle idegen, s a Várpalota elmúló paraszti világának megörökítése mellett az üzemek különféle – gőzös, füstös – színekben fürdő gépei, kémiai eszközei, folyadéktól csillogó csövei, türelmet igénylő munkafolyamatai fokozott hangsúlyt kapnak festészetében. Ezeken a vásznanak a munka tiszteletét érezzük nem harsogóan, éppen ezért lépnek közel hozzánk, bevezetnek a munka műhelyébe, a laboratóriumok értelmes világába. Így lesz emberi az a világ, amely üzemi témájú festészetében a művészet nyelvén revelálódik.

A művésznek nem könnyű lelket lehelni a gépbe, amelynek kapcsolata az emberhez a versek ellenére sem olyan poétikus, mint mondjuk a földművelés hagyományos eszközei.

A gyárban, az üzemben minden egy cél, a termelés érdekében áll – s a munka közben egy valami mindig állandó: a gép, a gépi felszereltség. Az üzemből nem lehet tetszés szerint részeket úgy kivágni, mint a természetből, ha csak apropónak nem fogja fel a művész azt, amit lát. A gépteremben a téma adva van, vagy a gépre, vagy az emberre esik a hangsúly, vagy a kettő egymáshoz való viszonyára, de az objektív körülmények minden esetben adottak. Mármost a témához számos út vezet s a festői útnak nemcsak két oldala képzelhető el. Ez az oka annak, hogy számos képen ugyanazt a gépet, vagy gépsort látjuk viszont, ez az eset áll fenn 1964. őszi veszprémi kiállításon szerepelt képei egy részénél is. Nem egy téma többféle variációról van tehát szó, hanem minden esetben új kiindulásról, új erőfeszítésről, hogy még mélyebbre hatoljon az üzem s a benne folyó életnek a lényegébe.

Az 1962-ben a *Művész a gyárban* címen a Csepeli Munkás-otthonban kiállított képeiről állapította meg a sajtó, hogy „a pétfürdői gyár szenterét és a műtrágyagyár színes ablakok tüzes foltjaival tarkított részletét ábrázoló festményeiben már érezzük a folyamatot, amely a tehetséges festőt a témának megfelelő szervezettebb formarend kialakítására szorítja.”

A laboratóriumi képein elsősorban a színek beszélnek, maga a téma meglehetősen passzív. Mert a csövekben végbemenő folyamat nem látható, s azt a művész sem tudja láthatóvá tenni, hacsak nem szürrealista módon, amire viszont Nagy Gyula nem vállalkozik. Élet, mozgás ezért akad kevés a pétfürdői munkásszálláson látható gyűjteményének laboratóriumi keretből merített képein. Láthatóak az alakok, de mit tehetnek azok is? Ülnek, figyelnek, csendben, szinte mocnástalanul dolgoznak. Annál jobban beszélnek a színek. Nem bontja fel a valóságot, folt-szerűen ábrázol, amelyeken kolorizmusa valósággal tündököl. „Nagy Gyula legtöbb műve azt inutálja, hogy festőjük az üzem életében új színélmények forrására talált. A színes üveglablakokon átszűrődő fény, egy laboratórium színes folyadékokkal teli edényei ihlették nem egy képét. Az így felfedezett új színeket sikerrel építi bele régebbi színskálájába. Több vásznán a hasonló ábrázolásoknál szokatlan intim hatás tűnik fel. Ezeken szándékosan egy-egy kisebb üzemsarkot választ ki, melyben teljes otthonossággal mozog emberek és tárgyak között.” (*Argon-üzem, Olajozó nő*).

A várpalotai Szénbányászati-, a syrádi bauxitbánya, és az inotai Alumíniumkohó Igazgatósági épületében, valamint a pétfürdői légényszállóban számos üzemi tárgyú képe látható. Az utóbbi szépen berendezett könyvtártermében lévő nyolc képből álló kis gyűjtemény nemcsak mennyiségével tölti meg a falakat, hanem szakmai kvalitásaival is az üzemi témájú festészet legjava hazai terméséhez tartozik. Ezekhez az üzemekhez szocialista szerződések kötődtek. Ez a válogatott anyagot tartalmazó gyűjtemény önmagában is egyik legnagyobb képzőművészeti értéke Várpalotának s kevés művész és város dicsekedhetik hozzá hasonlóval. A pétfürdői

legényszálló képeit 1961–1962-ben, a nyirádiakat 1963-ban, az inotai kohó képeket 1964–65 folyamán festette. A kohó a XX. század Dante-pokla, – mondotta a festő – nagyszabású, monumentális. Hatalmas energia halmozódik fel nemcsak az anyagban, hanem az emberi munkában is. Éppen az ember hősiessége indítja Nagy Gyulát arra, hogy üzemi keretben megörökítse. Valamennyi gyári képe festőiségeivel ragadja meg az embert, amellet, hogy a téma is kultúráltn komponált valamennyin.

A fenti képeken kívül még számos üzemi alkotását őrzik a város gyűjtői, köz-hivatalai és vállalatai, valamint országos intézmények (Magyar Tudományos Akadémia, Országos Tervhivatal, A miniszterelnökség titkársága, Pénzügyminisztérium, stb.).

*

Feltűnő, hogy az ember többnyire hiányzik a tájképekről s hogy az üzemi képeken sem tolakszik előtérbe. Ennek számos oka közt bizonyára szerepet játszik portréfestészete is, mert ebben közvetlenebbül ragadhatja meg az embert s iránta való érdeklődését hiánytalanabban elégítheti ki. Egyéb élőlények is ritkán lépnek színre, kapirgáló tyúkok, libák, paraszti szekérben ló... Cséplőgép mellett paraszti udvarban, az emberek csak staffázszerűen tűnnek elő.

Érzelmi tartalom főleg *portréin* jelentkezik. Lírai ellágyulással, érzelmességgel, akárcsak a színek megválogatásában is, nála nem találkozunk. Művészetével kapcsolatban némelyek nem minden ok nélkül vélnek rokonságot felfedezni Nagy-bányával, s ez a rokonság portréfestészetén is észrevehető. Mivel teljes lendülettel adja át magát az alkotásnak, valami vad, mámoros belefelejtkezéssel, amikor a festésen kívül semmi egyéb nem tudja érdekeln, ezért a kifejezés – a színek felrakása, hangolása –, a pasztózus ecsetjárás néha már a nyerseségig erőteljes. Éppen ez a szenvedélyesség az oka annak, hogy némelyik képén a befejezetlenség erődik, noha pillanatig sem szorul bizonyításra, mily alapos tud lenni a részlete-

NAGY GYULA: Róma

zésben is. Ha a képek nem árulnák el, mennyire ura az anyagnak, mily kitűnő ismerője a technikának s mily leleményesen képes kivételes tudását a képformálás szolgálatába állítani, talán valami őserő jelenlétét volnánk hajlandók feltételezni, ha nem félnénk e szó hallatára a félremagyarázástól. Kifejezőképessége minden területen képes megragadni az anyagszerű finomságokat s azokat megfelelően szerephez juttatni.

Portréfestéssel létezik lefestő módon éppúgy, mint a lényeges elemek summarizálásának eredményeképpen. Nagy Gyula inkább az előbbi módszert alkalmazta eddig, talán a rendelések is így hozták magukkal. (Varsányi Ferenc, Id. Reickhardt Mihály, Holló Miklósné, aztán a Férfiarcok I., II., az Olasz lány, Parasztlány, Kislány piros blúzban...) Ennek a módszernek kétségtelenül előnye az erős portré-szerűség, amely mind akadémikus, mind impresszionista hangnemben sokféle lehetőséget biztosít a művészeknek. Ő mindkét felfogással él, noha korunk merészebb formanyelvén edzett műértői izgalmasabb hangot várnak. Félreértés ne essék, nem divatosabbat, hanem olyat, amely az ember néző- és látóképességét jobban megmozgatja, szellemi tevékenységre indítja, mert eszközei kevésbé megkopottak. Nem mondhatjuk, hogy Nagy Gyulának ehhez nincs érzéke, inkább csak idő és alkalom kérdése, hogy mikor él ezzel az absztraháló, kiemelő s ily módon összegező módszerrel. A hagyományos portréfelfogásból következik, hogy a portrék nem elnagyoltak, nem is naturalisták a kicsinyességig, s mernek hasonlítani azokhoz, akiket megörökítenek. Emellett képek, azaz műalkotások is. Pátosznak, hatásvadászatnak nem találkozzunk nyomával, mégsem szenvtelen az ábrázolás. Nagy Gyula palotai parasztoikat, bányászokat, értelmiségieket megörökítő portréi máris történeti értéket jelentenek, s évtizedek múlva – képtári keretben – sok mindenhez szolgáltatnak történeti forrást, vagy kiegészítést.

*

Annak ellenére, hogy az otthon a családi élet melegével segíti művészetében, a szobabelső, enteriőrök, műtermi részletek elég ritkák. Talán még a lélek mélyén érelednek s várnak megformálásra. *Zongoránál* c. képén – álmodozó délutánok békéje ömlik el, s ha nem árulná el formanyelv, Kosztolányi korai költészetének hangulataiban ringatóznánk.

Néhány csokor virág, (*Naprátorgók*) két kislánya közül az egyiknek arcmása, mindössze ennyi utal az otthonra és lakóira. Még az asszony is hiányzik, de hát nem az-e az ideális, ha a múzsa csendben vesz körül valakit, akinek az ügyével azonosul, ha léptei nem hallatszanak, ha még vásznakon sem mutatkozik, ha kellő tapintattal tud kilépni a háttérből s oda ugyanúgy vissza is vonulni?

De ha az otthonoszerű enteriőrök hiányoznak is, ne feledjük, hogy a laboratóriumi képek jó néhányát felfogadhatjuk enteriőröknek is. Üzemi enteriőröknek.

Szólnunk kell Nagy Gyula grafikai munkásságáról is. A Múcsarnok rendezett a Bányászszékházban grafikaiból önálló kiállítást, s az 1965. évi Fényes Adolf teremben, valamint a veszprémi képcsarnokban rendezett kiállításán mutatott be néhányat. Olaszországi útjain filctollal rajzolt, akkor az még újszerűen hatott, később nem vette a kezébe, visszatért a tusrajzhoz, amelyet rézkarcszerűen is kitűnően érvényesít. Mégis, a fentiek ellenére grafikus oldaláról még alig ismerik, pedig rajzai nemcsak nagy számukkal, változatos tematikájukkal érdemelnek figyelmet, hanem rajzbeli kvalitásukkal is. Mennyiben csak grafikák a rajzai, s mennyiben érvényesül rajtuk a festői elem – ez lehetne az első elvi, tehát vitatható kérdés. Megtagadja-e magát a festő, amikor rajzol, grafittal papírra, tüvel rézlemezre? Egyáltalán nem! *Rézkarcain* éppoly szeretettel vezeti a tűt, mint az ecsetet festményeit. Megjelenik rajtuk a gépek, gyárudivarok festőivé oldódó világa. Ugyanakkor a zsánerjelenet sem idegen tőle: 1964-ben a Képzőművészeti Alap rendelt nála családi-tanácsi ünnepekre rézkarcokat. Ezeken sem tagadta meg festői látását.

*

Már pályája elején is feltűnik, hogy a korszerűség nem nagyon izgatja, gyorsan túljutott az izmusok ragályos betegségein, azok maradandó nyomot nem hagytak képein. Korszerű az, ami jó – vallja kissé leegyszerűsítve a problémát, mégsem minden igazság nélkül, hiszen ha a korszerűn a csak divatost értjük, akkor a vitának valóban nem sok tere nyílik.

Nagy Gyulát a problémák érdeklik, nem a hetenkénti stílusváltások, hisz ez utóbbira a zsonglőrök is képesek. Úgy érzi, van még ideje, s ezért kiéli azt a formavilágot, amelyhez fejlődése során elérkezik, s úgy lép tovább a divattól függetlenül. Főleg 1963 óta előszeretettel használja az okkersárgát, s mert kitűnő minőségű festékekhez jutott, kéjjel aknázza ki lehetőségeit. A bársonyosan érzékeny barnák, a szinte zsírban úszó okkerek, haragos zöldek, a hó tisztaságával világító fehérek – ezek az uralkodó színei. A haragos, vad, sőt nyers zöldeket egyidőben nagyon kedvelte, szinte Garcia Lorca imádatával: „Zöld, szeretlek, zöld imádlak. Zöld szél. Zöldbe borult ágak”. A zöldek úgy igázták le, mint valamikor a nagybányaiakat. Annál fukarabban bánt a kéekkel, s csak az utolsó egy-két évben jelent meg vásznain a lila, amelytől éveken át valósággal iszonyodott. 1964-ben festett alsóórsi képei némelyikének előterén néhány lila bokor is felbukkanik. A levendulák lilái itt nem a tihanyi mezők szintengerével kápráznak, mint Bartha László tihanyi képein, hanem csak mint élénkítő foltocskák, de a kolorizmus gazdagodását jelezve.

Nagy Gyula csöndben, de mondhatni kegyetlen szívóssággal és következetességgel dolgozik. Par excellence festő, aki valósággal belebetegszik abba, ha mást kell csinálnia, éppen emiatt nem ismeri a csendes óra örömét, a magába vonuló medáliás békességét, inkább a lázas bódultságot, amelyben csak a lényeg láto tudat figyel a művész mondanivalóira. Maga is azt mondja, eddig még nem sikerült szövetségre lépnie a nyugalommal. Pedig visszapillantva hosszan sorjázó műveire, joggal tölthetné el egyfajta meglepedettség. Megállásra azonban nemcsak hogy nem gondol, hanem ellenkezőleg, úgy érzi, a férfimunka ezután következik. S igaza van. Nem téveszti szem elől, hogy elmélyülés nélkül nincs igazi nagy alkotás. Az elmélyülés egyik módja az éppen soron következő lehetőség végletekig menő kihasználása, akár a motívum, akár a festék (okkersárga), akár az őt éppen uralma alatt tartó festői felfogás legyen is az, ami kínálja a lehetőségeket. Ebből születnie kell összegezésnek is, amikor a legjobb művek valóban összefoglalóan zárnak le egy-egy periódust, témakört, színuralmat. S akkor lehet tovább lépnie annak, aki nem egyetlen lapra tett fel mindent. Már pedig Nagy Gyula eddig is széles skálán próbálta ki festői erejét.

HEITLER LÁSZLÓ

Művészek, művek és műgyűjtők

Dr. Tompa Kálmán képzőművészeti gyűjteménye Veszprémben

Rudnay Gyula valamely alkalommal megkérdezte egyik főiskolai növendékét, akkor is festene-e, ha egy lakatlan szigetre kerülne. – Igen – hangzott a tanítvány lelkes válasza. Mire a mester: Kinek, édes fiam, kinek...?

Talán nincs is a világnak igazi művésze, aki alkotását ne embertársainak szánná. A mű halott, míg nem talál szellemét befogadó, megértő élvezőre. Minél nagyobb a világról szóló és a műben felhalmozott szépségek felfedezőinek, élvezőinek tábora, a művész és alkotása annál inkább elérte célját: szépségek feltárásával, esztétikai örömek szerzésével hozzájárul világunk, életünk gazdagításához.

A művészeti alkotások elvileg az egész emberiséghez szólnak. Ebből következik, hogy minden ember válaszol valamilyen formában a mű hozzá intézett szavára: lelkesedik érte, tiltakozik ellene vagy közömbösen lép tovább. Egyik jeles festőnk találon mutat rá, hogy a műélvező szellemére, felfogására nézve árulkodóbb az, hogy mit dicsér, mint az, hogy mit szid. Mennyivel inkább nyílt vallomás a – többnyire anyagi áldozattal járó – műgyűjtés.

Évezredek óta királyok, fejedelmek, pápák, világi és egyházi hatalmasságok pártolták önző vagy önzetlen módon koruk művészetét. A kétezzer év előtti *Caius Cilnius Maecenas* palotát építtetett a művészeteknek. Minden korban akadt néhány emelkedett szellemű mecénás, aki pártolásával hozzájárult a művészetek, így az egyetemes kultúra fejlődéséhez.

A polgári társadalom, különösen a kapitalizmus kialakulása fordulatot jelentett e téren is. Lassanként kezdett teret hódítani az a szemlélet, mely elsősorban nem a mű szellemét, hanem anyagi értékét tekintette mércének a gyűjtésben. A tőkés szellem nem engedhetett nagy helyet a bizonytalan anyagiakkal járó kortárs-pártolásnak: régi, biztos árfolyamú értékeket keresett. Elfordultak a gyűjtők az élő alkotóktól. A művész – megbízás híján elvesztette a társadalommal való közvetlen kapcsolatát – „raktárra termelt”, és várta a megértést, a felfedezést. (A sekélyes igényeket kiszolgálók iparoshadáról itt ne essék szó.) A művészeti és társadalmi haladást egyaránt szolgáló alkotók mecénásai elsősorban a haladó értelmiség köréből kerültek ki, akik a művészek eszmei és anyagi támogatására vállalkoztak. Tettük értéke nagy, mivel a régebbi korok és a kortárs művészek alkotásainak összegyűjtése az egész nemzet szellemi értékeinek megőrzését jelentette. Többségüket nem a fel-futó árakra, anyagi haszonra spekuláló számítás, hanem a művészet igazi szeretete vezérelte.

„Négy évtizede szolgálom – szívem legmélyéből és minden tehetőségemmel – az emberszeretetet és a művészetet. Hangsúlyozom: négy évtizedes orvoséletem alatt áhitattal felszaporított magángyűjteményem a művészek és művészetek iránti olthatatlan szeretetemből, hűséges ragaszkodásomból, az egész egyetemes művészet teremő ereje előtti alázatos hódolatomból származik – nem vagyonból, sem feles pénzből.” Ezekkel a szavakkal kezdi megható vallomását dr. Tompa Kálmán belgyógyász-főorvos képzőművészeti magángyűjteménye veszprémi kiállításának katalógusában. Nem lehet véletlen, hogy az orvosok között található legtöbb műpártoló manapság. A jó orvosban is legyen meg az együttérzés, az átértés melege, lásson bele betege lelkébe, ahogy a műértő is attól válik a mű értőjévé, hogy megsejti, megérzi az alkotásban a művész érzelmeit, gondolatait.

Dr. Tompa Kálmán kizárólag magyar mesterek alkotásait gyűjti. A *Bakonyi Múzeumban* bemutatott 87 mű csupán egyharmada egész anyagának. A kezdetben ajándékba kapott és alkalmilag vásárolt művek mellé később szisztematikusan kereste az újabb alkotásokat. Arra törekedett, hogy nemzeti festészetünk egészéről hiteles képet nyújtson gyűjteményére, ennek keresztmetszetét adja a helyszűke miatt harmadrésznél megálló válogatás. Erénye a gyűjteménynek, hogy gazdája nem a hírnevet, hanem az alkotást tekintette gyűjteménye gyarapításánál. A XIX. századi festészetünk kezdetétől napjainkig élő alkotók mindegyikét rangos, nem egy esetben legjobbjaik közül való művek képviselik.

Orlay Petrich Soma erős felindulástól, széles gesztusoktól hullámzó képe, a *Zách Felicián* legjobb műve alkotójának. Borsos Józsefet 1850-ből való *Virágcsendélete*, Barabás Miklóst *Pusztai tája* és *Őnarcképe* képviseli. A *Pusztai táj* (akvarell), az első igazán művészi erejű Alföld-ábrázolás, tizenöt évvel előbb készült (1838) az összevetést önként kínáló *Markó* festményénél. Ugyanebből az esztendőből való önportréja közvetlenebb, megnyerőbb ábrázolás, mint a három évvel későbbi prémesbundás reprezentatív. Paál László korai, 1864-ben festett *Marosmenti tája* mutatja, honnét indult el jeles erdő-festőnk. *Fák* c. rajza jóval későbbi törekvéseit szemlélteti. Benczur Gyula *Nőrabló kentaurja* önmérséklést csak ritkán tanúsító alkotójának jobb munkái közül való. Glatz Oszkár mély emberségű *Kosárfonója*, és a vöröseket is barnákká váltó, sötétekből fehéreket kivillantó Rudnay Gyula *Cigányasszony* gye-

rekkel és a költői hangulatú *Lovasok* c. olajai előadásmódjukban különböző, emberközpontú szellemükben azonban rokon világot szólaltatnak meg.

A nagybányai művészet alkotásaiból gazdag anyagot vonultat fel a tárlat. Ferenczy Károly piktúráját a még müncheni idejéből való, hároméves szösze kislányáról (*Noémi*) 1895-ben festett portréja és a *Tékozló fiúhoz* (1908) készített egyik vázlata képviseli. Réti István négy bemutatott képe közül a megható *Kenyérszelés* (1906) emelkedik ki, Hollósytól pedig a remek *Boglyák* (1912).

Tornyai János *Juss-variációiból* talán a legenergikusabbat örzi Tompa Kálmán. A szerelemről fékezett szenvedéllyel és szeméremmel valló Gulácsy Lajost *Eksztázis* c. olaja idézi emlékezetünkbe.

A gyűjtemény legnagyobb darabja Csontváry 1903-ból való műve, a *Római híd Mostarban* kiemelten kapott helyet a kiállításon. Az iskolákhoz, csoportokhoz nem sorolható művészek közül még Nagy István és Mednyánszky László alkotásait kell megemlítenünk. Mednyánszky két korábbi képe (*Alkonyati hegyoldal*, *Fértitej*) mellett élete végén alkotott harctéri képeinek egyik nagyszerű darabja is itt van, a *Lövészárok két halott katonával*.

Rippl Rónai József két kiemelkedő értékű munkáját, az 1895-ből való *Alkonyat egy intim szobában*, és a tizenöt évvel későbbi, úgynevezett „kukoricás” módon megfestett *Park aktokkal* címűeket láthatjuk a tárlaton. Az utóbbi egyben a magyar szecessziós festészet remek darabja.

Nagy Balogh János, Fényes Adolf és Holló László kitűnő önportréi tűnnek ki a magasszintű átlagból, továbbá Egry József lépő mozdulatú *Balaton halászai*, Derkovits Gyula *Alvó lovas* (1921) és *Vásár* (1929) és Gadányi Jenő *Zöld ták, sárga tények* című, modern eszközökkel megfestett képe kíván említést.

A ma élő művészek munkái közül Barcsay Jenő rajza és *Sötét táj* c. olaja, Bernáth Aurél: *Önarckép*, Domanovszky Endre: *Csónakos holdfényben*, Szentiványi Lajos: *Vízparti táj*, Szántó Piroska: *Kukoricák* c. festményei és Borsos Miklós bronz domborítása, a *Sírató asszonyok* látható a kiállításon. Szántó festményén az absztrakt előadású növények mint groteszk balettet lejtő figurák jelennek meg a napfényt idéző háttér előtt; Borsos művén pedig alig eltérő mozdulatú, görcsös kezekkel arcukat elrejtő asszonyok oszlopai állnak sorban, teret éreztetve.

Utoljára ejtünk szót a már életében klasszikussá vált Ferenczy Béni gyermekfiguráiról, *Két nő fürdőben* c. kompozíciójáról és érmeiről.

A felsoroltakon kívül még sok neves művész – Aba Novák, Csók, Czigány, Czóbel, Deák Ébner, Iványi Grünwald, László Fülöp, Lotz, Márffy, Mészöly, Munkácsy, Nemes Lampérth, Perlmutter, Révész, Székely, Szinnye, Szőnyi, Thorma, Vajda, Vaszary stb. – szerepel egy vagy több szép munkájával a gyűjteményben, illetve a tárlaton.

Dr. Tompa Kálmán gyűjteménye átfogó képet ad a XIX. és XX. századi nemzeti festészetünkről. (A Magyar Nemzeti Galéria sok esetben kéri segítségét egy-egy magyar mester műveinek bemutatásához.) Ezt hangsúlyozta a válogatás és Péter Márta rendezése, amely a nem mindig ideális világítási viszonyokhoz is jól alkalmazkodva kereste és találta meg az egyes képek megfelelő helyét.

A magángyűjtemények értékes pártoló és megőrző szerepük mellett némileg akadályozói is a művek igazi érvényesülésének, amennyiben csak egy szűk kör számára hozzáférhetőek.

A művek pedig – mint előljáróban is említettük – minél nagyobb nyilvánosságra szülnének. Az ellentmondást megszüntetni igyekvő szép szándékot hirdeti a veszprémi tárlat rendezőinek nyilatkozata, mely szerint dr. Tompa Kálmán gyűjteményének bemutatásával *Magángyűjtők – magángyűjtemények* címmel sorozatot indítottak. Ezek után bizvást remélhetjük a gyűjtő óhajának valórválását: „Ha csak kevéssel is hczzájárultam gyűjteményem kiállításával a látogatók művészetszemléletének fejlődéséhez, a Szép kultuszához, a művészek még nagyobb megbecsüléséhez, a művészetek istápolásához, megrendezni érdemes volt és igazi cselekedet.”

Dr. Szabó Pál Zoltán

HAMAR IMRE: Barta Lajos

KOPRÉ JÓZSEF: Emlékeim a Szabad Szóról

BATA IMRE: A kiközösített üdvössége

Dr. Szabó Pál Zoltán

1901–1965

1965. július 24-én – nagy veszteségére hazánkban – lezárult egy rendkívül tevékeny, tudományos munkában és közéletben eltöltött gazdag élet. Szabó Pál Zoltán, a földrajzi tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének igazgatója, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke, továbbá még számos dél-dunántúli és országos tudományos és társadalmi egyesület elnökségi tagja, 64. életévében meghalt.

Pécssett született és itt is temették el. Kutatásainak célja is, kevés kivétellel, ez a város, Baranya megye és tágabb környezete. Dél-Dunántúl volt. Nagyobb távolságban is az analógiát kereste azokkal a témákkal, amelyek ehhez a tájhoz tapadtak, s amelyek e föld geográfiai, geológiai és társadalmi adottságaiban gyökereztek.

Vérbeli geográfus volt. Már egyetemi hallgató korában szívvel, lélekkel és mélységes hivatásszeretettel a földrajztudomány szolgálatába állt.

Egyetemi tanulmányait részben Budapesten, részben Pécssett végezte az idehozott, majd továbbfejlesztett bölcsészettudományi karon. Tanulmányai befejeztével Prinz Gyula tanszékén tanársegédként kapcsolódott a felsőoktatási munkába. Magántanárként is a Pécsi Bölcsészkar habilitálta 1932-ben. Fél évet Zürichben töltött, ahol a nagy hírű geológus, Albert Heim előadásait hallgatta és Fritz Machatschek földrajzi intézetében dolgozott. Felkészültségét az Alpok orogén mozgásának, illetőleg a glaciális és interglaciális korok ilyen vonatkozású összefüggéseinek vizsgálatával próbálta ki. A felső Rajna-völgyet is ezzel a célkitűzéssel kutatta át.

Amikor a pécsi egyetem bölcsészettudományi karának megszűntetésével, 1941-ben, felmerült az a gondolat, hogy tudományos kutató intézetet állítsanak fel a bölcsészkar pótlására, Szabó Pál Zoltán felé fordult a bizalom. Az akkori viszonyok között valójában hazafias összefogásra volt szükség, hogy az elharapódzó célzatos kutatásokat a településtörténelem, a néprajz, a nyelvészet, stb. területén megfelelő tudományos erővel és kutatásokkal ellensúlyozzák. Így jött létre 1943-ban a Dunántúli Tudományos Intézet. Szabó Pál Zoltán az intézetnek kezdetől fogva haláláig igazgatója volt.

1945-ben szervezte az ún. pécsi tanárképző tanfolyamot, majd intézeti igazgatósága mellett a minisztérium 1948-ban megbízta a pécsi Pedagógiai Főiskola szervezésével is. Ennek megtörténtével ismét teljes erővel vetette bele magát a tudományos kutatásba és intézete továbbfejlesztésének gondjaiba.

Szabó Pál Zoltánt, széleskörű, tudományos és társadalmi, valamint tudományszervezési tevékenysége megbecsüléseként 1955-ben Munka Érdemrenddel tüntették ki. 1963-ban a Magyar Földrajzi Társaság országos elnökévé választotta. 1964 eleje óta Baranya megye országgyűlési képviselője.

Élete utolsó két évtizedében egyre következetesebben tolódt el érdeklődése a természeti földrajzi diszciplína területén a morfológia felé, itt is főképpen a karsztosodás folytán előálló térszíni formákat vizsgálta. A karszthidrológia és a földalatti karsztjelenségek terén elért eredményeivel a nemzetközi karszt- és barlangkutató kongresszusokon és konferenciákon európai szinten ismertté tette nevét, s általában az e vonatkozású hazai tudományos eredményeket.

A földrajztudomány művelése sokoldalú ismereteket igényel, mivel a földrajz komplex-jellegű tudomány. Az univerzális szemlélet igen kifejlődött Szabó Pál Zoltánban. Ismerete a társadalmi-történelmi tudományok és a természeti tudományok terén rendkívül széleskörű volt, szinte a polyhisztorság fogalmát közelítette meg.

Egész életében társadalmilag hasznos munkát végzett. Országsszerte ismerték segítőkészségét, jószándékát, a legjobb értelemben vett humanizmusát; Dunántúl látja és ismeri megvalósult elgondolásait. Nevét és emlékét tartósan őrzi tudományos és publicisztikai munkássága. Művei a világ minden nagyobb könyvtárában megtalálhatók, eredményei a természeti földrajzi tudomány területén a tudományág épületében nélkülözhetetlen pillérek.

BABICS ANDRÁS

H A M A R I M R E

Barta Lajos

A nyolcvanhat éves korában elhunyt Barta Lajosról csak kevesen tudják, hogy Baranyában született, hogy az indulás, a pályakezdés legszebb évei Pécshez, Baranyához fűzik. A Kossuth-díjas író a szocialista irodalom úttörője, a századforduló magyar világának kiváló ismerője. Életrajzirói csak ritkán jelölik szülőföldjét, az Új Magyar Lexikon sem tünteti fel az író születési helyét. Fájóbb azonban, hogy a Pécs és Baranya szellemi világáról, irodalmi életéről készült tanulmányok, monográfiák – még a Pécsi Múzsza sem szól Barta Lajos baranyai éveiről, múlhatatlan érdemeiről. Hiszen ő fedezte fel az irodalom számára a Duna és a Dráva szögletében élő magyarok, sokacok, svábok, zsidók kavargó, színes világát, s egész életében örök témaforrása volt a baranyai ember s a napverte baranyai táj.

Móricz Zsigmond mondotta egyszer, hogy élete első tiz esztendejében több történt vele, mint utána egész életében. Ha túlzásnak tűnik is ez a megállapítás, azt hiszem – sok vonatkozásban igaz Barta Lajosra is. Nem mintha Barta felnőttkora eseménytelen lett volna, de éppen a gyermekkor, az eszmélés évci hagyták meg legélesebben nyomukat a serdülő lélekben. Erre Barta egész életműve tanulságul szolgálhat. Baranyai, pécsi élmények alapján született hét novelláskötete: *Elbeszélések* (1901), *Soha többé* (1904), *Egyszerű szívek* (1915), *Az Ige terjedése* (1916), *Az élet arca* (1917), *Az elsüllyedt világ* (1918), *Kezdetben vala az Ige* (1918), *Czinczeri és Czinczera* (1918); két regény: *Múlt* (1920), *Sötét ujj* (1928) és öt színpadi mű: *Parasztok* (1911), *Tavaszi mámor* (1912), *Szerelem* (1916), *Zsuzsi* (1916) és az *Örvény* (1918). A korabeli pécsi sajtóban fokról-fokra kimutatható, hogy e műveknek magvát Barta riportjai, publicisztikai írásai már magukban hordozták.

A Siklóstól délre eső, alig hatvan-hetven házból álló Kistapolcán született, 1878 október huszadikán. Szülei kocsmárosok, három gyerek közül Lajos a középső. Amikor a legkisebbik, a leánygyermekük meghalt, magukhoz vettek egy Lidi nevű árvalányt. Lidi egyszer leejtette Lajost, s a kisfiú eszméletét veszítette. A szülők nagyon megijedtek, azt hitték, meghalt a gyerek, s már a halottkémet hívták, amikor a kis Lajos felült ágyában.

Az apát okos és ügyes emberként tisztelték a környéken. Amikor háború dúlt Boszniában, és fuvarosokat kerestek, kapva-kapott az alkalmon. Befogta két lovát és odahagyta terhes asszonyát. Abban a reményben vágott neki a nagy ismertlennek, hogy meggazdagodva tér majd vissza. Fél év múltán azonban teljesen lerongyolódva, kocsi és lovak nélkül került haza.

Hosszú éveken át éltek a beremendi országút melletti vörösi csárdában. Ez a kocsmá vásárló és piacra járó emberek megálló- és pihenőhelye volt, azoké, akik Kopács felől Siklóásra igyekeztek. Innen valók az író első élményei is.

Gyakran megfordult a házukban egy Károly nevű katonaviselt ember, aki mint huszár vett részt a negyvennyolcas szabadságharcban. Gyakran lovagoltatta térdén a kis Bartát, és mesélt a dicső napokról, Kossuth legendás katonáiról, Bemről, Petőfiről. Barta Lajos egész életében lelkesedett Kossuth radikális eszméiért. A forradalmi eszmék és a magyar szabadságharc iránti rokonszenvét minden bizonnyal már a negyvennyolcas huszár plántálta lelkébe.

Nyolc esztendő volt, amikor édesapja könyvet hozott a siklósi vásárról, Jakab Ödön *Argyilus királyi*-ját. Ez volt az első találkozása az irodalommal. Iskola akkor még nem volt a községben. Egy Tóth Sándor nevű parsztembernek támadt az az ötlete, hogy iskolát nyissanak. Hiába ment azonban deputáció a főispánhoz, alispánhoz, a megyei püspökséghez, nem kaptak iskolát, tanítót. S hogy mégse nőjenek pallérozatlanul a falu gyermekei, egy munkából kiöregedett, félszemű embert fogadtak az iskolás korú gyerekek mellé. Gyakran megtörtént, hogy a jószándékú férfi sem igazodott el a betűk világában. Nem egyszer a szomszéd községbe zárandokolt át, hogy az ottani tanítótól kitudakolja a soronkövetkező betű nevét.

A Barta család később Siklósnagyfaluba, majd pedig Nagyharsányba költözött. Lajos itt már élénken figyelt a külvilág eseményeire, a falusi emberek életében végbemenő nagy változásokra. Itt döbbsen rá először, milyen mérhetetlenül nagy a különbség ember és ember között. A Nagyharsányban megélt események, a látott és tapasztalt világ később cikkeiben, novellákban, színművekben összegeződött. A *Kékruhás ember*-t, a *Toloncúton*-t, a *Viharban*-t, és a *Tavaszi mámor*-t ezekből az élményeiből alkotta.

Bartát mindig a megélt események, az élet valóságos történései izgatták. Bóka László így írt a *Csillagban* az író világáról, művészetéről: „Elbeszélései nem kiagyalt történetek, nem mesterséges konstrukciók, hanem az élet közvetlen szemléletéből születtek, s azért nem szürkülnek naturalista fotografiákká, mert szinte kiált belőlük a változás igénye, a változtatás szándéka, bennük borong az író személyes emléke, részvétele, tudatos érdeklősége.”

A *Nyugat* 1916 májusi számában megjelent cikkének egy mondata ars poetica-i tömörséggel fejezi ki hitvallását: „Igazi élete annak van, ami életből ered.” Ez a titka, hogy a Barta művek félévszázad távlatából is frissen és üdén hatnak.

Korán megmutatkozott Barta Lajos éleslátása, érdeklődése. A szülők mindenképpen tanult embert akartak neveltetni fiúkból. Ehhez azonban nem volt elég anyagi lehetőségük. Lajos valójában csak úgy kerülhetett 1890-ben a pécsi realiskolába, hogy mindjárt tanítványokat is szerzett magának.

Olvasmányait az Irgalmasok utcájából szerezte be egy mindenestől boltból, ahol hideg felvágottak mellett könyveket is árusítottak. Itt akadt rá Turgyev *Egy vadász iratai* című művére, s ez lett egyik legkedvesebb olvasmánya. Gyertyafény mellett éjszakákon át végigolvasta Jókai szinte valamennyi regényét. Olyan nagy hatással voltak rá Jókai művei, hogy elhatározta, mindennap valami hőstettet kell véghezvinnie. Az özvegyasszonynak, ahol kosztos diák volt – három vénkisasszony lánya közül az egyiket megsértette egy szigetvári siheder. A fiatal Barta párbajra hívta, hogy megtorolja a sértést.

A rokonszenves és tehetséges fiatalemberre felfigyelt egyszer bizonyos Nagy Sándor nevű gyarmatárú kereskedő, aki előbb jó tanácsokkal, később pedig pénzzel is segítette előmenetelét. Tizenhat éves korában arról ábrándozott, hogy feltaláló lesz. A repülőt akarta feltalálni. Ezt a tervét elmondta egyszer Nagy Sándornak is, aki

haragra gyúlva kijelentette: „– Te nem vagy reális ember, te bolond vagy!” – Minden támogatást megvont Bartától.

Letett róla, hogy fetaláló legyen. Kossuth radikális eszméivel ismerkedett, publicisztikai írásait tanulmányozta. Őt tekintette példaképének. Fájdalmasan érintette, hogy halálakor egyetlen gyászlobogót sem tűztek ki a városban. Csalódottan bolyongott az utcákon, s keserűségében fekete krétával felírta a kanonoki épület falára: „Abzug Pecsovics!” Rajtakapták, s nem sokon múlt, hogy ki nem zárták az intézetből. Mivel kitűnő tanuló volt, csak a tandíjkezdményt vesztette el.

Első irodalmi sikerét egy frappáns kis szónoklattal aratta. A szigetvári orszánszobor előtt emlékbeszédet mondott Zrínyi Miklósról. Az intézet aranyéremmel jutalmazta. A vasárnapi pécsi lapok hasábjain egyre sűrűbben jelentek meg versei, karcolatai. Érettségi után rövid időre elszegődött egy Egri nevű ügyvéd irodájába, írnoknak. Ebben az időben két feltűnést keltő cikket írt a Pécsi Naplóba az egykéről. Siklósnagyfaluban figyelt fel először a baranyai falvakat pusztító népbetegségre, az egyke társadalmi okaira.

Mind nagyobb érdeklődéssel, rokonszenvvel nézi a pécsi proletárnegyed, a Puturluk nehéz és nyomorúságos életét, s a szociográfus szenvedélyével kutatja, keresi a kitaszítottak igazságát, a szörnyű életmód okait. Ekkoriban ismerkedett meg Szabó József munkásmozgalmi vezetővel is, aki a szocialista eszmék bátor hirdetője volt. (Szabó Józsefről Hajdu Gyula is sokat írt pécsi vonatkozású könyvében.) Szabó József rányitja Barta szemét a társadalmi törvények összefüggéseire, egy elkövetkezendő forradalom szükségességére. Amit Barta eddig ösztönösen érzett – most tudatossá válik benne a felismerés: ahhoz, hogy emberibb életet teremthessenek mindenki számára, robbantani kell az úri Magyarországot. Az eszmélést, a szocialista gondolatok megismerését több művében is megörökítette, legemlékezetesebben a Májusi vallomás-ban.

1900-ban a budapesti egyetem bölcsészkarára iratkozott, tanár akart lenni. Nem sokkal később a Jogtudományi Akadémián folytatta tanulmányait. Mind sűrűbben jelentkeztek azonban életében az anyagi gondok, s kénytelen volt tanulmányait megszakítani. Elszegődött a belügyminisztériumba napidíjas írnoknak.

1904-ben a korábbi mecénása, Nagy Sándor, aki közben a *Pécsi Napló* igazgatója lett, meghívta a laphoz munkatársnak. Barta nagy ambícióval, lelkesedéssel látott munkához. Már ekkor érik benne a későbbi nagysikerű *Parasztok* című dráma. Azt is elhatározta, hogy megírja a pécsi bányák és a dunai gőzhajózás történetét. Pécsről rövid időre Kaposvárra, majd pedig Szegedre kerül újságírónak, ahol barátságot köt Tömörkény Istvánnal. Szegedről nagy tervekkel tér vissza ismét Pécsre, új, radikális szellemű lapot akar indítani. Kocsival, de leginkább gyalogszerrel járja a baranyai falvakat és előfizetőket toboroz a *Független Újságra*. Vállalkozó kedvére, kitartására jellemző, hogy volt község, ahol közel háromszáz előfizetőt is sikerült gyűjtenie.

Pécsett ekkor már minden valamire való nyomda készített újságot, ezért nehéz feladatot jelentett a lap előállítás. Végre találtak egy kézihajtással működő nyomdát, amely vállalta a *Független Újság* nyomását. A *Független Újságot* – mert szinte minden cikkében negyvennyolc radikális szellemét sugározta – hamar megkedvelték a munkások, proletárok. A megye határain túlról is jöttek a megrendelések, öröndetesen emelkedett a példányszám.

Barta Lajos szerkesztőségi szobáját gyakran keresték fel az olvasók is. Egyik alkalommal egy özvegyasszony panaszkolt el, hogy a fiát valami csekély dolog miatt kizárták a gimnáziumból. Barta másnap kemény hangú cikket jelentetett meg a méltánytalanságról. Harmadnap az intézet igazgatójának öccse nyitott rá, s felelősségre akarta vonni a szerkesztőt lázító hangú cikkéért. A heves szóváltásra a nyomdászok is felfigyeltek, s egy-egy súlyos darab ólommal a kezükben betódultak a szerkesztő szobájába. Az igazgató öccse mindjárt megértette a helyzetet, s szélesebben távozott.

Rövid idő alatt olyan népszerű lett a *Független Újság*, hogy reggelre, amikor a lap megjelent – a nyomda udvara már nemcsak újságárosokkal volt tele, hanem a munkások, nincstelenek is ott szorongtak, mert elsőnek akarták olvasni aznap számát.

A lap mégis váratlanul megbukott. Mecénása megbetegedett, anyja elvitte Pécsről, s megtiltotta neki, hogy pénzét „haszontalanságra” pazarolja.

Barta Mohácson próbált szerencsét. Rövid ideig szerkesztette a *Mohács és Vidéke* című lapot. A lap korábban formájában, de főleg hangjában ősi volt. Barta nagy ambícióval látott megreformálásához. Címét *Mohácsra* változtatta, hogy ezzel is jelezze, új korszak kezdődött az újság történetében. Sok érdekes, eleven rovattal gazdagította a lapot. A politikai eseményeket verses formában dolgozta fel. Sosem feledkezett meg arról, hogy hangot adjon a szocialista eszméknek, s rámutasson a félfeudális – félkapitalista viszonyok között élő néptömegek nyomorúságos helyzetére. Itt kezdte írni az *Örvény* című drámáját. Nem tudta azonban sokáig elviselni a kisváros fülledt levegőjét, a kishivatalnokok áskálódásait, s 1906-ban ismét visszaköltözött Pécsre. A mai Déryné utcában bérelt hónapos lakást, s naptárt szerkesztett. Az ugyancsak szocialista indíttatású Szucsich Mária pécsi írónőt vette életársul. A pécsi polgárvilágról írt *Tavasztól télig* című nagysikerű regénye azt bizonyítja, hogy érdeklődése sok tekintetben rokon Bartáéval.

1907-ben már Kassán, a *Felsőmagyarország* szerkesztőségében találjuk Barta Lajost. A város egyik választó kerületében egy alkalommal szemtanúja volt, hogy Andrássy Gyula kortese hogyan vásárolta meg a szavazatokat. Felháborodott hangú riportot írt, aminek következményeként meg kellett válnia a laptól. Barta azonban nem esett kétségbe, új erő, új tervek feszítették, s megindította a *Kassai Független Újságot*.

1910-ben Kassa utcáján érdekes kép ragadta meg figyelmét. Egy plakát a *Világ* című induló lapot népszerűsítette. A rajzon egy földgömb volt látható, amint éppen szétfeszíti a rákényszerített bilincset. Bartának nagyon megtetszett az ötlet, s azon nyomban elhatározta, hogy ennél a lapnál fog dolgozni.

A *Borcsa és gyermekei* című novella, valamint a *Parasztok* című dráma kéziratával érkezik Budapestre. Egyik osztálytársa bemutatja dr. Bálint Lajosnak, a *Világ* főszerkesztőjének. Barta mindjárt átadta a novellát, s a *Világ* hamarosan megjelentette. A *Parasztok* című dráma kéziratával Beöthy Lászlóhoz, a Magyar Színház igazgatójához kopogtatott be. Beöthy László – akárcsak Osvát – arról volt nevezetes, hogy szenvedélyesen szeretett új tehetségeket felfedezni. A Magyar Színház igazgatójának megtetszett Barta drámája, s azonnal ezer koronát utalt ki számára.

1911-ben vitték színre a *Parasztokat*. Nagy feltűnést keltett a bemutató, ünnepelték a fiatal író, aki egyik hőisével mondatta ki a színpadon: „A népet nyomorító nagybirtokot föl kell osztani!” – Ezzel a drámával lényegében először jutott el Budapestre a magyar falu igazi problémája.

A két világháború nagy viharában, földcsuszamlásaiban sajnos elveszett a *Parasztok* kézírata, s ma már csak az egykori sajtókritikákból rekonstruálhatjuk Barta drámáját, melynek sikerét még Rákosi Jenő lapja sem hallgathatta el. A drámát – mint ahogyan az várható is volt – a harmadik előadás után betiltotta az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Barta Lajost azonban már nem lehetett agyonhallgatni, a fiatal író az érdeklődés középpontjába került. Íróasztalt kapott a *Világ* szerkesztőségében, ahol előbb mint munkatárs, később pedig mint főmunkatárs dolgozott. A Világnak egy évtizeden át jelentős szerepe volt a magyar társadalom, a magyar értelmiség forradalmasításában. Sorra jelentek meg Barta Lajos nagyszerű riportjai: „... melyek a Habsburgoktól kolonizált feudalizmusban és a tőke rabságában vergődő magyar életnek nagy tükörképei voltak.” (Böloni György.) Riportsorozataiban megdöbbentő képet fest a rutén föld nyomorúságáról, a Vihorláton és a Beszkidek alján élő uradalmi cselédek embertelen életéről. Egyik cikkében a nagyváradi püspökség népnéyző politikáját leplezte le, amiért Tisza István hazaárulási perrel fenyegette meg.

1910-től mind magasabbra ível Barta írói pályája. *Tavaszi mámor* című drámáját Bárdos Artur és Révész Béla avantgardista színháza, az Új Színpad mutatta be, 1913-ban. Sokan ellenezték a *Szerelem életrekelését*. Heltai Jenő pártfogásával azonban 1916-ban műsorára tűzte a Vigszínház. De nagy sikerrel mutatták be Romániában, Németországban is, később a berlini és a bécsi televízióban, s a prágai Divadlo

Domedieben ötven előadást ért meg. A *Zsuzsi*-t pedig az első, s mindmáig az egyetlen proletár jellemvígjátékot, 1916-ban vitte sikerre Rákosi Szidi és Rózsahegyi Kálmán a Nemzeti Színházban. Ugyancsak a Nemzeti Színház mutatta be 1918-ban az *Örvény*-t, Márkus Emilia és Pethes Imre főszereplésével.

1910-től 1919-ig rendszeresen jelentek meg írásai a Nyugatban is, valójában azonban sosem tartozott a Nyugat köréhez. Első kéziratát visszakapta Osváttól. Második kézírata után telefonon érdeklődött, Osvát csak annyit mondott: ~ Garmond-ból hozzuk! Ennél nagyobb elismerésre senki nem tarthatott számot. A *Sátoros kocsi*t a legnagyobb betűtípusból szedette ki Osvát.

Egymást követik novelláskötetei, amelyek a magyar kapitalizmus kialakulásának egyik legkegyetlenebb időszakát ábrázolják. Ady Endre a Nyugatban így köszöntette a beérkező Barta Lajost: „Barta Lajos nekem olyan örömet okozott, mint Móricz Zsigmond óta Kaffka Margiton kívül talán senki még...” Az 1917-ben megjelenő, *Az élet arca* című kötetről ezt írta Ady: „Pompás könyv e pompátlanul szomorú idő-kben és minden művészete mellett olyan aktuális (nehogy zokon vegye), mint egy jó vezércikk.” Barta előrelátását, a szocialista eszmékbe vetett hitét sugározzák a csaknem ötven éve írt sorok: „Mikor az ige a század kínjaiból és a népek nyomorából megszületett, még úgy kócosan, egy szál vörös ingben megindult, hogy meghódítsa a világot, és legyőzze a nyomort, Európa távoli mezőiről, gabonás földjeiről, kéményes embermalmaiból, földalatti bányapoklaiból erre a rónára is elérkezett. De a parasztok nem ismerték meg, vörös színe égette reménytelenséghez szokott szemüket, hátukba egyszerre visszaugrott a régi századokból ősapáik jobbágy rémülete; óvatosan bezárták a kapukat és felsüvítettek mindenkire, aki elhozta hírét annak, hogy az Ige vándorol a világon...” A forradalomtól terhes időben a Barta művekben vulkáni erővel tör föl a változás és változtatás igénye. Az író nemcsak feltár, hanem támad is, bátran és kiméretlenül ostromozza az úri Magyarország bűneit, a népet nyomorító nagybirtokot.

1919-ben a *Fáklyánál* dolgozik. Írói, politikai és közéleti tevékenységének legszebb időszaka a Tanácsköztársaság napjaira esik. Jelentős szerepet töltött be a direktóriumban, őt bízták meg az irodalmi élet szervezésével, az írók anyagi helyzetének felmérésével és segítésével. Az író tanács másfél hónapig működött, s jelentős kérdéseket oldott meg. L-trehozták az írók szakszervezetét, melynek Barta lett a főtítkára. Megszervezték az állami könyvkiadást. Mintegy harminc művet vásároltak meg kiadásra. E művek között azonban csak néhány volt szocialista szellemű, Móriczé, Kassáké, Révész Béláé és Barta Lajosé. Az író szakszervezet nemcsak tagkönyveket adott ki és törzskönyveket vezetett, hanem élelemmel és dohánnyal is ellátta az írókat a kommün napjaiban. Százharminc írónak adtak jelentős támogatást a Tanácsköztársaság rövid ideje alatt. Segítették azokat a fiatal írókat is, akiknek művük nyomtatásban még nem jelent meg.

Emberiség címmel új lapot szándékoztak indítani. Az első számhoz már összegyűjtötték a kéziratokat és nyomdába is adták. A huszonnégy oldalas folyóirattal az volt a céljuk, hogy szabad fórumot adjanak a szocialista szellemű írásoknak. A kommün napjaiban kérte meg a hadügyi népbiztos Bartát, hogy írjon olyan szintpadi művet, amellyel toborozhatnak a vörös hadseregbe. Alig két nap alatt készült el a *Forradalom* című egyfelvonásosa, amelyet három budapesti színház játszott egy hónapon át.

A Tanácsköztársaság leverése után Barta Lajos, az ünnepelt író, országos hírű publicista sem kerülhette el sorsát, bebörtönözték. 1920-ban szabadult, családjával együtt emigrációba kényszerült. Bécs, Berlin, Pozsony, Kolozsvár, Prága, London voltak főbb állomáshelyei.

Emigrációja idején írta a *Gyár* című regényét, mely eddig három kiadást ért meg. Első ízben Pozsonyban jelent meg 1928-ban *Sötét ujj* címmel. A „Sötét ujj” a Dráva túlsó partján a levegőbe fúródó, épülő gyárkémény. A fiatal magyar gyáripár keletkezésének dél-dunántúli, még pontosabban baranyai történetét mutatja be. Barta Lajos elsőnek nyúlt a nagy témához a magyar irodalomban. A Tökét – mint cselekvő erő szerepelteti, mégpedig annak három formáját: a kezdetlegesebb Takaré-

pénztárt, amely irgalmatlan a rászoruló parasztsággal szemben, a Bankot, amely újszerűbb a maga kölcsönüzleteivel, a fináncióket, melynek központja a regényben szereplő Sikód (Siklós), de alapjában Budapesten székel. Ez a tőkefajta is finanszírozott iparvállalatokat, sőt az európai pénzbiőség idején még arra is volt ereje, hogy az addig kevésbé ismert „amortizációs” kölcsönt népszerűsítse. Ezzel sokat lehetett volna segíteni a Takaré- és Bankhitel által szorongatott, tönkrement kisparaszt-ságon, ha jól foglalkozna hozzá. De elég a regényben elolvasni az új kölcsönforma közvetítésére kiválasztott ügynökről szóló fejezetet, hogy lássuk, milyen siralmasan bukott el a jószándék.

Nem nehéz az író által használt helynevekről: Sikód, Bemend, Varsány stb. ráismerni Siklósrá, Beremendre, Nagyarsányra. A nagy híd, amelynek megjelenése a Dráva fölött megrázóan áhítatos csadálkozásba ünneplésesíti a regényben Balogh és feleségét, nem más, mint az újonnan épített Dráva-híd. Barta ebben a művében is sok érdekes társadalmi jelenségre nyitja rá az olvasó szemét. Megismerhetjük egyebek között a „vad magyar” kifejezés eredetét, történetét. A kiáltalanság fajult vad magyarsággá, ami a negyedtelkes zsugorító földvagyont eltékozlására vezetett. Akiknek már nem volt meg a negyedtelkük, s még a kis földdarabjukról is meg kellett válniuk, s a siklósi Főnixben mulatták el utolsó fillérjeiket, még egyszer kitombolták magukat, s aztán nekivágtak az idegennek, kivándoroltak Amerikába.

Magyarországra 1928-ban csak kevés példány juthatott el ebből a regényből, kint pedig nem volt olyan akusztikája ennek a nagyjelentőségű műnek, mint amelyet megérdemelt volna.

1929 és 1932 között hallatlan erőfeszítések közepette szerkeszti az *Új Szó* című kultúrpolitikai lapot. Fáradhatatlanul dolgozott, szervezett, írt, a szlovenszói magyar értelmiség – a Sarlós mozgalom tanítómestere volt. Létrehozta az írók kiadóvállalatát. Négy kötet után azonban elsorvadt ez a nagyszerű vállalkozás. De nem ismert kudarcot, Ungváron a Lám Elemér könyvnyomda részvénytársaságot veszi rá, hogy kiadóvállalatot létesítsen. Tíz kötetből álló életmű sorozatot tervez. Ebből azonban csak néhány jelent meg. Mindenekelőtt a színpadi művek, amelyek „...témában, hangban, nyelvben, újszerű dialógusokban mutatták meg az igazi magyar népdramák felé az utat.” (Böloni.) Pozsonyban, egy konyha vászonnal leválasztott sarkában éltek, nehéz megpróbáltatások közepette. Legkisebb lányuk (sorban a negyedik gyermek) szervezete nem is tudta átvészelni a nagy nélkülözést, meghalt. Barta az emberi, írói, szerkesztői kudarcok ellenére is rendületlenül kitart eszméi mellett, fáradhatatlanul dolgozik, falusi kutatásokat végez – mintegy teljes évtizeddel megelőzve a szociográfusokat.

Élő szóval, írói és újságírói alkotásokkal mindenütt a szocialista eszmék diadalát hirdette. Berlinben Piscator felkérésére írta a *Russlands Tag*-ot (Oroszország napja), a *Proletarischa Theater* részére. Ez a színpadi mű bátor kiállítás volt a fiatal szovjet állam mellett. Lunacsarszkijjal Bécsben, Alekszej Tolsztojjal pedig Brüsszelben ismerkedett meg és kötött barátságot. Huszonhét évi emigrációja alatt riasztóan megapadt írói termékenysége. Azok a művek azonban, amelyeket ezekben az években írt – az európai szocialista írók élvonalába emelték. Henri Barbusse *Monde* című lapjában gyakan hely adott novelláinak, de elbeszélései jelentek meg a párizsi *Nouvelle Age*-ban, a *Peuple*-ben, a berlini *Rothe Fahne*-ben, jelentős angol és amerikai lapokban. Novelláit négy német antológiába is felvették. Az *Ige terjedése* 1920-ban, a *Magyar Világ* pedig 1959-ben német nyelven is megjelent. 1939-től 1945-ig Londonban élt. Gyakran tartott előadást a londoni Magyar Antifasiszta Klubban.

1946 őszén tért haza a családjával. Egyideig mint a Magyarok Világszövetségének elnöke tevékenykedett. Újult erővel, fiatalos kedvvel csiszolta és rendezte sajtó alá korábbi műveit. Életművéért csak megkésve, 1956-ban kapott Kossuth-díjat. A nyolcadik évtizeden túl is friss szellemmel dolgozott, kötetek sorát tervezte. Tancsicsnak akart méltó emléket állítani drámában és regényben egyaránt. A színpadi mű első változatával elkészült, de kézírata érthetetlen körülmények között eltűnt a Nemzeti Színházban.

Ha végigtekintünk a Barta kötetek során, nem találunk olyan könyvet, melyet főművének tekinthetnénk, mely egymagában reprezentálná írói törekvéseit, eredményeit. Ezt ő maga érezte, tudta leginkább. Amikor arról kérdeztem, melyik könyvét tartja legkedvesebbnek – olyan művekről beszélt, amelyeknek a terve, váza még csak a fejében volt meg. Sokszor említett egy nyolcszáz oldalnyi terjedelemben tervezett önéletrajzi regényt, amelyre a szerződést is megkötötte már a kiadóval. Ebben a művében Baranya több jelentős fejezetet kapott volna. Tervét azonban mindig halogatta, ezt akarta utoljára hagyni, más műveket szeretett volna még előtte megírni. Ilyen lett volna egyebek között a *Találkozás Európával* című kisregény-gyűjteménye és egy széles tablójú dráma, melynek első képe a Horthy korszakban, utolsó, záró része pedig 1956-ban játszódott volna. Tervezte a *Marsrepülő* című regényének átdolgozását is, amely folytatásokban jelent meg a Nyugatban, 1926-ban. Évek óta készülődött Pécsre, hogy levéltári kutatásokat végezzen az *Égő hegy* című ipartörténeti regényéhez.

1960 óta, olykor havonta felkerestem Pozsonyi úti lakásában. Mindig széles szívélyességgel fogadott: – Örülök, ha jössz, egy kis baranyai levegőt hozol nekem. Olykor napokon, éjszakákon át beszélgettünk. Legkurtább látogatásom is délután fél kettőtől este kilencig tartott. Bő áradással, hallatalanul finom derűvel beszélt irodalomról, művészetről, az élet dolgairól, pályája nagy kanyarjairól. Meddig elhallgattam volna okos szavait, bölcs tanácsait! Olyan bizakodással, olyan vitalitással mesélte megvalósítandó terveit, mint a húsz évesek, akik most kezdik a pályát, akik még nagy távra készülnek. Szavaiban is felfedeztem azt a játékos bájt, tragikus komolyságot, amely írásaiban is mindig jelen van.

S hogy mit jelentett és mit jelent számunkra Barta Lajos, azt hiszem Fábry Zoltán fogalmazta meg legtömörebben, legkifejezőbben: „*Barta Lajos a szocialista ige terjesztője, az európai haladó kultúra szerelmese volt, igenlője, őrzője és védője.*”

K O P R É J Ó Z S E F

Emlékeim a Szabad Szóról

A mi falunkban a 30-as évek végén a *Szabad Szó* volt a legnépszerűbb lap. Szegényemberek vásárolták, rendszerint csoportosan, mert így két pengő kilencven fillérért kapták egész esztendőre. Egyes szám ára tíz fillér volt, de sok helyütt még ezt is nehezen tudták előteremteni. Amikor az újságbizományos Filep úrhoz beálltam rikkancsnak, én már tojásért is adtam a lapot. A tojást a piacon mindig megvette tőlem vagy a patikusék, vagy a doktorék szolgálója.

A csendőrség nem nézte jó szemmel a Szabad Szó terjesztését. Az őrsöt Filep úr egyre messzebb kerülte el, mert egyszer meg is fenyegették, hogy megvonatják a nyugdíját és azontúl még „komolyabb baja is lehet”. Bár a lap fejlécén, a jobb oldalra oda volt nyomtatva, hogy „Uccai árusítását az egész ország területére az M. Kir. Belügyminisztérium (ilyen és ilyen) szám alatt engedélyezte”, a csendőröknek valószínűleg vörös posztó volt a nagy feketebetűs felírás: *Néppel a Népért! A vásárlóknak meg éppen ez tetszett leginkább. Írtam is szorgalmasan a leveleket Szabó Pál főszerkesztő úrnak, aki válaszában azzal biztatott: „Teljesen legális a mi munkánk, emiatt senkitől bántódásunk nem lehet!”*

A levelek megerősítettek hitemben és alig vártam a pillanatot, hogy Szabó Pál főszerkesztő úrral személyesen is megismerkedhessem. Így jutottam el 1938 táján a Szabad Szó szerkesztőségének Múzeum körút 15. III. emeleti helyiségébe. A berregő csengőhangra kitarult az ajtó, s néhány lépés után a szerkesztőség kellős közepén álltam. Szabó Pál barátságosan fogadott. Leültetett a szobájában és rövid beszélgetés után könyvekkel megrakodtan távoztam. Tolsztoj, Gorkij és a Cserépfalvy kiadású

Solohov Csendes Donját adta kölcsön olvasásra. És megbízott, hogy írjak néha cikkeket a Szabad Szónak.

Attól kezdve szinte mindennapos látogatója voltam a Szabad Szó szerkesztőségének. Nemsokára rovatot is kaptam *Pesti levelezőlap* címmel. Ebben a rovatban falusi dolgokról írtam. Ma is őrzök néhány kefelevonatot, ami a cenzuráról „Nem engedélyezhető! Nem sokszorosítható!” pecséttel jött vissza.

A lapnál többször megfordult Bajcsy Zsilinszky Endre, akinek a Kárpátia Sörözőben volt állandó asztala. Ide jártak hozzá a népi írók baráti beszélgetésekre, eszmecserékre. A Szabad Szónál ismerkedtem meg a rövidrenyírt hajú Somogyi Imrével is, a hasurakészítés, és a belterjes gazdálkodás lelkes propagátorával. Itt találkoztam a sárrétudvari születésű Nagy Imre költővel, itt ismertem meg közelebbről Darvas Józsefet, Veres Pétert, Erdei Ferencet, Mód Aladárt, Illyés Gyulát, Féja Gézá, Nánási Lászlót, Fehér Lajost, Donáth Ferencet, Varjú Ákost, Kovács Imrét, Bisztrai Farkas Ferencet, a lap igazgatóját, dr. Zajzon Béla ügyvédet és sok mászt a Néppel a Népért küzdő közírókat, politikust; szegényparasztokat, munkásokat.

A Szabad Szó szerkesztőségének ajtaja nyitva állt mindenki előtt, aki vállalta a küzdelem, és csatásorba állt a népi irodalom megindította nagy társadalmi mozgás áramlatába. Az igazgató, Bisztrai Farkas Ferenc valósággal fiává fogadott. A Károlyi-kert és a Magyar utca sarkán az OMTK tejcarnokba beajánlott napi fél liter tejre és két zsemle. A számlát a csarnokos havonta egyszer juttatta fel a szerkesztőségbe. Miután a lap igen szűkös anyagi viszonyok között létezett, fizetést nem kaphattam, így a tej valósággal életmentés volt a számomra. Ma is hálával gondolok Bisztrai Farkas Ferenc, atyai jóbarátom segítségére, gondoskodására. Ruhát is kaptam tőle, egy új kékcsíkos öltönyt. A szekrényből emelte ki, begomboilta rajtam és megforgatott maga előtt. Összehozott dr. Majos Ferencel, a Pénzügyi Központ akkori jogtanácsosával, akinek Wurm utcai negyedik emeleti lakásán hetente egyszer vendég voltam. „Kosztos”, ahogy maga nevezte. Itt ebédelt nem egyszer Veres Péter is, más-más időben, ha Balmazújvárosból Budapestre utazott.

A bankügysz lelkes irodalompartoló hírében állott, támogatta a népi írókat. Első irodalmi kísérleteimnek is ő volt olvasója, bírálója, szorgalmasan javítgatva helyesírási hibáimat is, mert akkor még csak a falusi iskola hat elemis bizonyítványa volt a kezemben. Ebéd után – ez szinte szertartás volt nála – néhány József Attila, Sárközi György, vagy Illyés verset olvastatott velem, és azt mondta: ezektől tanuljak. A nehéz viszonyok gátoltak a módszeres tanulásban, – no meg akkor fizetni is kellett a polgáriiskolai magánvizsgákért, – így minden igyekezetemmel a Szabad Szót, Szabó Pali bátyám és Bisztrai Farkas Feri bátyám munkáját kívántam segíteni. A lap egész héten át készült, sokszor az utolsó pillanatban „állt össze”. Bosszankodott is eleget Fehér Lajos olvasószervező a cenzúrára. Az egyik írógépen új cikk készült a kidobott helyére. A másikon dr. Zajzon, vagy Bisztrai Farkas Ferenc diktált levelet minisztériumba, székesfővároshoz, állásért, adóenyhítésért. Laikusnak értelmetlennek tűnő rendeletszámok koppantak a papíron, tiltakozva Jurcsek népnéző beszoigálatás rendszere ellen, vidéki kiskirályok, jegyzők, csendőrsők, főszolga-bírák önkénye miatt. S a levelek alá dr. Zajzon, vagy Bisztrai Farkas Ferenc kanyarította a nevét – olvashatóan!

A szerkesztőség és a kiadóhivatal egy szobában volt. Bisztrai Farkas Ferenc, a „gazda” állandóan ott tartózkodott. A gondosan zárt ajtóknál nem egyszer kemény viták szűrődtek ki. Gyakoriak voltak a rendőrségi látogatások, figyelmeztetések, de az önmagától szerveződött szerkesztőségi gárda minden időben kitartott célkitűzései mellett. Politikai hetilap volt a Szabad Szó, országos gondok, bajok bátor szócsöve. Így indult már 1938-ban, amikor november táján Mezőffy Vilmostól évekre szóló váltóbemutatásra megvette a lapot Szabó Pál, Féja Géza és Bisztrai Farkas Ferenc. A lapvétel ténye önmagában is bátor kezdeményezés volt. Ezután jött csak a legnagyobb gond; hol helyezték el a szerkesztőséget? Bisztrai Farkas Ferencről tudom, hogy Szabó Pál ajánlotta fel a Mária Valéria utca és Deák utca sarkán lévő Kisgazdapárt Országos Központjában azt a szobát a szerkesztőségnek, ahol korábban a *Kelet Népe* folyóiratot is elhelyezte. Itt látogatta meg a lapot dr.

Zajzon Béla ügyvéd, Bisztrai Farkas Ferenc barátja és földije és közölte vele a Múzeum körút 15. III. emeleti címet, amely alkalmas lenne szerkesztőségnek. Ide vitték magukkal a Kelet Népet is, viszonzva a Kelet Népe korábbi vendéglátását.

A Szabad Szó abban az időben – szinte példátlan! – olyan önmagát eltartó sajtóorgánium volt, amely sehonnán sem kért és nem is fogadott el anyagi juttatást. Pedig nagy divat volt akkor az ún. „közgazdasági átalány”, meg a hirdetések, GYOSZ és más juttatások. Mondanom sem kell, hogy egy ilyen út kevesebb küszködéssel lett volna járható. De a lap vezetői, gazdái eldöntötték és szigorúan tartották is magukat korábbi elhatározásukhoz; pusztán az előfizetésekre szabad csak támaszkodniuk! Kétszeresen nehéz volt a lap helyzete, hiszen a Kelet Népe –, mint minden az időben megjelenő hasonló célkitűzésű folyóirat – deficitese volt. Ez külön terhet jelentett a Szabad Szónak. Egy helyiségben két lap előállítása, szerkesztése, terjesztése nagy munkát, hősies önfeláldozást követelt a munkatársaktól. A Kelet Népe fennmaradása is csak úgy volt lehetséges, hogy mindenki – egyéni kapcsolatait is felhasználva – csatasorba állt és előfizetőket akvizitált a lap részére. Időnként a Kelet Népe a Kisgazda Párttól is kapott támogatást, de leginkább irodalmi mecénások siettek a halódó, sorvadó Kelet Népe segítségére. Ilyen mecénás volt Oltványi Imre, a Kisgazda Párt „örök” képviselője, műpártoló, műgyűjtő, a Jelzálog Bank akkori igazgatója, majd a felszabadulás után a Nemzeti Bank elnöke, pénzügyminiszter.

A szerkesztőségi gárda szűk köre olykor kibővült. Az időszakokként „eltűnők” helyére mások álltak. Így került a laphoz más-más időszakban Fehér Gyula, Varjú Pál, Illiás Ferenc, Gyenes Antal, Kutrucz Gizella, Moód Aladár, Reszegi Ferenc –, hogy csak néhány nevet említek elmosódó emlékeim közül. E névsor önmagában is sokat mond a szerkesztőségi gárda összetételéről. Kapcsolatban állt a Szabad Szó a *Népszava* baloldali csoportjával, az illegális Kommunista Párt néhány szabadabban mozgó tagjával, Győrffy Kollégiumi tagokkal, Földmunkásszövetségi veteránokkal, ifjú kommunistákkal, munkás fiatalokkal. Emlékszem a *Mai Nap* szerkesztőségének egyik szobájában rendezett illegális munkás-parasztfiatal találkozóra, ahol a lap képviselőjében magam is jelen voltam.

Minden alkalmat felhasználtunk, hogy a Szabad Szónak, amely a földnélküli szegényparasztság bátorhangú orgánuma volt, előfizetőket toborozzunk. Sikertől is mintegy húszezer előfizetőt verbuválni, ez állandóan meg is volt, sőt növekedett. Különösen fontos volt a csoportos előfizetők szervezése, hiszen mint már említettem, ez folyamatos előfizetést, hosszúlejáratú laphoztartozást, állandó érdeklődést biztosított évi 52 példány Szabad Szóra! Az ilyen előfizetők a laphoz minden évben december tájon kalendáriumot is kaptak jutalmul. Nem lenne érdektelen egyszer feldolgozni a Szabad Szó kalendáriumait, értékes szépirodalmi, olvasmányos anyaga, bátor publicisztikája, hasznos közismereti rovatai méltán tették ismertté a napi irodalom jeleseinek munkásságát. A kalendáriumokból ma is őrizek néhány példányt és megőriztem egy-két kefelevonatot, különnyomatot is a korszakos társadalmi problémák dokumentumaként. Igen hasznos volt többek között a Köbszámitási füzetecske is a számolás, mérés bonyolult tudományában gyakorlatlan falusi emberek okítására. Ez a könyvecske és más különnyomat ajándékként jutott sok ezer és ezer előfizető birtokába.

A lap húszezer előfizetővel indult. Ennek az volt a szerencsés oka, hogy a közvéleményt, főleg a vidéki értelmiséget, de legfőképpen a gazdaságilag agyonnyomott szegényparasztságot szellemileg már megerjesztette a falukutató mozgalom. Adva volt tehát a talaj, amelyen egy ilyen politikai orgánium, mint a Szabad Szó elindulhatott, gyökeret verhetett, sőt e mozgalmat állandóan táplálhatta, segíthette. Szerepet játszott ebben a lap fejlécére írt mozgósító jelszó is, a *Néppel a Népért!*, s e jelszó szellemében politizált is a lap mindvégig. Hogy a lap köré csoportosult szegényparasztok, földmunkások, kubikosok, agrárparasztok, proletárok mennyire komolyan vették e mozgósító jelszót, a lap töretlen politikai irányvonalát, arra csak egy példát hadd említek meg. A Pest megyei Fótról Lassú János barátunk és szervezőnk egyszer így nyitott be a szerkesztőségbe; *Néppel a Népért!* Csak ezután köszönt, hogy adjon isten jó napot!

Bisztrai Farkas Ferenc szinte minden idejét a Szabad Szó szerkesztőségében töltötte. A lap gazdasági ügyeinek fáradhatatlan intézője, a hasonló gondokkal küzdő Kelet Népe lelkes patrónusa volt. Soha nem volt irodalmi ambíciója, nem akart „alkotó” lenni, nem kísérletezett versekkel, elbeszélésekkel, cikkekkel, csak – olvasó volt. Igazi maradandó alkotásának a Szabad Szót tekintette. Minden cikkének úgy örült, mintha maga írta volna. Csak tenni akart, mindig és szüntelen, segíteni, bátorítani, harcba, emberségre, helytállásra. Ember volt, igaz ember. Olyan, akinek mély humanizmus átsugárzott környezetére. Kevés szavú, megfontolt, művelt ember volt, mindig kész mások szolgálatára. Utolsó fillérét is megosztotta környezetével, ha úgy látta, ezzel segíthet. Kétszeresen fájdalmas volt számomra a hír, amikor évekkel ezelőtt halálhírét hallottam. Elmondtam Veres Péternek, aztán Illyés Gyula is megtudta, csengett is a telefon a szentendrei lakáson. A vonal másik végén jelentkezett ő, a halottnak hitt – személyesen. Meglátogattam a hír után azonnal s Tőle tudom mindazokat az adatokat, amelyeket sem akkor, sem azóta senki nem publikált, nyilvánosságra tehát nem kerülhettek.

Tőle tudom azt is, hogy egyik szervezője volt 1939 január utolsó napjaiban Szabó Pál 10 éves írói jubileuma megünneplésének. Az akkori ún. Tisztviselő Kaszinóban rendezett országos jellegű paraszt-kongresszuson kb. négyszáz küldött jelent meg az ország minden tájáról. Szabó Pál, a népszerű és olvasott Pali bácsi ünnepelésére készültek. De a hangulat túlnőtt azon, aminek szánták. Burkoltan az volt a rendezőség szándéka, hogy megalakítják a Nemzeti Parasztpártot. Indiszkreció folytán Tildy Zoltán és Nagy Ferenc tudomást szerzett a szándékról, és rávették a szervezőbizottságot arra, hogy a pártalakítás tervét csak a legközelebbi országos választások után valósítsák meg. Tildy és Nagy azt mondták, hogy parasztképviselőkkel csatlakoznak és segítségükkel a Nemzeti Parasztpárt rögtön tekintélyes parlamentre képviselést kaphat.

Az akkori Eszterházy utcai (ma Puskin utca) Tisztviselő Kaszinó helyiségében, az ünnepi vacsorával álcázott parasztgyűlés megmutatta igazi arcát. A parasztküldöttekből kirobbant az elkeseredés, elégedetlenség. Bár a Nemzeti Parasztpárt akkor, itt nem alakulhatott meg, de az emlékezetes vacsora olyan törhetetlen híveket szerzett a mozgalomnak, olyan munkatársakat verbuvált a Szabad Szónak, akikre bizony támaszkodhatott a szerkesztőség a továbbiakban. A törzsgárda mellé olvasott, értelmes, gondolkodó parasztemberek léptek a lap levelezőinek, cikkíróinak sorába.

A kiadóhivatal címére sorra futottak be az előfizetések. A hirtelen megnövekedett előfizetési szám sem enyhített lényegesen a tornyosuló gondokon. Ott volt „vendégként” a Szabó Pál szerkesztette Kelet Népe folyóirat hatalmas deficittel, ami méginkább növelte a nehézségeket. Szabó Pál már az időben is foglalkozott a gondolattal, hogy miképpen tudna megválni a Kelet Népétől. Únta a reménytelen nyűglődést, s kapott az alkalmon, amikor egyszer Móricz Zsigmonddal beszélgetve, Zsiga bácsi kifejtette abbéli szándékát, hogy megvénne a lapot.

A Rákóczi út és Múzeum körút sarkán lévő Pannónia Kávéházban is megbeszéltek egy találkozót, 1938 őszén. Előtte Móricz Zsigmond többször járt a Kelet Népe megvétele ügyében a Szabad Szó szerkesztőségében. Természetesen Bisztrai Farkas Ferencről is érdeklődött a lap anyagi helyzetéről. Zsiga bácsi egyik ilyen tárgyalás után kijelentette, hogy szándéka komoly, s amennyiben nyélbe ütődne a dolog, átvállalja a szerződés értelmében a Kelet Népe addig felgyűlt adósságát is, ami 7–8 ezer pengőre rúghatott. E tetemes összeg kifizetetlen nyomdaszámlákból s egyébből adódott. S mivel a Kelet Népe adminisztrációját is a Szabad Szó vállalta minden ellenszolgáltatás nélkül, – hiszen a lap politikai iránya azonos volt a Szabad Szóéval – Zsiga bácsi megjegyezte Szabó Pálnak, hogy Bisztrai Farkas Feri is szívesen átvenné. Szabó Pál erre azt mondta: „Erről nem volt szó, Zsiga bácsi!”.

A szerződést dr. Zajzon Béla, a lap „ügyésze” készítette el a Kelet Népe megvétele ügyében. Ott lakott dr. Zajzon a Múzeum körút 15. I. emeletén, s miután a helyiséget is ő szerezte a Szabad Szónak, elvállalta ingyen, önzetlenül, csupán barátságból a laphoz érkezett paraszti, panaszos, vagy jogi vitás ügyek tanácsadását is. Akták és néhány ezer levél őrzi szerte az országban ennek a kiváló embernek a ne-

vét, emlékét, hiszen a lapban közölt jogi tanácsokon kívül tudtommal egy sort sem irt. De a levelek ezreit saját levélpapírján, irodája portóköltségén bonyolította le, határtalan buzgalommal, nagy segíteni-akarással... A parasztember, de különösen a szegényember fülében minden ügyvédi titulushoz rossz csengése volt abban az időben, de dr. Zajzon Béla nevét viszontlevelek százai áldották. Komoly keresettel kecsgető ügyeket lemondott, nem vállalt, ha a Szabad Szó ügyéről volt szó, vagy a laphoz az előfizetők kétségbeesett levelek százaival fordultak. (Dr. Zajzon Béla 1952-ben halt meg, hirtelen szívroham következtében, és a farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.) Bátorsága és mély embersége megvilágításához hadd mondjak el egy történetet. A korábbi névsorból kiténik, hogy a Szabad Szó munkatársi gárdájában sok értékes publicista, író, közéleti személyiség dolgozott. Számos vezércikk, vagy belső cikk szerzője olyan egyén volt, akit az erősödő fasiszta rendszer rendőrköpi halálra kerestek. Dr. Zajzon Bélának tudomására jutott, hogy dr. Beér János kollégáját is üldözik és élete veszélyben van. Meghívta magához és a fürdőszobájában rejtgette. Székely eszével még azt is kifundálta, hogy miképpen biztosíthatja nyugalmát, ha őt a munka a városba, bíróságra szólítja. Fogadott egy nyilas karszalagos őrt napi tíz pengőért, s az őrnek az volt a feladata, hogy lakásába semilyen nyilas őrséget ne engedjen be. Dr. Beér János itt biztonságban volt.

A Zajzon lakást -, ha jól emlékszem - kapcsolósos telefon kötötte össze a Szabad Szó III. emeleti szerkesztőségével. Nem egyszer Móricz Zsigmond telefonhívását is dr. Zajzon továbbította a szerkesztőségbe. Mert a szerződéskötés után sem szakadt meg a kapcsolat a Szabad Szó és a Kelet Népe között. Szabó Pál, Féja Géza, Veres Péter, Darvas József, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Kovács Imre és mások továbbra is irtak cikket Móricz Zsigmond lapjába. Sőt nem egyszer a Pannonia kávéházbeli kerek márványlapos asztalnál is találkoztak. Egyízben én is ott voltam, de a beszélgetés témájára már nem emlékszem.

Móricz Zsigmond jó barátságban volt Bisztrai Farkas Ferenc apósával, dr. Györfly Istvánnal is. Vele, a híres néprajzos professzorral is találkozott vagy a kávéházban, vagy az Eszterházy utcai munkahelyén. Ha kávéházban volt a találkozó, itt nemcsak országos gondokról, bajokról folyt a szó, de tervekről, barátok hogylétéről is melegen érdeklődött Zsiga bácsi. Mióta pedig a Kelet Népe „tulajdonosa” lett, leginkább lapjáról beszélt, s én mint lapja „kifutója”, gyakormoka, ilyen alkalmakkor többször elkísértem. Zsiga bácsi mesélte egyszer, hogy miképpen kívánja fellenítetni a Kelet Népet. Felsorolt nagyobb városokat, ahol irodalmi est keretében - mondotta - lehetne előfizetőket toborozni. Ha jól emlékszem Pécs, Debrecen, Nyíregyház, Szeged, Győrt, Kecskemétet, Szombathelyt, Szolnokot, Kaposvárt említette. Egy-egy ilyen irodalmi est sikerétől azt remélte, hogy ugrásszerűen megnő a Kelet Népe előfizetőinek tábora. Száz-száztöven előfizetőt kalkulált helyenként, előbb évesre, majd félévesre módosította reményét és már jegyezte is apró ceruzájával a kávéházi márványasztal lapjára a számadatokat, hogy ez mennyi új előfizetőt jelent! Akik körülülték az asztalt, komolyan hallgatták Zsiga bácsi lelkesedését, csodálták bizakodását, reménykedését. Pedig a kor akkor már vicsorgatta fogait s a szellem minden területen érezte a barbárság szelét...

Ahogy teltek a hónapok, évek, sűrűsödtek a gondok a Szabad Szó körül is. Egyre több nehézséggel küzdött a lap. Váltakoztak a munkatársak, egyik napról a másikra tűntek el ismert közéleti személyiségek, írók. Zaklatták az olvasókat is. Postások kaptak utasítást, és sorra veszttek el a vonatokról a Szabad Szó kötegek, jöttek a reklamációk csoportos előfizetőktől, egyéniektől, hogy a lap nem érkezett meg a címükre. A Szabad Szó és a Kelet Népe testvér-írógárdája egyre inkább elszigetelődött. Féja Géza 1940-ben kivált a szerkesztőségből. Szabó Pál hazautazott Biharugrára. Kovács Imre többször kapott katonai, majd munkaszolgálatos behívót. A *Néma forradalom* című műve s az azt követő per hatalmas hullámverése, írók perbefogása, elítélése felkavarta a szellemi közéletet. Veres Pétert internálták, Donáth Ferencet rács mögé ültették. Fehér Lajos illegálisba vonult. Darvas és még néhányan olykor-olykor bejártak a szerkesztőségbe, de el-elmaradoztak. Bisztrai Farkas Ferencet póttartalékosnak vonultatták be.

Ez a módszeres „irtóhadjárat” megtépázta a Szabad Szó írói gárdáját, s akik maradtak, vagy maradhattak, igyekeztek a régi nívón tartani a lapot. 1944-ben Simándy Pál készített még néhány számot a Szabad Szóból, azután megszűnt a lap. A bevonult németek 1944 márciusában, ahogy megindultak összegyűjteni a baloldali egyéneket, a Szabad Szó szerkesztőségét is megrohanták. Bisztrai Farkas Ferenc jóformán egyedül tartózkodott már a lapnál – lakása is ott volt – s a hírre a Szabad Szó előfizetőinek kartonjait elégette. Egyik számát nagy izgalmak közepette tördeljük még be napokkal azelőtt a Friss Újság Nagymező utcai nyomdájában. De ebből már csak öt darab köteles példányt nyomhattak.

A felszabadulás után napilapként indult meg a Szabad Szó, de ez már új korszakához tartozik. Egyszer ennek a feldolgozására is sort kell keríteni, mert jelentős szerepe volt népi demokratikus államrendünk kialakításában, megszilárdításában, hűen a jelszóhoz: *Néppel a Népért!*

BATA IMRE

A kiközösített üdvössége*

1.

Nemzedékének is, neki is Ady a példa-költője. De Ady parádés attitűdjét, pompázatos szólamgazdagságát ne keressük Rákos Sándornál. Nehéz idők kísérték költői útján, leginkább ő, aki nemzedékét, a mai negyvenéveseket, sorsos generációnak tudja. Ha tehát Ady, akkor *A halottak élén* és *Az utolsó hajók* időtlenségbe burkolózó, komor hangú zsoltárosa. Aki a *Hozsánna* bizó *síróknak* vigasztalását adta nekünk: „Mindig volt titkos, valamis / Názáretje az emberi Jónak, / Honnan elindult könnyesen, / Dagadón, szánva bús milliókat / És soha nem ölt meg iszap / Bátor, nagy vízü s tiszta folyókat.” Erre a vigasztalásra szüksége volt a harmincas évek végi induló költőnemzedéknek, s a háború alatt a mélyebb zokogású *Új s új lovat* biztatására is: „Segítsd meg, Isten, új lovaddal / A régi, hű útra-kelőt, / Hogy sóbálvánnyá ne meredjek / Mai csodák előtt... Változat és halál adódtak / Belül egy-egy gyarló körön, / ... Élet s halál együtt-mérendők / ... / Riadó, szennyes, kerge nyájak / Ne állítsák meg új lovat / Emberednek, hogy hadd nyargaljon / Előbbre és tovább.”

Ahol Ady végezte, ott kellett kezdenie Rákosnak és társainak, erről a történelmi mélypontról – és milyen személyes sorsból! – emelte őt fel a történelem jó fordulása. S ezt a nehéz indulást máig hordozza költészete, s az idők végezetéig őrzi az embertelen kor nyomait. Költői alakulását az induláskor szerzett sebektől kell levezetni.

2.

Költői élettörténete – a lélek története – apai nagyapjával kezdődik. Ez a szelíd makacsságú homoki kisparaszt adja fiát, a költő atyját, magasabb iskolába. A fiú bizonnal örökölte a szelíd makacsságot, mert mikor apját elsodorja a háború, nyáron részesarat, hogy télen kitűnően tanulhasson. A nemzet napszámosaként, tanyasi tanítóként, eszmél majd rá, sokkal többre apjánál mégse vitte. De sorsát mégis inkább szaporítja, mint kerülné. A tanyasi oskola melletti szállásra odaszerzi még az enerzáltan bájos zsidó lányt is. Az ellenforradalom antiszemitizmusa se elegendő figyelmeztetni a szelíd makacsságú tanítót, elveszi a megbélyegzettet és gyermeket nemz véle.

* Rákos Sándor: *Tárgul körök.* – Bp. 1965. Magvető Könyvkiadó.

1921-ben megszületik a gyermek, aki a Sándor nevet kapja a keresztségben. Költői képességét – gyanítjuk – anyjától örökölte, természetét – a szelíd makacsságot – atyától. Sorsában pedig teljesül az istenek jókedve és haragja, kedvezése és gyűlölködése. Ő már különbékét se köthet a régi Magyarországgal. Mire költővé serdül, már csak kiközösített lehet. A magára eszmélő a magányra eszmél. Őszöetségi átkokkal fordul sorsszerzői ellen, anyját, apját hibáztatja az első eszmélések idején, mívégre hozták őt a világra, ha az emberi közösség nem fogadja magába! Ettől a pillanattól kezdve nem szabadul a lét végső kérdéseitől. A vers is arra kell neki, hogy kérdezzen, csak kérdezzen. És átkozódhassék. A költészetre olyan ráutalt, mint a hajdaniak a megváltóra.

A nemzedékét sújtó fasizmus és háború őt személyesen is inkább veri hát, mert magányra, bujdoklásra kényszerül, mielőtt valaki lehetett volna. A halálra nézhet naponként, pedig éppen a lírai alkotáshoz, a költői pályához mutatott szelíd makacságú ragaszkodása bizonyítja, emberi életre született, szabadságra, jóságra, élethitre, közösségmelegre.

Korai versei nem ismerik a természet sugallatát. „Monstrum vagyok, szörny, iszonyú tréfája / a hóhér természetnek, min röhögnek...” Ezért olyan megható, midőn ez a monstrum a felszabadulás után természetigenlő dalokra fakad. Néki 1945 nemcsak a nyugalmat adja vissza, de a kitaszítottak menedéket, hazát is ígér. Az alkattá kövesült sors azonban visszajár. Magánéleti bajok, érzékenységek az ötvenes évek nehezülő atmoszférájával egyesülve ismét magányra kárhoztatják.

Van ekkora már néhány verse, szűkös szimbólumrendszere, markáns versbeszéde, emelkedett dikciója. Expresszív erő árad töredékes lírájából, minden egyes verse az önmegváltás egy-egy szertartása is. A közösséget keresi még mindig. Kenyér szeretne lenni:

Vallass meg, élő istenem,
törd meg csontjaim büszke élet;
vallass meg, hogy idegeim
a tiprottak életét éljék!
Vallass meg kemény akarat,
törj össze, hogy igaz lehessenek,
hogy útjait söpörjem én
a mezitlábasszeretnek!
Vallass meg, örölj finom lisztte,
testemet testeddel cseréld föl,
hogy lehessenek meleg karéj
mindnyájunk kenyéréből.

3.

Midőn ezt írta, már fordította az akkád irodalmat. Maga szól róla ismételtlen, miként jutott ehhez a penzumhoz. Gyermekkor-mélyi vágyakozás is vitte, a véletlen segítette, de nagyon is törvényszerű, ahogy saját lírája apadtán, életkedve fogytán „előre megfontolt” szenvedéllyel a materialista mítoszhoz fordul. „Hiszem, hogy a XX. század kultúráját a primitívig, az archaikusig leásó, időbeli és térbeli szintézisre törekvő, átfogó igény jellemzi többek között... Elég csak Bartók zenéjére vagy Picasso képeire utalnom... ha például... Carcia Lorca, Guillén, József Attila vagy akár Weöres Sándor nevét idézem, megint csak jelezni tudtam a szóban forgó kör határait. Amikor tehát az akkád irodalmat fordítom, saját költészetem kereteit is feszítgetem...” Hogy milyen irányban, a kitűnő Hahn István mérvadó szavaival hadd jelezzük: „Így válik eggyé az ókori keleti embernek tudatában hit és tudás, és tesznek egyenlőségjelet a hitetlenség, az istenek tagadása és a tudatlanság, a világ törvényszerűségeinek fel nem ismerése közé – és éppen ez a tökéletes harmónia: átöröklött hagyományok és a mindennap tapasztalatai, a jámbor hit és a tudás között az, amely egyveretűvé, összhangzatossá, szilárdá – végső soron talán boldoggá is tette évez-

redekkel ezelőtt élt őseinket.” Az empiria és az elvont realizisztikus egyensúlya a zsidó és görög mitológiai világ előtti mítosz-rendben, az analógia lehetősége, ez vonja magához Rákost, nem valami burkolt aranykor-vágy. S noha már az is felbecsülhetetlen értékű szolgálat, hogy az akkád irodalmat bekapcsolja a magyar kultúra áramkörébe, legújabb verses könyve kapcsán az a fontosabb kérdésünk, nyer-e, s ha igen, mit nyert ebből a nagyszabású szellemi kalandból eredeti lírájára tekintve? Ami saját versei szempontjából analógiás, az akkád költészet harmóniája, egyetemessége, életbölcssége.

4.

Rákos egyik nagy fájdalma életművének töredékessége. Most is, új könyvében, verseket ment a múltból, szándéka többi, kéziratokban kallódó költeményeit is menteni. Útközben azonban a szükségből erényt alakított. Szükszavú költővé lett, a csontig vetkőzött lét költőjévé. A változó és állandó dialektikája szerint mozgó egyetemes létnek azt a rétegét költi meg, amelyik az állandó, az ismétlődő összetevőt emeli ki. Ez a törekvés fejezi ki újabb költészete jellemét is.

Mítoszi, mondjuk, s közben vigyázunk, félre ne értsenek. Nem az egyetemes valóság misztifikációjáról van szó! Rákos elfogadja emberi helyzetét, s ezt veszi ihlete alapjának. Neki a líra nem életpótlék, tehát nem azt írja, amire vágyakozik. Szembetűnően realista alkat. A megélt világ, csak az a költői anyag számára. Ő is az „egyetlen élet” bűvöltje, szerinte is csak a földön boldogulhat az ember. Szeretne diadalmas életet énekelni, de megélt sorsa ellenében képtelen erre. Tulajdon sorsából fakaszthat csak lírát. Kiközösítettségében szűkölködő életsorsában azonban az *emberit* fedezi fel. – S az emberi, ami ismétlődik. Elsősorban az. Mert ősidőktől fogva van.

Voltak királyok, pápák, katonák,
görbültek kardok, hulltak koronák,
elkorhadtak szentek erényei –
csak az maradt meg, ami emberi!

Ezt a történelemre nézve állítja, de ez áll az ő személyes történetére is. Ami megmaradt ifjúságából reménynek, kapaszkodónak, az emberi mozzanat, elegendő egy *mítikus szemlélettel analóg* formai rendhez anyagképp, mert híven mutatja az *ismétlődés* törvényét.

Egyik verse szerint nem is tudja már, merre járt, hol tanyázott, mint tűnődött, kit szeretett:

Milyen bú-gond járt nyomodban?
Már azt se tudom!

De a jótékony felejtés, az is egy jó isten, ahogyan Gilgames kegyetlen életvesztést ellensúlyozó konok életakarása is ismétlődik egy modern film tanulsága szerint, s a vándor – bármerre járjon – mindig arra láthat: „Vágy tüzesíti az asszonyokat, / vágy sarkantyúzza a férfiakat. / Kinra, gyötrődésre egymás karjába hullanak.” A vihar mindig ugyanaz, s vihar a szerelmi szenvedély, az emberi párház is. Számtalanszor ismétlődik az Ártatlanság mezítelensége a faun előtt, s valahol a bretagne-i partokon megtalálja a költő az emberi őshelyzetet is. A tenger végtelenségét, a halászsokat, köztük Hemingway öreg halászát, a szijjas testű vént, s a tengerparti vörös sziklán napozó költő az őspillanat, az időtlenség tanúja-részese. Örök pillanat marad a tengerpartra rárobbanó sötét este, a szemlélő a végtelenbe fonódhatik.

A maga hideg titokzatosságába zárkózó nő, az elérhetetlen asszony, természetesen Artemisz. A mindig volt, mindig lesz érinthetatlenség, öncélú tisztaság. Artemisz alszik... Rákos új versei közül az egyik legszebb. A vers utolsó strófájának első sorából nézi az elkeseredett férfi – a költő meg én, az olvasó – azt a vágyott asszonyt:

Részeg kornyikál az utcáson.

Mert ebben is Rákos realista ösztöne munkál. Ahogy a látomást egy konkrét élethelyzetre visszavezeti, a hétköznapi valóhoz odaköti. Ez a szegény, akkor részeg férfi álmódja azt az asszonyt, aki az ittas révületben olimpuszi messzi-magasban tündököl, mégis egy valóságos férfi vágyálmában ölt testet:

Kéken-fehéren felizzik az éj.
Kéken-fehéren tükröd is felizzik.
Bőrödön a Hold kék halpénzei,
halként lebegsz, ruháidból kiléptél . . .

Amilyen plasztikus a látvány, olyan elérhetetlen és olyan időtlen. Az önmagáról nem tud szépség, a legszentebb és megérinthetetlen – mégis élő-eleven:

Villanó húsod önkívülete
meztelen kardként, acél-hidegen,
meztelen kardként, könnyörtelenül
takaróid langyos tokjába csúszik.

Vágyakozó, a látvány érintette férfi látja a képet, erre vall a kard-metafora fokozása, méginkább a sok erotikus képzet, a felizzó éj, a ruhákból kilépő, lebegő meztelenség, a villanó hús önkívülete, a langyos tokjába csúszó kard, az acél-hideg, a könnyörtelen. Szédülten lobogó vágyakozás is a vers, a férfi – minden férfi! – Artemisz-élménye. Midőn – tűzben az acél – kék-fehér izzással ráinktör a látvány, mindönk – férfiak – életének egy-egy Artemisze sokáig álmatlanná teszi éjszakáinkat. Ilyenkor jobb, ha részegen vagyunk, s mivel a vágytól úgyis, hát borral is töltekezhetünk. Könnyebben viseljük, jobban felidézzük, elmondani a záró ígét is – átokul, kívánságnak, teljesebben tudjuk:

Elalszol, bezárt combbal. Álmodod:
sisánról siklasz, szél szakít öledbe.

Az ismétlődést, a mítoszt az ember mindennapi valóságában fedezi fel Rákos Sándor. Ez a mítosz realizmusa, ahogy arra bátorítást az akkád kaland adhatott neki. Hiszen „az örökifjú meztelen égbolt / borul az ember vágyai fölé . . .” Ezeket a sorokat évtizedig írott önarcképből idézzük, amely így kezdődik:

Madárnak kellett volna lennem
és elröppennem.
De kő vagyok, ólommal erezett.
Ólomszárnyon lebegek.

Ennél pontosabban nem tudjuk jellemezni. Lírájában a dalszerű mindig ott bujdosol, de könehéz, ólomnehéz sors húzza le a verset egy szűkös és prózai világba, szürke realitások körébe, kényszerű aszkézisbe és morális magatartásra intve, ahol „kiszolgáltatottságom a szolgálatom”. Az a költő Rákos, aki erőt kovácsol az erőtlenségből, fegyvert a fegyvertelenségből, értelmet az értelmetlenségből, szabályt a véletlenszerűből, rendet a rendtelenségből és sorsot a kaotikus sorsalanságból . . . Esmét terem az alattomosan gomolygó anyagból.

Éppen ezért egyik nagy kérdése az *Idő*. Mint az „egyetlen élet” véges ideje. – Negyven táján a költő szeretne megpihenni, ha húsz évvel nem volna adósa „halál, sors, élet, haza és világ”. Vagy mint a költői hírnévnek a poéta élete után támadt ideje. Midőn az övé is elérkezhetik: ötven esztendő, „mert ötven tél-nyár, gondolom, elég, hogy megint csontig vetkőzzön a lét,” – s ezen a ponton már az is világos, különbség van a mechanikusan mérhető idő, s az ő igazi ideje között. Az övé a múlt

és a jövő, s mivel múltja, jövője van, a pillanata – dinamikus, órával nem mérhető. Volt, mikor hatvan perccel mérte a számára még lehető időt, s van pillanata, mely végtelen.

És ő is felfedezi: az idő anyja a mozgás. Közel és messze ciklusa az emberi egzisztencia terét éppen a *közel és távol* dialektikájával képezi meg, s a záró versben az időt idézi. Eszerint az ember egzisztenciális tere az idő. S ezt az időt rabul ejteni, mert hiszen az a humánus cél! – a téren aratott győzelem. Az időt térre váltani, az életfolyamatot formára, s megörökíthetni így az időben múlandót – a halandót:

S ha valamit tán a harcon elérne,
az idővel s az idő ellenében,
annak díszé feje fölé kerül –
sírjára majd, ékes emlékjelül!

Az ismétlődés és a dinamikus idő élménye jegyében az „ember vagyok. / Se több, se kevesebb” eszméje teremt egy jellegzetes lírai ismeretelméletet. A magány kezdődő oldódásának pillanata ez a költészet. A *valóság* szobányi zárt tér, de a költő éppen most húzza fel a redőnyt az ablakon. „S ami előbb még intim színpad / eleven domborműbe vésve, / most átzuhan valami harsány, / köznap megsemmisülésbe.” Ez volt, s ami következik, a látvány: „Ébredj föl! A játéknak vége. / Ez a valóság. Februári dél. / A fagyott égből ablaknyi hasábot – odagördíték az ágyad elé.” S a létet még a magány nézetéből fogalmazza meg:

Tűz és víz fala közt.
– én, én! –
egyedül.
Kék korongok forognak
az ég esztergapadján.
A folyó jégpikkelyes.
Átkelek rajta.
Beszakad?
Fejjel lefelé
zuhanok
alvó halak álmaiba!

A halál, mint a lét legrangosabb kérdése, azonban nemcsak az egzisztencialista filozófia tulajdona. Az elszigeteltségből kitörni készülő ember elintézendő, meghaladni való problémája is. Az ilyen életérzés állításforma kérdésekben és kérdésforma állításokban is megfogalmazódhatik: Az idegen bolygón élő értelem „kihallaná a káköfóniából / az erősödő bátor dallamot, / melyből bolygónk nemesebb lelke lánghol, – / s megfényesednek a sötét rapok? / Vagy csak lázat sejtene, szenvedélyek / crescendóját, elemésztő tüztét? / S nem tudná meg, hogy ez a földi élet / valami mást, nagyobbbat is üzent!” Az ilyen versszerkezet igazában a retorikára támaszkodik, romantikus költői fogás, de Rákos lírájának csak egyik eleme. A kisebb sugarú kör, amelyről, mint az elektron a belső pályáról, külsőbb nagyobb rádiuszú pályára tér, siklik át. A Barbár idill versei egy elidegenült szférából a Lápi lagzi bukolikus-játékos dimenziójába, egy biztos szemléleti háttérű békavilágba, ahol minden holdas éjen hajnalodásig ropják a táncot a békanépek. S e bál csupa pompa, csupa derű, vidámság, s a maga helyén férfiharc is, egy kiegyensúlyozott világkép nyugalma, jókedve. S ugyanígy az Ákom-bákom krétarajzok groteszkjei. A játékos elem, az élet, mint játék, s ennek megfelelően a költői játékoság, mindez a tágabb kör, amely ugyan csak circulus vitiosus még, mert a Fölrezenek s nem találom rezignációjával tér vissza önmagába, de egy észrevétlen pillanat, s A múlt filmszalagjai már ismét tágasabb íven találja a csapongva köröző elektront. Zárt szerkezet ez a ciklus is. Az ismétlődés ünneplésével kezdődik (Gilgames, filmen), és a záró vers Bretagne szikláit idézi szigorú tárgyilagossággal, a verset Jean Follainnek ajánlva, az őshelyzetre rálatálva.

Ars poeticáját így foglalja össze kötete záró prózaverse: A költő „Inkább azt érzi, ha befelé figyel, hogy a kor, a nemzet, az emberiség akar szólni az ő szájával; hogy az édeset is, a keserűt is, a szelidet is, a vadat is, olykor a meghökkentőt is el kell mondania; mert legnagyobb kiváltsága nem a csillogás, mégcsak nem is a szép, kötetlen szárnyalás – hanem a szolgálat.” Ezt a programot elfogadhatjuk. A táguló köröket is konstatáljuk. Az akkád fordítások jótétele, a mítosz realista megközelítése, saját lírája szempontjából egy korszerű megnyilvánulást segít kibontakozni.

Mégis, látnunk kell, a mítosz egy töredék-valóságot egyetemesít. A lírai én a maga zártágát csak úgy tudja megőrizni itt, ha az egyetemes valóság ismétlődő motívumaira vetül. Rákos ezeket az ismétlődő motívumokat elemi vonatkozásokban a mítosz egyetemes formáiba önti. A Táguló körök verseinek nagy hiánya, hogy a költő hitét a mítosztól kölcsönzi. Életbölcesség és harmónia származik ebből, de konkrét egyetemesség – nem. Filozófiai általánosságban a Táguló körök még a magány, a hiány költészete mindig. Két semmi közt nem képes most se még a közöségbe, egy „itt és most” társadalomba fogódzani. A kiközösített üdvössége: Kérdés. „Mi ez a gyötrő nyugtalanság, / mely negyven évvel sem lohad?” És nem feledjük, honnan, milyen alsó és szűk bugyorból indult; táguló körei reményt nyújtanak, arra a tág körre is elér, ahol már más atomok köreivel érintkezhetik, kapcsolódhatnak. Igazi üdvössége neki is: a változóban, a konkrétban is megtalálni, amit, az akkád példán okulva, az ismétlődőben, az elvontban megtalált. A lírai „metafizika” így tágulhat lírai filozófiává is, korszerű egyetemességgé is.

EGRY JÓZSEF: Balatoni halász

DÉVÉNYI IVÁN: Kassák Lajos: Egy lélek keresi magát

SÓS ENDRE: Szélgjegyzetek Goda Gábor új regényéhez

Kassák Lajos:

Egy lélek keresi magát

„Az újságok tele vannak háborús hírekkel; végső leszámolásra készül mindenki, és közben – fegyverrel a kézben – mindenki meg nem támadási szerződést köt mindenkivel...” Az értelmiségi és művész-társaságokban egyre gyakrabban bukkannak fel a faji mitosz, a faji művészet zavaros jelszavai... Egy párizsi művészeti folyóirat Picassónak legfrissebb, a spányol polgárháború véres eseményeivel kapcsolatos rajzait hozza... Az 1930-as évek végén vagyunk tehát; ekkor játszódik Kassák regényének cselekménye, amelynek középpontjában Dorogi Károly, a festő története áll. A mű 1941-ben íródott, de csak 1948-ban jelent meg könyvalakban, az ideai ünnepi könyvhétre pedig – a *Magvető* kiadónak Kassák teljes írói oeuvre-jét felölelő sorozatában – második kiadásban adták közre.

Dorogi, Partos, Ballagi, Kemenes – a regény szereplőinek számottevő része – festő, szobrász. A könyvben jelentős helyet foglal el a két világháború közötti legjava magyar művészek vívódásainak, útkereséseinek, alkotói (és egzisztenciális) küzdelmeinek, a legkülönbek művészi-etikai helytállásának, a gyengébb jelleműek meghátrálásának, simább, kényelmesebb útra térésének ábrázolása. Olyan regényt írni, amelynek hősei jórészt képzőművészek, – mai irodalmunk mesterei között ki lenne e feladat-ra alkalmasabb, mint Kassák, aki folyóirataiban

(„Tett”, „Ma”, „Munka”, „Kortárs”, „Alkotás”) mindenkor a legnagyobb érdeklődést tanúsította a modern piktúra és plasztika kérdései és prominens művelői iránt, aki két önálló esszékötetet szentelt az újabb magyar képzőművészetnek, akinek nemrégiben is melegen fogadott kiállításai voltak Párizsban és Budapesten, akinek festményeit a párizsi Musée National d'Art Moderne sorolta be gyűjteményébe, akiről díszesen illusztrált külföldi művészeti kiadványok mint az avantgardizmus konstruktivista ágának egyik úttörőjéről, egyik atyamesteréről emlékeznek meg...

Hogy – képzőművészeti vonatkozásban – mennyire találóak, mennyire a lényegre mutatóak, „kompetensek” Kassáknak a könyvbe szervesen beépített észrevételei, gondolatai, – ez különösebb bizonyítást nem igényel; szabadjon mégis a recenszensnek a könyv egyetlen helyére a figyelmet felhívni – ... A regény főhőséről, Dorogiról ezt olvassuk: „Tájképet festett, de ha valaki látná a vászonra rakott színeket és formákat, joggal megkérdezhetné, vajon mit lát ez az ember mindabból, ami szemei előtt elterül... A tájat festette, de a természet nem annyira modellje, mint inkább inspirálója, felszabadítója és egyben mérséklője volt.” Eddig a Kassák-idézet. Helyezzük melléje kiváló festőnknek, *Barcsay Jenő*nek egy nyilatkozatát: „Szükségem van a természetre. Látnom kell a természetet, hogy fantáziám bátran elszabadulhasson, és festhessek legszubjektívebb érzéseim szerint. Munka közben néha hosszú ideig nem nézem a természetet, de azért ez alatt is olyan viszonyban vagyok vele, mint egy jóbaráttal.” A két citá-

tum, a lényegét tekintve, teljes megegyezést mutat.

Akik valamelyest foglalkoztak a század első harmada magyar művészetének történetével, azok Dorogi egyes vonásaiban Kernstok Károly, Partos portréjában a tragikus sorsú Czigány Dezső alakjára fognak ráismerni. S Ballagi, a festő, aki „alkalmazkodni kíván az általános szokásokhoz, és meg akar felelni a magasban trónolók kíváncsainak”, – az ún. „Gresham-asztaltársaság” néhány hangadó művészt juttatja az olvasó eszébe, – azokat az egykori moderneket, akik utóbb a konformizmus ösvényét (s az evvel járó előnyöket) választották. Az „Egy lélek keresi magát” *mégsem kulcsregény*; nem a magyar festészettörténet félmúltjának egyes képviselőiről kívánt – regényes formában – arckép-sorozatot adni a szerző, hanem azt a kort és azt az atmoszférát idézte fel, teremtette újjá, amelyben e művészek – győzelmeket aratva és kudarcokat elszenvedve – pályájukat megfutották.

A regény reliefjének síkjából öt alak emelkedik ki a legmarkánsabb vonásokkal: Dorogi, az életének ötvenedik esztendején túl járó, a művészeti életben ismert nevű, talentumos festő, – kollégája és barátja, a szeniális, de pszichopatológus alkatú Partos, – Parádi, a gazdag mecénás, – Dorogi öreg szolgája és famulusa: Péter és a fiatal, vöröshajú Virág, Dorogi szerelmese. Bár a Dorogi és Virág közötti szerelmi kapcsolat rajza olyan írói remeklés, amely vetekszik Kassák legszebb szerelmi költeményeivel, mégis hadd irányítsuk most lámpásunk fényugarát a két festő és a műgyűjtő pénzember arcéleire...

„Dorogi ahhoz a generációhoz tartozott, amely a háború előtt már jellegzetesen újszerű, sajátosan egyéni kísérletekkel mutatkozott be a nyilvánosság előtt. Ezek a fiatalok nemzetközi viszonylatban is jelentettek valamit, – az olasz, francia és német újítók alig jártak előttük, s mikor ők jelentkeztek, kiérdemelték helyüket a sorban...” Félreérthetetlenül a Kernstok, Czigány, Czöbel, Tihanyi, Márffy s mások részvételével létrejött Cézanne-ista művészcsoporthoz, a „Nyolcak”-ra céloz itt Kassák. „Dorogi a háború után és a forradalmak alatt elég komolyan foglalkozott a politika kérdéseivel. A bukás után néhány esztendeig kint csavargott külföldön, de ott már nem lépett a nyilvánosság porondjára. Mikor visszatért, állványára feltette a vásznát és festett. Igaz viszont, ha ő meg is tért mélyebb életformájához, sem az ellenségei, sem a

jóbarátai nem feledték el, hogy egyszer ki-tört saját korláta közül, és áldozni akart nemcsak az elvont művészetért, hanem közvetlenül az ember hétköznapi boldogulásáért is... Sosem volt akadémikus, és most sem retrográd okoskodó, csak kicsit sokat élt, kicsit nagyon is mélyre lát a dolgoknak, és kissé megkeseredett és elcsendesedett.” Dorogi nem egészen mellőzött művész, munkásságát a Horthy-éra hivatalos művészetpolitikusi tudomásul veszik (néha egy-egy képét az állam is megvásárolja), de a hatalom urai igazában értetlenül, idegenül, sőt bizalmatlanul állanak piktúrájával szemben. Magános ember Dorogi, feleségétől elvált, gyermeke nincsen, az 1918–19-es forradalmak – amelyekben szerepet játszott – vereséget szenvedtek, s ő, bár nem lett renegátja a baloldali, progresszív és forradalmi eszméknek, de már némi fanyarsággal nézi a politikát, s megfogyatkozott hittel, szkepszissel a jövőt. Ami életének értelmet ad, az a festés, pár tehetséges és lelkes fiatal tanítvány hűsége, és az utolsó szerelem erőtadó, társalanságát feloldó melege... Lehetne kutatni, mennyi van e portréban Kernstokból, mennyi magából Kassák, mi tulajdonítható az író alkotói fantáziájának, amely biztos érzékkel komprimálja az élményeket, életjelenségeket, s forrasztja össze kerek egésszé a fragmentumokat, – ami azonban igazán fontos, az a művészi eredmény: Dorogi alakjában a 20-as, 30-as évek politikailag „rózsaszín” (polgári demokratikus, liberális vagy esetleg radikális), Thomas Mann-i humanizmusú, „Nyugat”-ot, „Apolló”-t, „Századunk”-at vagy „Szép Szó”-t olvasó, az emberi méltóságot tisztelő, a fasiszmusnak nem behódoló magyar értelmiségi elitnek kitűnően meglátott típusát formálta meg Kassák.

Dorogi barátja, Partos szintén kvalitásos művész, aki azonban még a legminimálisabb mértékben sem képes beleilleszkedni abba a korba és társadalmi rendszerbe, amelybe őt az élet behelyezte, „belevetette”. Robusztus erejű, szuverén festő, mesteri önarcmások és gyümölcsös-csendéletek alkotója, azonban foggal-körömmel védett „alkotói szabadsága” és a művészethez Van Gogh-i, Cézanne-i áhítattal, komolysággal közelítő mentalitása végül is embergyűlöletbe, beteges mérvű individualizmusba, önmarcangoló, önpusztító tébolyba, lelki meghasonlásba csap át... Ismét egy élesen megfigyelt író- és művész-típusa a közelmúltnak; példányaival – akiknek al-

kotói adottságai azonban rendszerint meg sem közelítik Partos képességeit – napjainkban is lehet olykor találkozni.

Parádi, a műgyűjtő, akinek falain Van Gogh, Munch, Chirico, Pascin, Modigliani, Derain, Picasso, Braque vásznai függenek, dűsgazdag ember. Átlagon felüli intelligenciájú, csiszolt, finom esztétikai érzékű magyarpolgár, aki érzi életformájának ürességét, sekélyességét, és élete értelmét ragyogó műalkotások birtoklásában, a bennük való gyönyörködésben, és festőkkel, intellektüelekkel folytatott eszmecserékben találja meg. Nem ellenszenves és nem értéktelen egyéniség, a művészet számára nem a „tőkebefektetés” egyik módozata, – őszinte rajongója és értője kora legjobb festői törekvéseinek, iskoláinak. Komlós Aladár egy 1933-ban írott Kassák-tanulmányában azt veti szemére az írónak, hogy „a polgárság harci frontján csupa szívtelen és gonosz embert mutat be, a proletáriátusén pedig csupa hajthatatlan hitű, ragyogó emberpéldányt.” Nos, ha Parádi alakjára gondolunk, nem látjuk kellőképpen alátámasztottnak az egysíkú ábrázolást, az elfogult egyoldalúságot, a világszemléleti irányzatosság olcsó válfajának vádját...

Komlós – „Írók és elvek” című kötetének már előbb említett esszéjében – azt is megjegyzi, hogy „ami Kassák beszéltetéseit illeti, egyenesen ritka a dialógus iránti belső hallás ekkora hiánya”. A megjegyzés talán jogosult Kassák egy-két korai regénye, novellája esetében, – az „Egy lélek keresi magát” szűkszavú, kifejező párbeszédei azonban elevenek, meggyőzőek, autentikusak. Kassák otthon van a munkások, a városi kisemberek, a lumpen-proletárok, a szocialista munkásmozgalom résztvevői, a szellem emberei, sőt a parasztok között is („Misilló királysága”, „Marika, énekelj!”), van azonban egy réteg, amely idegen tőle: a régi, vidéki úri középosztály, amelynek világát – Lovik Károlytól és Török Gyulától kezdve Babitsig („Halálfiak”) és Móriczig – nagy íróink sora oly kiválóan örököltette meg. Amikor e társadalmi körhöz tartozó figurákat mutat be, rajzol meg Kassák, művészi biztonsága cserbenhagyja, ábrázolása veszít életteljességéből. Ilyen halványabb, vértelenebb részlete a könyvnek a bánya felügyelőéknél lezajlott társalgás, politizálás. E néhány szürke oldalra valóban érvényes Komlósnak e bekezdés elején idézett véleménye.

Végülis azonban, erőteljes és maradandó mű az „Egy lélek keresi magát”. Dokumentum- és forrás-értékénél fogva is fontos és értékes (hiszen bővelkedik a modern magyar festészet kibontakozásával, hőskorával kapcsolatos hiteles emlékekben, adalékokban), és jelentős, időtálló mint ökonómikusan, feszesen megkomponált, írói megjelenítés, plaszticitás, elmélyült lélekrajz tekintetében magas minőségű széppróza is; művészi értékei alapján helyét a kassáki életműben mindjárt a nagy költemények („A ló meghal, a madarak kirepülnek”, Bartók-vers, „Rekviem egy asszonyért” stb.) és a világirodalmi rangú „Egy ember élete” c. önéletrajz után látjuk.

DÉVÉNYI IVÁN

Széljegyzetek Goda Gábor új regényéhez

Magányos utazás. Tóth Flórián vallomása

Okosság (talán mellőzni kellene az önfékezést, hiszen nyugodtan lehetne a bölcsesség kifejezést használni) és *artistikum*: ez a két tulajdonság jellemzi mindvégig Goda Gábor új regényét, az eddigi Goda-könyvektől sok tekintetben különböző *Magányos utazás*-t (Szépirodalmi Könyvkiadó kiadása). Thomas Mann, akire a szerző – nem egyszer érezzük – odafigyelt írás közben, vallomásainak egyikeben az okosságot és artistikumot olyan elemeknek tüntette fel, amelyek fennforgása esetén a kritika legfeljebb még a mesét kérheti számon. Ez a harmadik tényező, a mese, szintén megvan a *Magányos utazás* lapjain. Mi is egyetértünk azokkal, akik – e regényre hivatkozva – megállapították: íme, itt a bizonyosság, lássátok és mutassátok meg mindenfelé, hogy nem avultak el, csak tehetős ember kell a felhasználásukhoz, a regény klasszikus hagyományai.

Goda Gábor bebizonyította, hogy lehet jó regényt írni, újszerűeket mondani és napjainkat is megbírálni, ha eközben nem térünk el a regény klasszikus formájától.

A *Magányos utazás*-ban nincsenek irodalmi bukfencek, különös hókusz-pókuszok. Ahogy egyik kritikus szükségesnek tartotta meg-

állapítani: kivételesen és rendhagyóan „egymásután” tárulnak az olvasók elé az „egymásután” következő események. Nappalra éjszaka és éjszakára nappal következnek. Nincsenek nyomai sem a zavaró formabontásoknak. Elmaradtak a különcködő és dühítő kísérletezések. Semmiféle égszakadás és földindulás nem zavarja meg az epikus folyamatosság sodrát.

Goda Gábor tudatosan vigyázott arra, hogy ne legyen még véletlenül sem ultramodern, hanem ott folytassa, ahol a klasszikusok elhagyták.

Nem véletlen, hogy az epigrammaszerű tökéletességet mutató mondatoknál gyakran Montaigne műgondjára gondolunk.

Regény a regényről... Ezt az *alcímet* is használhatta volna Goda Gábor, hiszen két hőse van a *Magányos utazás*-nak: Tóth Flórián író és az írónak az a kézirat, amelyet magával vitt Olaszországba, és amelynek vastagsága az olasz fináncoknak is szemet szúrt.

Goda Gábor „latinos” s „franciás” írónak tüntette fel képzelt hősét, Tóth Flóriánt, és voltaképp önmagára is vonatkoznak ezek a sorok. Érdekes volna megfelelő stílusanalízissel megvizsgálni Goda Gábor különös ízű, urbánus hangzású magyar mondatainak „latinos” és „franciás” elemeit.

El kell fogadnunk a szerző tiltakozását, és óvakodnunk kell Goda Gábornak Tóth Flóriánnal vagy Tóth Flóriánnak Goda Gáborral való azonosításától. Mégis kétségtelen, hogy ezt a könyvet, az ilyen írói típust reprezentáló Tóth Flórián ilyen módon képzelt naplóját, csak Goda Gábor-szerű magyar író írhatta: olyasvalaki, akit – ha magyar nyelven ír is – az olasz és a francia nyelv dallamossága, a latinos magatartás eleganciája és a francia érintkezés fesztelensége jellemez.

Goda Gábor jól sejtette, hogy bizony lesznek, akik elsősorban azt vizsgálják a *Magányos utazás* olvasása közben: mennyi benne a rejtett önéletrajzi vallomás és mennyi benne a kitalált mese?

Hogy elejét vegye a találgatásoknak, *Előszó helyett* címmel bevezető vallomás-félét illesztett a kötet élére. Ez azzal kezdődik, hogy Goda Gábor beismeri: már abban a pillanatban kitette magát az azonosítás esetlegességeinek, amikor első személyben vallotta Tóth Flóriánját.

Miért ragaszkodott a szerző mindezek el-
lenére képzelt hősének elsőszemélyes vallomásához? Mert féltette – hangsúlyozza aláhúzottan – a „konfessziók tüzeit és szenvedélyességét”, amire pedig regényhősének is, a regényhős ábrázolójának is szüksége volt.

Bármennyire távol tartja magát Goda Gábor Tóth Flóriántól, kénytelen elismerni, hogy a kitalált hős egyes vonásaiban és bizonyos kijelentéseiben természetesen önmagát adta legszívesebben.

Nem is lehet zokon venni és el kell fogadni az előbb említett kettősségre mindig nagy súlyt vető szerzőnek azt a megállapítását, hogy az írónak és hősének eseménybeli világa és gondolatai szükségszerűen feltételeznek némi egymásrautaltságot, de az olvasó ne merüljön bele e kölcsönhatás különböző fokainak kutatásába, hiszen ilyen szempontból maga az író sem tud mindig eligazodni.

Goda Gábor könyve: írói vallomás – életemmázás – művészi számvetés – világ-szemléleti feltárulkozás – autoanalízis.

Nem véletlen, hogy annyiszor szerepel benne az a bizonyos kézirat, amelyet az író magával visz Magyarországról, és amelyről a vámosok, mikor megtapogatják a kofferben, megkérdezik, hogy gépen írta-e?

Az író azt felelte: „Nem. Kézzel. Utána legépeltettem.”

A fináncok tekintete valami olyasmit fejezett ki, talán sajnálkozásfélét, hogy „szegény eszelős, nem röstell felnőtt ember letére ilyeneket csinálni”.

Visszatekintés és előretekintés ez a könyv. Visszatekintés egy varázslatos nyaralásra, a tengerpartra, a tengerpart szokatlan figuráira, arra a légiesen finom szerelemre, amelyet mindennel és mindenki vel együtt elsöpört az őszi vihar.

Mesteri, ahogy Goda Gábor néhány nap keretébe helyezte mindazt, ami történt. Mesteri, ahogy regényes és személyes kamarajáték keretébe sűrítette egy társadalom bomlását. Ami a tengerparti kisvárosban az ős beköszöntésével lejártszódot, az *szimbóluma* volt a társadalom nagy széthullási folyamatának.

Magasrendű líraiság kellett ahhoz, hogy sikerüljön a kis olasz városkába beköszöntő ős árnyékában lejártszódotni olyasmit, amit

kisebb művész csak szélesebbkörű társadalmi apparátussal tudott volna megleveníteni.

Bölcsesség kellett, hogy a visszapillantás után az előrenéző író-regényhős, a hazatérő Tóth Flórián azt vallja: „Ma már az életet mások jövőjében látom. Valamikor az idill mindig úgy nyílt fel előttem, mint az én saját reménységem... Ma már nem így van. Mások idilljeiben érzem otthon magam, az ifjúságnak kívánok boldog jövőndőt, meleg otthont, győztes harcokat, békés hazát, lelki elégedettséget, testi kielégülést és olyan egyszerű dolgokat, amelyek lényegében egykor az én idilljeim voltak...”

Olaszországban játszódik le a regény, de *magyar regény* az első betűjétől az utolsóig.

Magyar érzések, magyar gondolatok, magyar hátsógondolatok és magyar líraiság: ezek hatják át.

Tóth Flórián az olasz ég alatt is, az olasz víz mellett is, az olasz emberek között is vissza-visszagondol a balatonvidéki emberekre, a balatonmelletti szalonناسütésre, Tihany és Füred öblére, Darabont Ágnesre és Krizsán Ádámra.

Lényegében nem is történnek Itáliában rendkívüli dolgok az elképzelt Tóth Flóriánnal, de az egész regény azt példázza, amit Tóth Flórián vallomása így fogalmaz meg: „Igen, Itália földjén megszoktam, hogy szinte mindennap, sőt minden órában történjék velem valami, ami üdítő vagy borzoló, de nagyon is emberi, és ugyanakkor rendkívülien egyszerű. A komédiában semmi komédia. Lehet, hogy minden komédia, és éppen ezért oldódik benne mindenféle gátlás. Egészségesen exhibicionista tulajdonságok párosulnak itt a magányos tartózkodással.

Nem a mese a lényeges ebben a regényben, hanem azok a vallomások, amelyek Olaszországban talán könnyebben jöttek ki az íróból, mintha itthon, a Balaton partján látott volna munkához.

Jó volt az „üdítő, vagy borzoló” kis események sorozata. Jó volt a különös nyaralás légkörében támadt „üdítő és borzoló” szerelem is. Mindez megkönnyítette a vallomásokat életről és halálról, szerelemről és élet-szépségekről, magányról és öregedéssről.

Ezek a vallomások olyan lelki mélységekből fakadnak, amelyekhez hasonlókkal ritkán találkozunk irodalmi alkotásokban. Ezek a mélységek adják a könyv különleges értékét.

A legművészebb eszközökkel alkotó szerző mesteri módon tudja bemutatni a métylélektani határterületen mozgó jelenségeket is. Bravúros, ahogy megjeleníti az éjjeli rémképeket. Bravúros, ahogy gondolatsorokat fűz az éjjeli csengőszóhoz.

Goda Gábor előre látta, hogy az irodalmi képleteket kereső mord esztéták felteszik majd a kérdést, az elmaradhatatlan, divatozó kérdést: milyen fokú realizmus található a *Magányos utazás* lapjain? És nyomban disputát kezdett ezekkel az esztétákkal. Szemükre vetette, hogy kiagyalt művészi törvények alkalmazását, erőszakos tömörítés végrehajtását követelik a művészekről, és sok-sok olyan feltételük van, ami csak esztéták agyában születik meg, de nagyon is idegen az alkotóktól. Az angyali realizmus vagy az ördögi naturalizmus nem az írók dolga, hanem a filozófusoké. A filozófia „egyik erénye, hogy mindig csak állomása egy olyan folyamatnak, amelynek végeredményben nincs és nem is lesz végállomása.”

Goda Gábor elősegítette a *Magányos utazás*-sal, hogy eljövendő méltatói és bírálói kulcsot kapjanak irodalmi szemlélete legbensőbb zugainak feltárásához.

Ez külön értéke Goda Gábor új művének.

SÓS ENDRE